

DIAGNOZA SYTUACJI SPOŁECZNEJ, GOSPODARCZEJ I PRZESTRZENNEJ „INNOWACYJNE BIESZCZADY”

2023 - 2030

Diagnoza sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej

wykonana na potrzeby Strategii Rozwoju Ponadlokalnego
„Innowacyjne Bieszczady” na lata 2023 – 2030

opracowana przez:

EUROKONCEPT Daniel Smuczek

przy współpracy:

Urzędu Gminy Czarna

Urzędu Gminy Lutowiska,

Urzędu Miejskiego w Ustrzyki Dolne,

Powiatu Bieszczadzkiego

Spis treści

1. Wstęp.....	4
2. Diagnoza sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej	5
2.1. Ogólna charakterystyka gmin OF „Innowacyjne Bieszczady”	5
2.2. Strefa Społeczna	9
2.2.1. Sytuacja demograficzna	9
2.2.2. Edukacja i wychowanie.....	20
2.2.3. Infrastruktura kulturalna i sportowa	26
2.2.4. Ochrona zdrowia i pomoc społeczna	30
2.3. Sfera gospodarcza	34
2.3.1. Rynek pracy i bezrobocie.....	34
2.3.2. Przedsiębiorczość i rolnictwo	38
2.3.3. Potencjał turystyczny.....	49
2.3.4. Gospodarka finansowa	54
2.4. Sfera przestrzenno-środowiskowa	62
2.4.1. Środowisko naturalne i formy ochrony przyrody	62
2.4.2. Dziedzictwo kulturowe	78
2.4.3. Mieszkalnictwo i planowanie przestrzenne.....	97
2.4.4. Infrastruktura techniczna i gospodarka odpadami	106
Spis tabel	116
120	
Spis map	120
Spis wykresów	122
Spis zdjęć	125

1. Wstęp

Niniejsze opracowanie jest punktem wyjścia oraz stanowi podstawę do opracowania Strategii Rozwoju Ponadlokalnego „Innowacyjne Bieszczady” na lata 2023-2030, która jest ważnym narzędziem planowania i zarządzania procesami rozwoju dla Obszaru Funkcjonalnego „Innowacyjne Bieszczady”. Wspomniany obszar powstał w wyniku nawiązania współpracy i zawarcia porozumienia międzygminnego przez trzy gminy z powiatu bieszczadzkiego oraz powiat bieszczadzki, które sąsiadują ze sobą i są powiązane funkcjonalnie.

Diagnoza sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej jest istotna dla opracowania strategii rozwoju ponadlokalnego i jest kluczowym etapem w kompleksowej ocenie ponadlokalnych zasobów, a także do wypracowania strategicznych rozwiązań. Celem diagnozy jest przedstawienie problemów oraz potencjałów rozwojowych, które będą prowadzić do wypracowania wizji, celów oraz kierunków działań, co w efekcie podniesie poziom życia i zaspokoi potrzeby lokalnej społeczności.

Na strukturę diagnozy Obszaru Funkcjonalnego „Innowacyjne Bieszczady”, w celu opisu sytuacji społecznej, gospodarczej oraz przestrzennej, składa się 13 obszarów, które obejmują:

- ogólną charakterystykę gmin tworzących Obszar Funkcjonalny „Innowacyjne Bieszczady”;
- uwarunkowania demograficzne;
- pomoc społeczną;
- wychowanie oraz edukację;
- sferę kulturalną;
- rynek pracy;
- przedsiębiorczość oraz rolnictwo;
- finanse komunalne;
- środowisko przyrodnicze oraz formy jego ochrony;
- dziedzictwo kulturowe;
- turystykę;
- infrastrukturę techniczną: drogową, kolejową, wodno-kanalizacyjną i gazową oraz gospodarkę odpadami komunalnymi;
- mieszkalnictwo oraz politykę przestrzenną.

W celu analizy powyższych zagadnień, przede wszystkim zostały wykorzystane dane Głównego Urzędu Statystycznego, zawarte w Banku Danych Lokalnych. Dodatkowo, wykorzystano również dane pozyskane bezpośrednio od urzędów gmin, które są dostępne na ich stronach internetowych oraz

w publikowanych przez nie dokumentach. Przy pracy nad niniejszym opracowaniem pomocne były także dane Okręgowej Komisji Egzaminacyjnej w Krakowie, Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska, Państwowego Gospodarstwa Wodnego Wody Polskie oraz Państwowego Instytutu Geologicznego.

Rokiem bazowym niniejszego opracowania jest rok 2021, ze względu na pełną dostępność danych, których brakowało w momencie podjęcia pracy nad diagnozą dla roku 2022. W celu analizy trendu przedstawionych danych, dokonano zestawień na przestrzeni lat 2011-2021 lub 2016-2021.

2. Diagnoza sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej

2.1. Ogólna charakterystyka gmin OF „Innowacyjne Bieszczady”

Zasięg terytorialny Strategii Rozwoju Ponadlokalnego „Innowacyjne Bieszczady” na lata 2023-2030 oraz zawartego w celu jej opracowania porozumienia międzygminnego, który dotyczy obszarów następujących gmin, wchodzących w skład powiatu bieszczadzkiego:

1. Gmina Czarna,
2. Gmina Lutowiska,
3. Gmina Ustrzyki Dolne.

Obszar gmin, które zostały objęte opracowaniem, został przedstawiony w ujęciu graficznym przy pomocy poniższej mapy.

Mapa 1 Zasięg terytorialny gmin wchodzących w skład Obszaru Funkcjonalnego „Innowacyjne Bieszczady” na lata 2023-2030

Źródło: opracowanie własne

Obszar Funkcjonalny „Innowacyjne Bieszczady” (dalej – OF „Innowacyjne Bieszczady”), powstał na mocy zawartego porozumienia międzygminnego. Powierzchnia gminy Czarna wynosi 185 km², gminy Lutowiska 475 km² i gminy Ustrzyki Dolne 479 km², co daje łącznie powierzchnię 1 139 km², co stanowi 6,38% powierzchni województwa podkarpackiego.

Powierzchnię gmin wchodzących w skład OF „Innowacyjne Bieszczady” oraz ich udział w powierzchni ogólnej obszaru funkcjonalnego przedstawia tabela poniżej.

Tabela 1 Powierzchnia gmin wchodzących w skład OF „Innowacyjne Bieszczady”

Nazwa gminy	Powierzchnia w km ²	Udział w powierzchni ogólnej OF „Innowacyjne Bieszczady” w %
Gmina Czarna	185	16,2%
Gmina Lutowska	475	41,7%
Gmina Ustrzyki Dolne	479	42,1%
RAZEM	1 139	100%

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Lokalizację gmin, wchodzących w skład OF „Innowacyjne Bieszczady” na tle województwa podkarpackiego, przedstawia mapa poniżej.

Mapa 2 Lokalizacja gmin wchodzących w skład OF „Innowacyjne Bieszczady” w województwie podkarpackim

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.wikipedia.org

Poniżej została przedstawiona charakterystyka poszczególnych gmin, które tworzą analizowany obszar, w zakresie położenia, powierzchni i podziału administracyjnego.

Gmina Czarna

Gmina Czarna położona jest w Prowincji Karpat Południowo – Wschodnich, Podprowincji Beskidów Wschodnich, w Makroregionie Beskidów Lesistych, Mezoregionie Gór Sanocko – Turczańskich i Bieszczadów Zachodnich. Położona jest w południowo-wschodniej części województwa podkarpackiego w powiecie

bieszczadzkim, u podnóży pasm Żukowa, Ostrego, i Otrytu. Powierzchnia gminy wynosi 185 km², co stanowi 1,03% powierzchni województwa oraz 16,2% powierzchni OF „Innowacyjne Bieszczady”. Od wschodu graniczy z Ukrainą od południa z gminą Lutowiska, od zachodu z gminą Cisna oraz Solina, a od północy z gminą Ustrzyki Dolne.

Gmina Czarna leży w południowo wschodniej części Polski. Od strony północnej graniczy z Gminą Ustrzyki Dolne, do strony południowej z Gminą Lutowiska, natomiast od strony zachodniej z Gminą Solina. Jest gmina, która od wschodu graniczy z Ukrainą.

Siedzibą władz gminy jest miejscowość Czarna. W skład gminy wchodzi 17 miejscowości: Miejscowości należące do gminy to: Czarna Górna (siedziba gminy), Czarna Dolna, Rabe, Żłobek, Lipie, Michniowiec, Bystre, Polana, Chrewt, Olchowiec, Serednie Małe, Paniszców oraz miejscowości niezamieszkałe: Rosochate, Rosolin, Sokołowa Wola i Tworylne., które tworzy 7 sołectw: Czarna Dolna, Czarna Górna, Lipie, Michniowiec, Polana, Rabe, Żłobek.

Mapa 3 Podział administracyjny gminy Czarna

Źródło: bip.czarna.pl

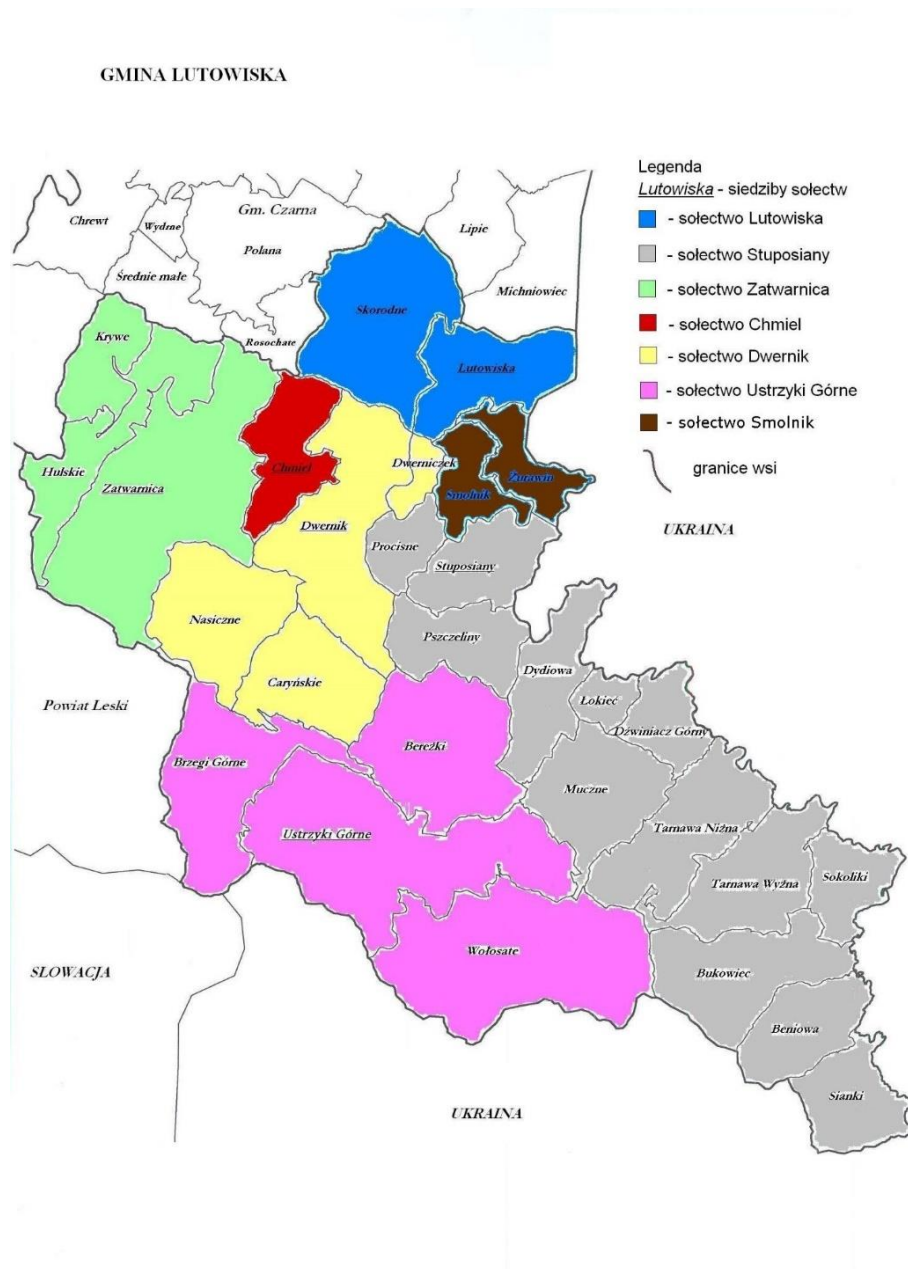
Gmina Lutowiska

Gmina Lutowiska jest położona w Województwie podkarpackim i zajmuje łącznie powierzchnię 475 km², co stanowi 2,66% powierzchni województwa. Jest to gmina wiejska położona w powiecie bieszczadzkim i stanowi 41,7% powierzchni OF „Innowacyjne Bieszczady”. Jest jedną z największych gmin w kraju i jednocześnie należy do jednej z najmniej zaludnionych jednostek administracyjnych.

Gmina Lutowiska to najbardziej wysunięta gmina na południowo wschodnią część Polski. Od strony północnej graniczy z Gminą Czarną, natomiast od strony zachodniej z Gminą Cisna. Jest to jedyna gmina, która jednocześnie sąsiaduje z Ukrainą – od wschodu i Słowacją od południa.

Siedzibą władz gminy jest miejscowość Lutowiska. W skład gminy wchodzi 7 sołectw: Chmiel, Dwernik, Lutowiska, Smolnik, Stuposiany, Ustrzyki Górne i Zatwarnica. Wśród miejscowości należących do gminy znajdują się również niezamieszkałe wsie, które mają wartość historyczną.

Mapa 4 Podział administracyjny gminy Lutowiska

Źródło: bip.lutowiska.pl

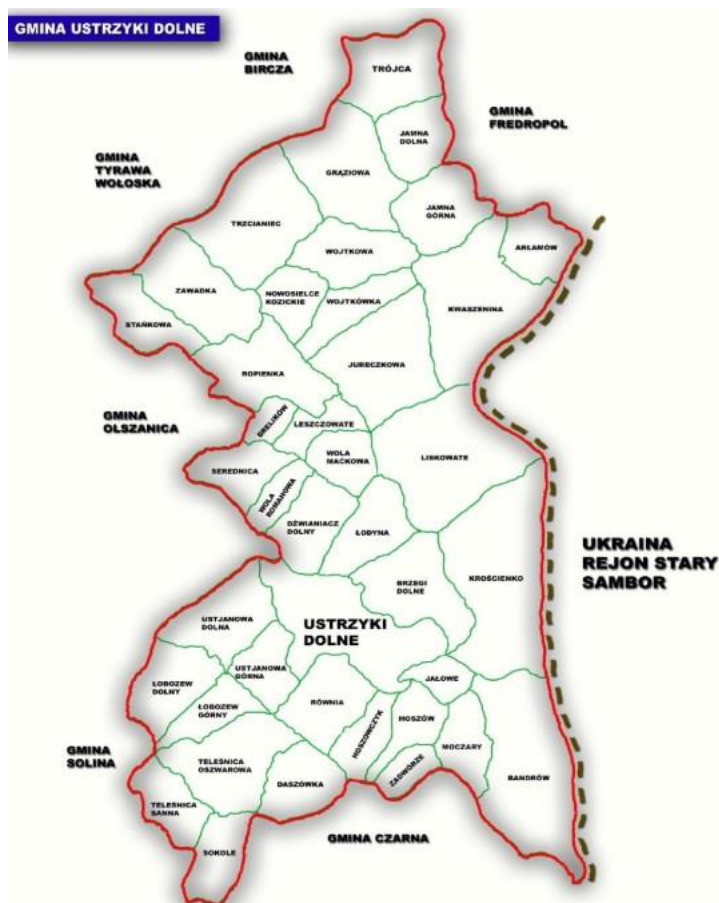
Ustrzyki Dolne

Gmina Ustrzyki Dolne leży w paśmie Gór Sanocko - Turczańskich. Dużą część powierzchni gminy zajmują lasy. Jest to mieszany starodrzew stanowiący część ogromnego kompleksu leśnego ciągnącego się od Słowacji po Ukrainę, a zarazem element otaczającego miasto od północy i wschodu Parku Krajobrazowego Gór Słonnych.

Na terenie gminy, w odległości 7 km od Ustrzyk znajduje się przejście graniczne Krościenko – Smolnica pomiędzy Polską a Ukrainą. Gmina jest położona w południowo - wschodniej części województwa podkarpackiego, a siedzibą gminy i powiatu bieszczadzkiego są Ustrzyki Dolne. Powierzchnia gminy wynosi 479 km² i stanowi 42,1% powierzchni OF „Innowacyjne Bieszczady”.

W skład gminy wchodzi 27 sołectw: Bandrów Narodowy, Brelików-Leszczowate, Brzegi Dolne, Dźwiniacz Dolny, Hoszowczyk, Hoszów, Jałowe, Jureczkowa, Krościenko, Liskowate, Łobozew Dolny, Łobozew Górny, Łodyna, Moczary, Nowosielce Kozickie, Ropienka, Równia, Serednica-Wola Romanowa, Stańkowa, Teleśnica, Trzcianiec, Ustjanowa Dolna, Ustjanowa Górna, Wojtkowa, Wojtkówka, Zadwórze i Zawadka.

Mapa 5 Podział administracyjny gminy Ustrzyki Dolne

Źródło: bip.ustrzyki-dolne.pl

2.2. Strefa Społeczna

2.2.1. Sytuacja demograficzna

Uwarunkowania demograficzne są jednym z kluczowych czynników mających wpływ na sytuację społeczno-gospodarczą oraz kształtujących procesy rozwojowe na danym obszarze. Procesy demograficzne, które zachodzą w danym obszarze można analizować za pomocą danych dotyczących liczby ludności, migracji i przyrostu naturalnego, strukturę ludności, procesami starzenia się społeczeństwa oraz prognozą demograficzną.

Na przestrzeni ostatnich lat, można zauważyć niekorzystne trendy demograficzne, które przejawiają się w spadającej liczbie ludności czy we wzroście liczby osób w wieku produkcyjnym. Jest to trend który przejawia się nie tylko w województwie podkarpackim, ale i na pozostałej części kraju.

Analizowany obszar, obejmuje swoim zasięgiem 3 gminy z powiatu bieszczadzkiego w województwie podkarpackim, w 2021 roku zamieszkiwało 20 940 osób, co stanowi 1,0% ogólnej

liczby ludności województwa podkarpackiego. Dane dotyczące liczby ludności oraz gęstość zaludnienia w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” wg stanu na 31.12.2021 roku przedstawia poniższa tabela.

Tabela 2 Liczba ludności oraz gęstość zaludnienia w gminach według stanu na 31.12.2021 r.

Nazwa gminy	Liczba ludności	Gęstość zaludnienia (os/km ²)	Udział w liczbie ogólnej ludności obszaru objętego Strategią w %
Gmina Czarna	2 394	13	11,43
Gmina Lutowska	2 021	4	9,65
Gmina Ustrzyki Dolne	16 525	35	78,92
RAZEM	20 940	17	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Jak widać w powyższej tabeli, gminą z największą liczbą mieszkańców spośród objętych diagnozą jest gmina Ustrzyki Dolne z 16 525 mieszkańcami, co stanowi 78,92% ogólnej liczby ludności w OF „Innowacyjne Bieszczady” oraz jest gminą z największą gęstością zaludnienia – 35 osób na km². Najmniej mieszkańców w obszarze objętym Strategią ma gmina Lutowska – 2 021 mieszkańców, tj. 9,65% liczby ludności obszaru objętego Strategią i jest także najmniejszą gęstość zaludnienia spośród wszystkich gmin – 4 osoby na km².

Analizując zmiany liczby mieszkańców na przestrzeni lat 2017-2021, zauważa się tendencję spadkową w liczbie mieszkańców. Spadek liczby mieszkańców w wyżej wskazanych latach nastąpił we wszystkich 3 gminach. Największy ubytek nastąpił w gminie Ustrzyki Dolne – 871 osoby.

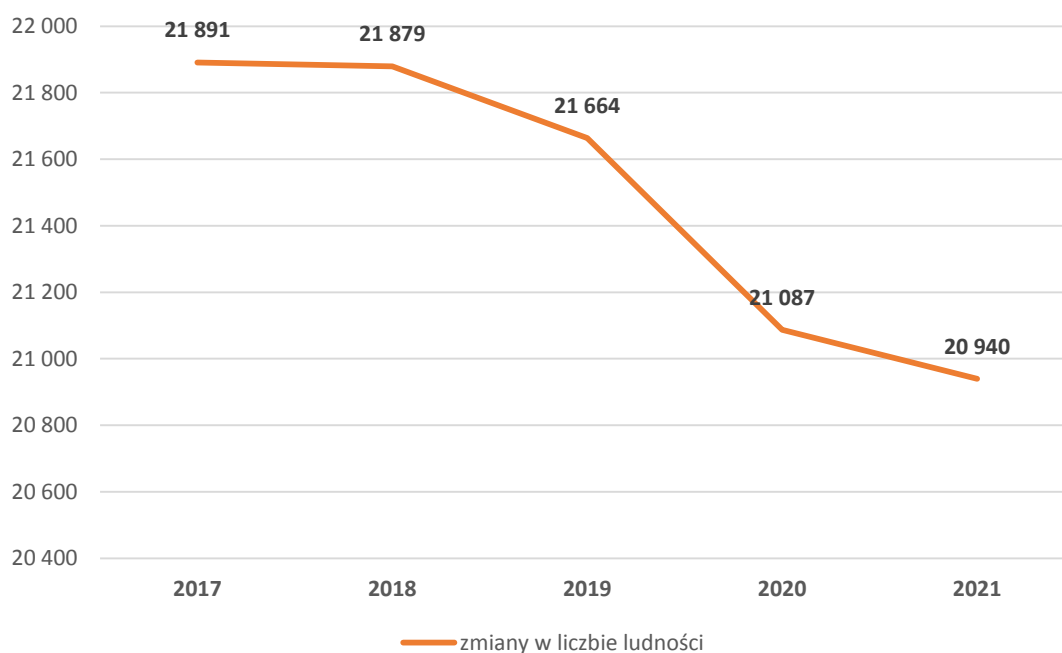
Ogólnie w OF „Innowacyjne Bieszczady”, liczba mieszkańców spadła o 951 osób – z 21 891 w 2017 roku do 20 940 w 2021 roku. Liczbę ludności w poszczególnych gminach na przestrzeni lat 2017-2021, a także zmiany w liczbie ludności ogółem w OF „Innowacyjne Bieszczady” przedstawiają poniższa tabela oraz wykres.

Tabela 3 Zmiany w liczbie ludności w poszczególnych gminach na przestrzeni lat 2017-2021

Nazwa gminy	2017	2018	2019	2020	2021
Gmina Czarna	2 418	2 410	2 389	2 376	2 394
Gmina Lutowska	2 077	2 101	2 060	2 031	2 021
Gmina Ustrzyki Dolne	17 396	17 368	17 215	16 680	16 525
OF „Innowacyjne Bieszczady”	21 891	21 879	21 664	21 087	20 940

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Wykres 1 Zmiany w liczbie ludności w OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2021

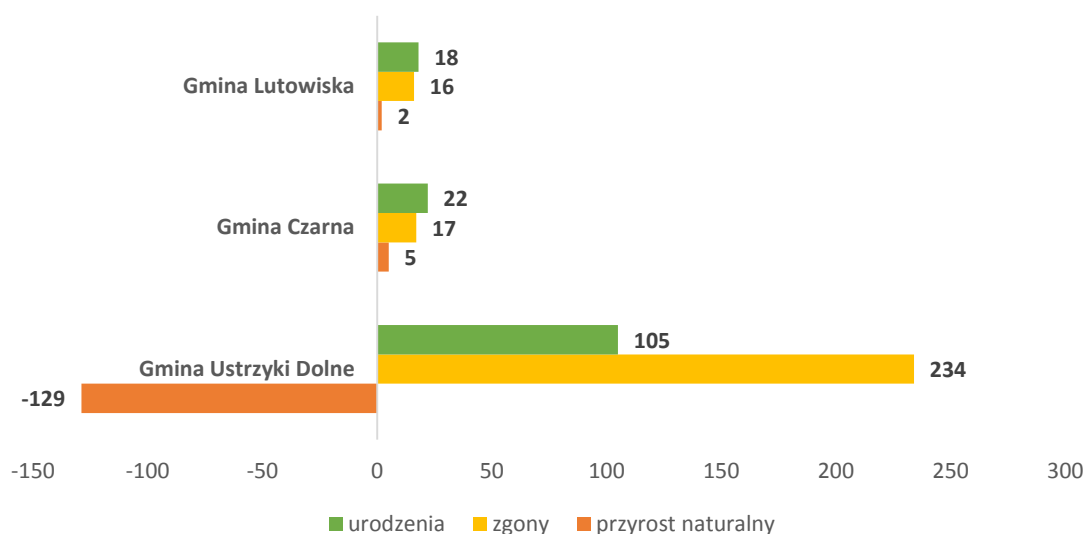

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Kluczowym czynnikiem mającym wpływ na zmianę liczby ludności jest m.in. ruch naturalny ludności, z którego wynika przyrost naturalny. Przyrost naturalny jest to różnica pomiędzy liczbą urodzeń żywych a liczbą zgonów na danym obszarze. Analizując dane dla omawianego obszaru w 2021 roku, zauważa się dodatni przyrost naturalny, jednak jest to niewielka wartość. W gminie Czarna wystąpił przyrost +5, w gminie Lutowiska – 2. Natomiast w gminie Ustrzyki Dolne wystąpił ujemny przyrost naturalny -129.

Ogólnie dla całego OF, liczba urodzeń w 2021 roku wyniosła 145, a liczba zgonów – 267, przez co wartość przyrostu naturalnego wyniosła -122. Dane dotyczące urodzeń i zgonów w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2021, przedstawia poniższy wykres.

Wykres 2 Liczba urodzeń i zgonów oraz przyrost naturalny w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Na przestrzeni lat 2017-2021, w OF urodziło się łącznie 891 dzieci, a liczba zmarłych wyniosła 1 137, w związku z tym przyrost naturalny przybrał wartość -246. W analizowanym okresie, najwięcej dzieci urodziło się w gminie Ustrzyki Dolne – 670 dzieci, a najmniej urodzeń było w gminie Lutowska – 101 dzieci. Podobnie w liczbie zgonów, najwięcej odnotowano w gminie Ustrzyki Dolne – 958, a najmniej w gminie Czarna – 102.

Dane dotyczące liczby urodzeń, zgonów oraz wartość przyrostu naturalnego dla poszczególnych gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” w latach 2017-2021 przedstawia poniższa tabela.

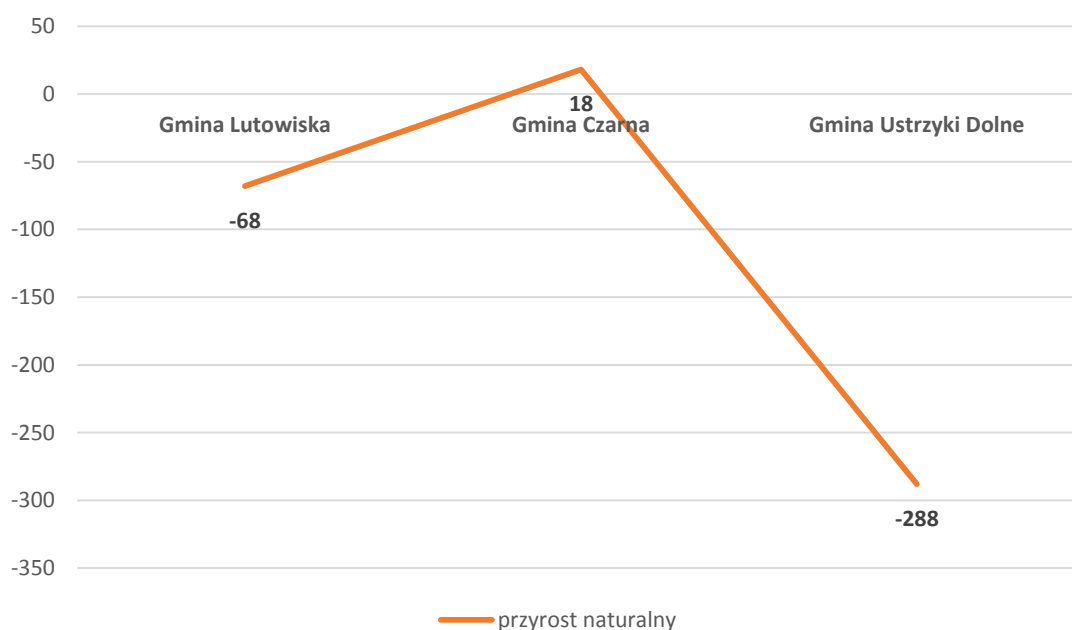
Tabela 4 Liczba urodzeń, zgonów oraz przyrost naturalny w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2021

Nazwa gminy	Liczba urodzeń	Liczba zgonów	Wartość przyrost naturalnego
Gmina Czarna	101	169	-68
Gmina Lutowska	120	102	18
Gmina Ustrzyki Dolne	670	958	-288
OF „Innowacyjne Bieszczady”	891	1 137	-246

Źródło: opracowanie na podstawie BDL

Na podstawie powyższych danych, można zauważyć, że największy przyrost naturalny na przestrzeni lat 2017-2021 wystąpił w gminie Czarna 18, z kolei najmniejsza na terenie gminy Ustrzyki Dolne -288, co zostało zobrazowane na poniższym wykresie.

Wykres 3 Przyrost naturalny w poszczególnych gminach w okresie lat 2011-2021

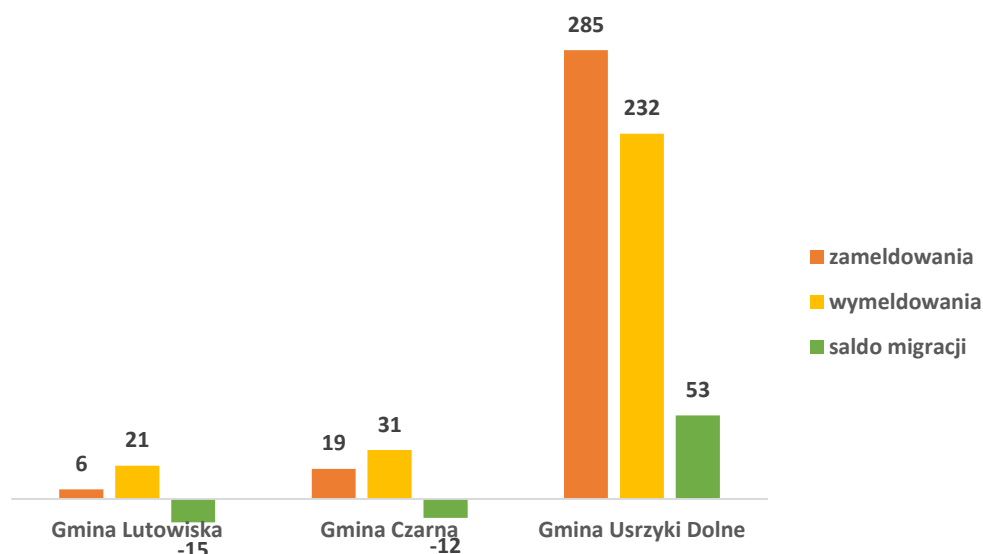
Źródło: opracowanie na podstawie BDL

Wpływ na procesy demograficzne na danym obszarze ma również kwestia migracji ludności. Migracja to zmiana miejsca zamieszkania lub czasowego pobytu. Ze względu na zasięg migracji, wyróżnia się migracje wewnętrzną – przemieszczanie się ludności w granicach państwa oraz migrację zewnętrzną – przemieszczanie się ludności z jednej jednostki administracyjnej lub politycznej do innej. Można również wyróżnić typy migracji ze względu na przyczynę m.in. migracje ekonomiczne, edukacyjne czy społeczne.

W celu zmierzenia zjawiska migracji na danym obszarze należy zmierzyć liczbę zameldowań oraz wymeldowań, których różnica stanowi saldo migracji. Na danym obszarze w 2021 roku, odnotowano 310 zameldowań oraz 284 wymeldowań, w wyniku czego saldo migracji wyniosło 26. Największa wartość salda migracji w 2021 roku wystąpiła w gminie Ustrzyki Dolne 53, a najmniejsza w gminie Lutowska -15.

Dane dotyczące liczby zameldowań i wymeldowań w 2021 roku na terenie poszczególnych gmin przedstawia poniższy wykres.

Wykres 4 Liczba zameldowań i wymeldowań oraz saldo migracji w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2021

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Na przestrzeni lat 2017-2021 na obszarze objętym Strategią, zameldowało się łącznie 1 080 osób, natomiast wymeldowało 1 554, w wyniku czego saldo migracji wyniosło -474. Świadczy to o tym, że największy wpływ na zmniejszającą się liczbę mieszkańców omawianego obszaru ma zjawisko migracji.

Największa liczba osób w latach 2017-2021 zameldowała się, a także wymeldowała w gminie Ustrzyki Dolne – odpowiednio 874 i 1 229, natomiast najmniejsza liczba zameldowań i wymeldowań wystąpiła w gminie Lutowiska – odpowiednio 91 i 159. Dane dotyczące liczby zameldowań i wymeldowań, a także salda migracji w poszczególnych gminach na przestrzeni lat 2017-2021 przedstawia poniższa tabela.

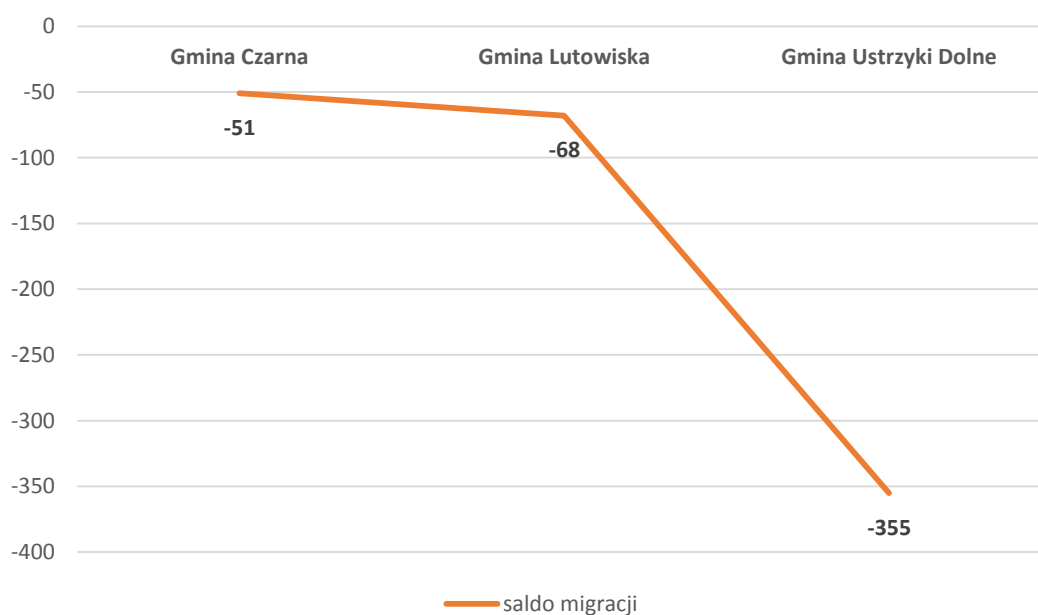
Tabela 5 Liczba zameldowań, wymeldowań oraz wartość salda migracji w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2021

Nazwa gminy	Liczba zameldowań	Liczba wymeldowań	Wartość salda migracji
Gmina Czarna	115	166	-51
Gmina Lutowiska	91	159	-68
Gmina Ustrzyki Dolne	874	1 229	-355
OF „Innowacyjne Bieszczady”	1 080	1 554	-474

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Analizując powyższe dane, można zauważyć, że we wszystkich gminach OF wartość salda migracji biorąc pod uwagę łączną liczbę zameldowań i wymeldowań na przestrzeni lat 2017-2021 przybrała wartość ujemną. Najmniejsza wartość salda migracji wystąpiła w gminie Ustrzyki Dolne. Dane dotyczące salda migracji w poszczególnych gminach na przestrzeni lat 2017-2021 przedstawia poniższy wykres.

Wykres 5 Saldo migracji w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2021

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Spadek liczby mieszkańców, który wynika z ruchu migracyjnego może prowadzić do stagnacji demograficznej oraz ekonomicznej danego obszaru. Odpływ mieszkańców dotyczy przede wszystkim młodych ludzi, wykształconych, innowacyjnych i aktywnych, co z kolei przyczynia się do zmniejszenia zasobów pracy oraz obniżenia ich jakości. Podstawową przyczyną ruchów migracji są przede wszystkim względy ekonomiczne i niekorzystne położenie geograficzne.

Analizując kierunki migracji na badanym obszarze na podstawie danych GUS, zauważa się, że prawie połowa wymeldowań na przestrzeni lat 2017-2021 dotyczyły odpływu do ośrodków miejskich (727, tj. 46,78%), natomiast zaledwie 7,08% (110 osób) dotyczyło wymeldowań za granicę. Jednak na podstawie powyższych danych trudno jest określić faktyczny odpływ mieszkańców do ośrodków miejskich czy za granicę, ze względu na możliwość niedopełnienia obowiązku meldunkowego, w związku z tym liczba ta może być większa. Liczbę wymeldowań do miast oraz za granicę w poszczególnych gminach w okresie 2017-2021 przedstawia poniższa tabela.

Tabela 6 Liczba wymeldowań do miast oraz za granicę w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2021

Nazwa gminy	Liczba wymeldowań do miast	Liczba wymeldowań za granicę
Gmina Czarna	71	0
Gmina Lutowska	75	0
Gmina Ustrzyki Dolne	581	110
OF „Innowacyjne Bieszczady”	727	110

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

We wszystkich gminach omawianego obszaru przeważa grupa mieszkańców w wieku produkcyjnym (kobiety w wieku 18-59 lat, mężczyźni w wieku 18-64) – według danych GUS w 2021 roku 60,6% ogółu mieszkańców. Największy udział w tej grupie wiekowej występował w 2021 roku

w gminie Lutowiska – 64,4%. Na przestrzeni lat 2017-2021 nastąpił niewielki wzrost liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym (kobiety i mężczyźni poniżej 18 roku życia) – z 17,1% ogółu mieszkańców w 2017 roku do 17,4% w roku 2021, przy równoczesnym wzroście liczby ludności w wieku poprodukcyjnym (kobiety w wieku 60 lat i więcej, mężczyźni w wieku 65 lat i więcej) – z 18,6% ogółu mieszkańców w roku 2017 do 22,0% w 2021 roku. Strukturę mieszkańców według trzech grup wiekowych w roku 2017 i 2021 w poszczególnych gminach przedstawia poniższa tabela.

Tabela 7 Struktura mieszkańców w poszczególnych gminach według trzech grup wiekowych w 2017 oraz 2021 roku

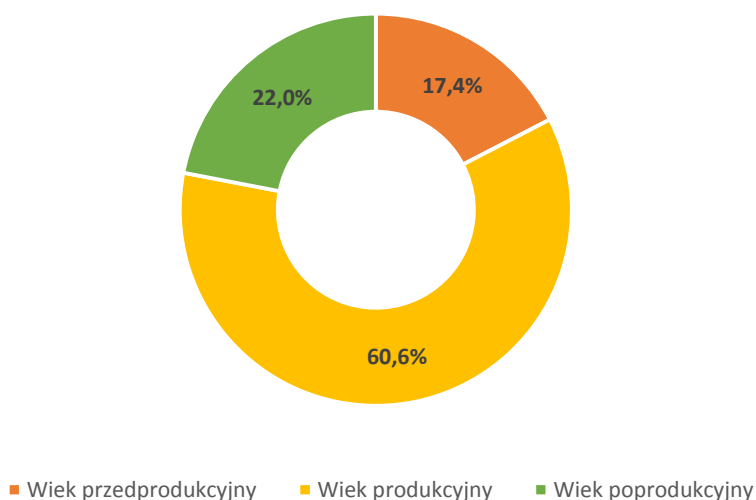
Nazwa gminy	Wiek przedprodukcyjny		Wiek produkcyjny		Wiek poprodukcyjny	
	2017	2021	2017	2021	2017	2021
Gmina Czarna	436	452	1 606	1 492	376	450
%	18,0	18,9	66,4	62,3	15,6	18,8
Gmina Lutowiska	309	299	1 394	1 301	374	421
%	14,9	14,8	67,1	64,4	18,0	20,8
Gmina Ustrzyki Dolne	3 006	2 890	11 064	9 904	3 326	3 731
%	17,3	17,5	63,6	59,9	19,1	22,6
OF "Innowacyjne Bieszczady"	3 751	3 641	14 064	12 697	4 076	4 602
%	17,1%	17,4%	64,2%	60,6%	18,6%	22,0%

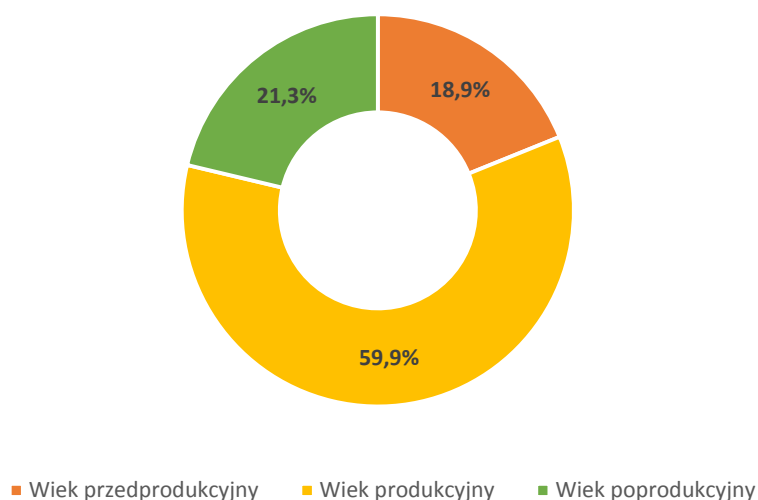
Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Struktura wiekowa według trzech grup wiekowych w roku 2021 na omawianym obszarze na tle województwa podkarpackiego wypada bardzo podobnie, co przedstawia poniższy wykres.

Wykres 6 Struktura mieszkańców według trzech grup wiekowych OF „Innowacyjne Bieszczady” oraz w województwie podkarpackim w 2021 roku

OF „Innowacyjne Bieszczady”

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Liczebność poszczególnych grup wiekowych przekłada się na wartość wskaźnika obciążenia demograficznego, którym określa się stosunek liczby osób w wieku nieprodukcyjnym (wiek przedprodukcyjny i poprodukcyjny) do liczby osób w wieku produkcyjnym. Zgodnie z danymi Głównego Urzędu Statystycznego, wskaźnik liczby ludności w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym dla całego OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku wyniósł 60,9, natomiast dla województwa podkarpackiego 67,0. Największa wartość wskaźnika wystąpiła w tym czasie na terenie gminy Ustrzyki Dolne – 66,9, natomiast najmniejsza w gminie Lutowiska 55,3. Biorąc pod uwagę współczynnik obciążenia demograficznego osobami starszymi (65 i więcej lat) w OF w 2021 roku kształtował się na poziomie 24,4 osób, z kolei w województwie podkarpackim 26,9. Kolejnym wskaźnikiem określającym procesy demograficzne na danym obszarze jest odsetek osób w wieku 65 lat i więcej lat w populacji ogółem, który łącznie na terenie całego OF wyniósł 16,8, natomiast ogólnie na terenie województwa podkarpackiego 17,8.

Liczbę ludności w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym, wartość współczynnika obciążenia demograficznego osobami starszymi oraz odsetek osób w wieku 65 i więcej lat w populacji ogółem w poszczególnych gminach, łącznie na obszarze objętym Strategią oraz w województwie podkarpackim w roku 2021 przedstawia poniższa tabela.

Tabela 8 Wskaźniki obciążenia demograficznego w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” oraz ogólnie w województwie podkarpackim w 2021 roku

Nazwa gminy	Ludność w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym	Współczynnik obciążenia demograficznego osobami starszymi	Odsetek osób w wieku 65 i więcej lat w populacji ogółem
Gmina Czarna	60,5	20,9	14,5
Gmina Lutowiska	55,3	25,0	17,5
Gmina Ustrzyki Dolne	66,9	27,3	18,3

OF „Innowacyjne Bieszczady”	60,9	24,4	16,8
Województwo podkarpackie	67,0	26,9	17,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Jak wynika z przedstawionych powyżej danych, wskaźniki obciążenia demograficznego na obszarze analizowanego obszaru przybierały niższe wartości niż średnia województwa podkarpackiego. Ogólnie na analizowanym obszarze można zauważyć przejawiający się proces starzenia się społeczeństwa przy jednoczesnym spadku liczby osób w wieku przedprodukcyjnym. To z kolei w perspektywie czasu będzie wpływać negatywnie na rozwój demograficzny i ekonomiczny.

W 2017 roku, Główny Urząd Statystyczny zaprezentował „Prognozę ludności gmin na lata 2017-2030”, będącą opracowaniem eksperymentalnym, w której punktem wyjścia był stan ludności w dniu 31 grudnia 2016 roku. Z uwagi na dużą zmienność kształtowania się procesów demograficznych pod wpływem trudnych do przewidzenia czynników, które określają społeczną, ekonomiczną

i zdrowotną, co w konsekwencji wpływa na indywidualne decyzje ludności. We wskazanej wyżej prognozie zaobserwować można różnice w stosunku do danych uzyskanych w aktualnych badaniach oraz wyników bilansów ludności. Celem prognoz jest wskazanie kierunków przyszłych zmian w rozwoju demograficznym oraz potencjalnych negatywnych zjawisk, które wymagają podjęcia interwencji przez odpowiednie organy pomocy społecznej.

Analizując dane dotyczące prognozy ludności dla poszczególnych gmin, wchodzących w skład obszaru będącego przedmiotem niniejszego opracowania, można zauważyć, że prognozowany jest spadek liczby mieszkańców we wszystkich gminach. Jeżeli chodzi o liczbę ludności w wieku przedprodukcyjnym (do 17 roku życia), w każdej z gmin zauważalny jest spadek, przy równoczesnym wzroście liczby ludności w wieku poprodukcyjnym (kobiety powyżej 60 roku życia, mężczyźni powyżej 65 roku życia), co zostało przedstawione w tabeli poniżej.

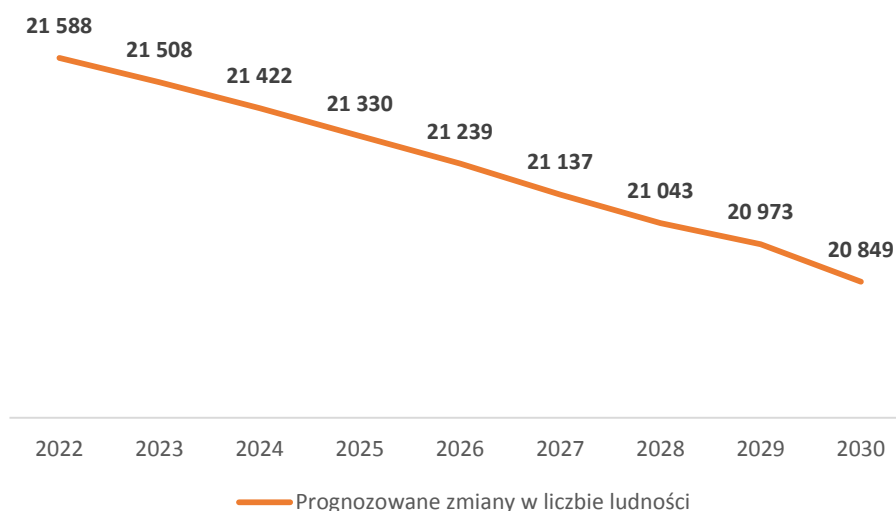
Tabela 9 Prognoza ludności poszczególnych gmin na lata 2022-2030

Nazwa gminy	Rok Wiek	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030
Gmina Czarna	Ogółem	2 385	2 380	2 374	2 367	2 359	2 351	2 344	2 355	2 323
	przedprodukcyjny 0-17	443	441	443	444	442	432	419	412	400
	poprodukcyjny 60+/65+	463	475	489	503	524	542	563	574	590
Gmina Lutowiska	Ogółem	2 053	2 046	2 037	2 028	2 019	1 999	1 990	1 990	1 979
	przedprodukcyjny 0-17	317	305	302	298	287	285	278	278	274
	poprodukcyjny 60+/65+	438	445	457	282	503	508	519	528	539
Gmina Ustrzyki Dolne	Ogółem	17 150	17 082	17 011	16 935	16 861	16 787	16 709	16 628	16 547
	przedprodukcyjny 0-17	2 933	2 882	2 835	2 778	2 719	2 651	2 582	2 530	2 490
	poprodukcyjny 60+/65+	3 999	4 079	4 170	4 246	4 306	4 400	4 459	4 512	4 562
OF „Innowacyjne Bieszczady”	Ogółem	21 588	21 508	21 422	21 330	21 239	21 137	21 043	20 937	20 849
	przedprodukcyjny 0-17	3 693	3 628	3 580	3 520	3 448	3 368	3 279	3 220	3 164
	poprodukcyjny 60+/65+	4 900	4999	5 116	5 031	5 333	5450	5 541	5 614	5 691

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego

Dla analizowanego OF „Innowacyjne Bieszczady”, prognozowany jest spadek liczby ludności na przestrzeni lat 2022-2030 o 739, w tym spadek liczby mieszkańców w wieku przedprodukcyjnym w wieku do 17 lat o 529 i wzroście liczby mieszkańców w wieku poprodukcyjnym o 791. Prognozowane zmiany w liczbie ludności na przestrzeni lat 2022-2030 na terenie Obszaru Funkcjonalnego „Innowacyjne Bieszczady” oraz strukturę wiekową ludności obszaru w roku 2022 oraz 2030, obrazują poniższe wykresy.

Wykres 7 Prognozowane zmiany w liczbie ludności na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2022-2030

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Wykres 8 Prognozowana struktura mieszkańców według trzech grup wiekowych na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2022 oraz 2030

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystyczne

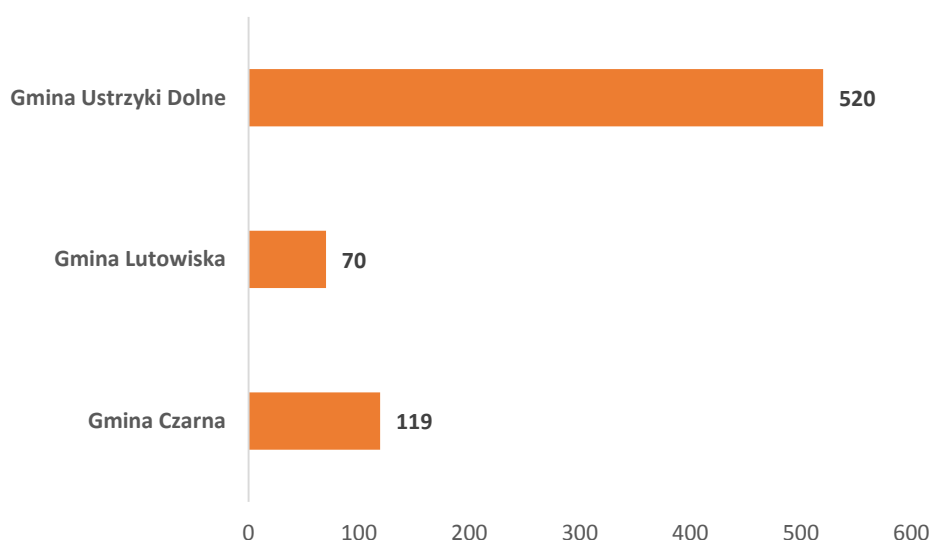
2.2.2. Edukacja i wychowanie

Edukacja wraz z wychowaniem pełnią bardzo ważną rolę w sferze społecznej oraz w kształtowaniu kapitału ludzkiego, ma kluczowe znaczenie dla szans rozwojowych społeczeństwa. System edukacji ma wpływ na jakość kapitału ludzkiego m.in. na rynek pracy. Zaspokojenie

zbiorowych potrzeb mieszkańców w zakresie edukacji publicznej należy do zadań własnych gminy, a przeznaczone wydatki na te zadania stanowią znaczną część budżetu każdej gminy.

W wychowaniu dzieci ważną rolę odgrywają instytucjonalne formy opieki nad najmłodszymi dziećmi. Do form opieki nad dziećmi do lat trzech możemy zaliczyć żłobki i kluby dziecięce, które realizują funkcję: opiekuńczą, wychowawczą oraz edukacyjną. Zapewnienie opieki dzieciom od najmłodszych lat ma też wpływ na rynek pracy, dzięki temu rodzice tych dzieci mogą podjąć pracę lub utrzymać obecną. W 2021 roku na terenie analizowanego obszaru, liczba dzieci w wieku do lat 3 wynosiła łącznie 709, mimo to funkcjonuje żłobek tylko w Ustrzykach Dolnych. Liczba dzieci w wieku do lat 3 według danych GUS w 2021 roku w poszczególnych gminach przedstawia poniższy wykres.

Wykres 9 Liczba dzieci w wieku do lat 3 w poszczególnych gminach w 2021 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Największa liczba dzieci do lat 3 w 2021 roku występowała na terenie gminy Ustrzyki Dolne – 520 dzieci, ponieważ jest to największa gmina pod względem liczby mieszkańców spośród analizowanych gmin. Natomiast najmniejsza liczba dzieci w tej grupie wiekowej wystąpiła w gminie Lutowiska – 70 dzieci.

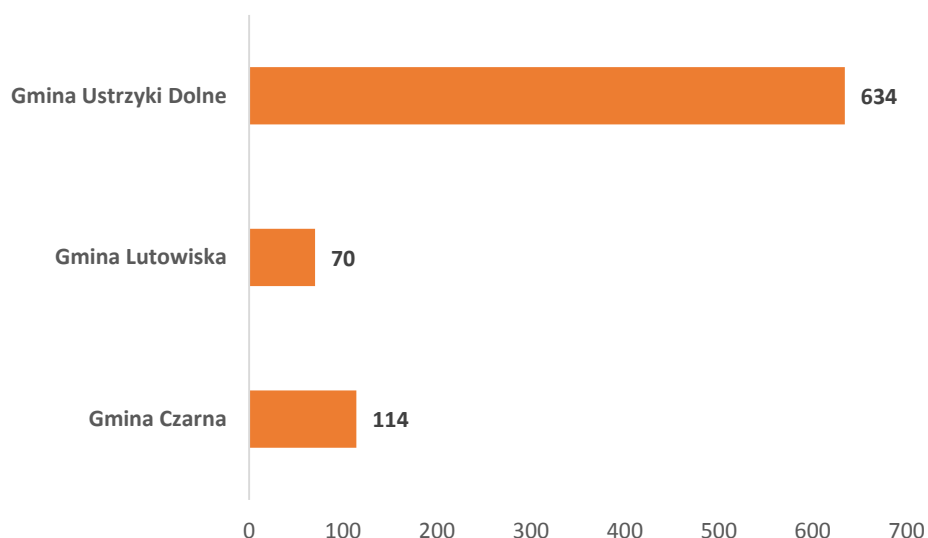
W związku z brakiem miejsc zapewniających opiekę dzieciom do lat 3 część mieszkańców zapewnia opiekę nad dziećmi w domach rezygnując z własnej pracy zawodowej, co niekorzystnie wpływa na rynek pracy. Jest to zjawisko, które występuje w wielu gminach województwa podkarpackiego. Dlatego konieczne jest by samorządy podjęły działania w zakresie inwestycji w infrastrukturę i stworzenia miejsc opieki, po określeniu zapotrzebowania na te miejsca w poszczególnych gminach.

Wychowanie przedszkolne realizowane jest w placówkach wychowania przedszkolnego, do których zalicza się przedszkola, oddziały przedszkolne w szkołach podstawowych, zespoły wychowania przedszkolnego oraz punkty przedszkolne. Celem jest zapewnienie dzieciom opieki, wsparcie indywidualnego rozwoju i wypełnienie podstawy programowej, która obejmuje dzieci w wieku od 3 do 6 roku życia.

Tak jak w przypadku wskazywanej powyżej liczby dzieci w wieku do 3 lat, na analizowanych terenie w 2021 roku, największa liczba dzieci od 3 do 6 roku życia występowała w gminie Ustrzyki Dolne – 634 dzieci, a najmniejsza w gminie Lutowiska – 70 dzieci. Łącznie na obszarze OF, liczba dzieci

w tym przedziale wiekowym wynosiła 818. Dane dotyczące liczby dzieci w wieku od 3 do 6 lat w poszczególnych gminach przedstawia poniższy wykres.

Wykres 10 Liczba dzieci w wieku od 3 do 6 lat w poszczególnych gminach w 2021 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Zgodnie z danymi Głównego Urzędu Statystycznego w 2021 roku, na terenie Obszaru Funkcjonalnego „Innowacyjne Bieszczady” funkcjonowały 4 przedszkola, 1 punkt przedszkolny, a także 10 oddziałów przedszkolnych w szkołach podstawowych. Wychowaniem przedszkolnym zostało objętych 669 dzieci, co stanowiło 81,8% ogółu dzieci w tym przedziale wiekowym. Najwięcej dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym było w gminie Ustrzyki Dolne – 544, co stanowiło 85,8% ogółu dzieci w wieku od 3 do 6 lat, na co wpływ miało funkcjonowanie 2 przedszkoli i 7 oddziałów przedszkolnych w szkołach podstawowych. Natomiast najmniejszy odsetek dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym w roku 2021 wystąpił w gminie Czarna – 65,8%.

Liczbę placówek wychowania przedszkolnego oraz liczbę i odsetek dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym w wieku 3-6 lat w poszczególnych gminach w 2021 roku przedstawia poniższa tabela.

Tabela 10 Liczba placówek wychowania przedszkolnego oraz liczba dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym w poszczególnych gminach w 2021 roku

Gmina	Liczba przedszkoli (obiekty)	Liczba punktów przedszkolnych (obiekty)	Liczba oddziałów przedszkolnych w szkołach podstawowych (obiekty)	Liczba dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym w wieku 3-6 lat (os.)	Odsetek dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym w wieku 3-6 lat (w %)
Czarna	2	0	2	75	65,8
Lutowiska	0	1	1	50	71,4
Ustrzyki Dolne	2	0	7	544	85,8
RAZEM	4	1	10	669	81,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Pierwszym etapem w edukacji jest szkolnictwo podstawowe. Od 2017 roku, w wyniku przeprowadzonej reformy oświaty, okres nauki w szkole podstawowej został wydłużony z 6 do 8 lat, a kolejnym etapem edukacji jest wybór 4-letniego liceum ogólnokształcącego, 5-letniego technikum, 3-letniej szkoły branżowej I stopnia i 2-letniej szkoły branżowej II stopnia.

Na terenie omawianego obszaru, według danych z 2021 roku funkcjonowało łącznie 11 szkół podstawowych, do których uczęszczało łącznie 1 512 uczniów. Na jeden oddział w szkole przypadało średnio 36 uczniów, natomiast zatrudnionych nauczycieli (pełnozatrudnionych oraz niepełnozatrudnionych) w przeliczeniu na etat było 148,16. Najwięcej uczniów było w gminie Ustrzyki Dolne – 1 265, a najmniej uczniów uczęszczało do szkół w gminie Lutowiska.

Liczbę szkół podstawowych oraz uczniów, a także liczbę uczniów na 1 oddział w szkole i liczbę nauczycieli pełnozatrudnionych i niepełnozatrudnionych w przeliczeniu na etat w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady”, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 11 Liczba szkół, uczniów oraz etatów nauczycieli w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” według danych z 2021 roku

Gmina	Liczba szkół podstawowych (wraz z filiami)	Liczba uczniów	Uczniowie na 1 oddział	Nauczyciele pełnozatrudnieni i niepełnozatrudnieni w przeliczeniu na etaty
Gmina Czarna	2	128	9	17,52
Gmina Lutowiska	1	119	12	14,27
Gmina Ustrzyki Dolne	8	1 265	15	116,37
RAZEM	11	1 512	36	148,16

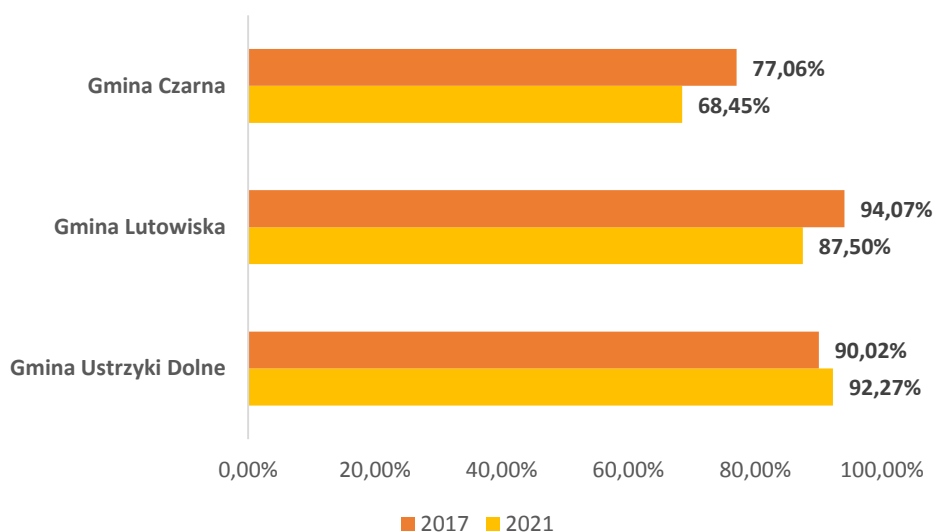
Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Miarą powszechności nauczania, służącą do oceny aktywności edukacyjnej ludności jest tzw. współczynnik skolaryzacji, którego analizy dokonuje się z uwzględnieniem poziomu nauczania. W statystyce stosowane są dwa rodzaje współczynnika: brutto, który określa relację liczby osób uczących się na danym poziomie kształcenia (niezależnie od wieku) do liczby osób w grupie wieku odpowiadającej temu poziomowi nauczania oraz netto, który określa relację liczby osób w danej grupie wiekowej, uczących się na danym poziomie kształcenia do liczby osób w grupie wiekowej odpowiadającej danemu poziomowi kształcenia.

Analizując współczynnik skolaryzacji brutto dla poszczególnych gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” zauważyć można, że we wszystkich gminach na przestrzeni lat 2017-2021 doszło do spadku wartości tego współczynnika. Zmniejszająca się wartość współczynnika jest zjawiskiem niekorzystnym, ponieważ świadczy o spadającej liczbie uczniów na terenie danej gminy.

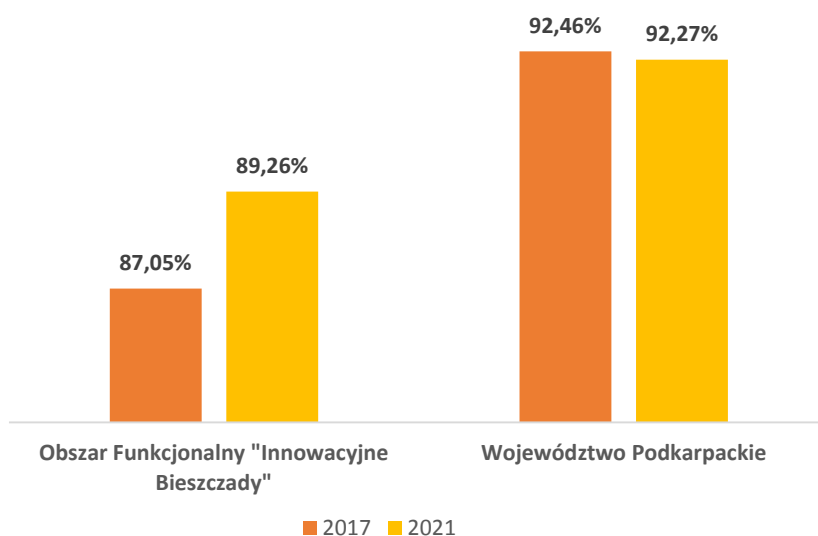
Na terenie analizowanego obszaru w 2021 roku, wskaźnik skolaryzacji brutto wyniósł 82,74%, w stosunku do roku 2017 (87,05%) spadł o 4,31%. Wartość wskaźnika w roku 2021 był poniżej średniej dla województwa podkarpackiego, gdzie wartość wynosiła 92,27%. Dane dotyczące wskaźnika skolaryzacji brutto w poszczególnych gminach w roku 2017 i 2021, a także wartość wskaźnika w Obszarze Funkcjonalnym „Innowacyjne Bieszczady” oraz w województwie podkarpackim, przedstawiają poniższe wykresy.

Wykres 11 Współczynniki skolaryzacji w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 oraz 2021

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Wykres 12 Współczynniki skolaryzacji na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” oraz w województwie podkarpackim w roku 2017 oraz 2021

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Spadająca liczba dzieci, które uczęszczają do szkół stanowi poważny problem dla gmin, ze względu na rosnące koszty utrzymania szkół oraz malejącą subwencją oświatową. Środki z subwencji oświatowej są niewystarczające na pokrycie kosztów funkcjonowania placówek oświatowych, przez co gminy muszą wydatkować z własnego budżetu pozostałą część, co wpływa negatywnie na ilość działań inwestycyjnych.

Jakość edukacji na poziomie podstawowym ocenić można za pomocą wyników egzaminu ósmoklasisty, do którego przystąpienie jest warunkiem ukończenia szkoły. Egzamin obejmuje wiadomości i umiejętności zwarte w wymogach określonych w podstawie programowej kształcenia

ogólnego w odniesieniu do trzech kluczowych przedmiotów nauczania: języka polskiego, matematyki i języka obcego nowożytnego.

Na terenie OF w 2022 roku do egzaminu ósmoklasisty przystąpiło 212 uczniów. Średnie wyniki z języka polskiego, średni wynik egzaminu wyniósł 58% (najwyższy średni wynik w gminie Lutowiska -61%, w gminie Czarna i gminie Ustrzyki Dolne – 56%), z matematyki – 51% (najwyższy średni wynik w gminie Lutowiska – 54%, a najniższy w gminie Czarna – 47%), a z języka angielskiego – 61% (najwyższy średni wynik w gminie Lutowiska – 65%, a najniższy w gminie Czarna – 55%). Średnia wyników w OF kształtowały się poniżej średniej dla województwa podkarpackiego.

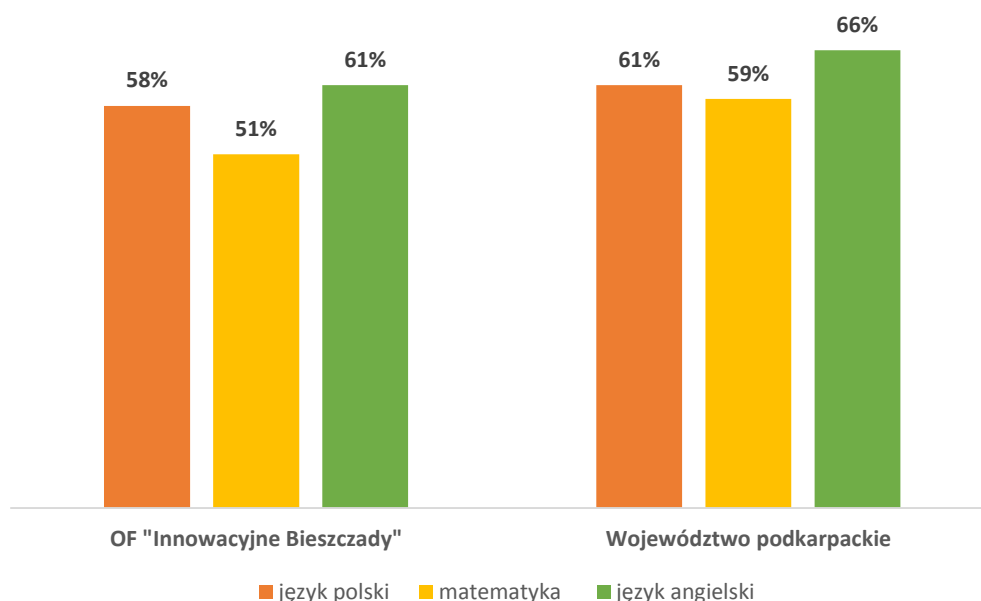
Wyniki egzaminów ósmoklasisty w 2022 roku w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady”, a także ogólnie w OF i w województwie podkarpackim, przedstawiają poniższa tabela oraz wykres.

Tabela 12 Wyniki egzaminu ósmoklasisty w 2022 roku w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady”

Nazwa gminy	Język polski		Matematyka		Język angielski	
	Liczba piszących	Średni wynik	Liczba piszących	Średni wynik	Liczba piszących	Średni wynik
Gmina Czarna	18	56	18	47	18	55
Gmina Lutowiska	21	61	21	54	21	65
Gmina Ustrzyki Dolne	173	56	173	52	169	62
OF „Innowacyjne Bieszczady”	212	58	212	51	208	61

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Okręgowej Komisji Egzaminacyjnej w Krakowie

Wykres 13 Średnie wyniki egzaminów ósmoklasisty w OF „Innowacyjne Bieszczady” oraz w województwie podkarpackim w 2022 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Okręgowej Komisji Egzaminacyjnej w Krakowie

2.2.3. Infrastruktura kulturalna i sportowa

Kultura ma znaczący wpływ na jakość życia, ponieważ tworzy relacje społeczne i pomaga zaspokoić indywidualne potrzeby niematerialne, dlatego musi być stale rozwijana. Duże znaczenie ma funkcjonująca infrastruktura kulturalna. Prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym gminy o charakterze obowiązkowym. Gminy organizują działalność kulturalną poprzez tworzenie samorządowych instytucji kultury, dla których prowadzenie tego typu działalności jest głównym celem statutowym. Poniżej zostały przedstawione instytucje kultury w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady”. Ze względu na ograniczenia w korzystaniu z instytucji kultury w 2020 roku, spowodowanej pandemią wirusa COVID-19, porównawczo zostały przedstawione dane z 2016 i 2020 roku.

Gmina Czarna

Na terenie gminy Czarna działalność kulturalną prowadzi Gminny Dom Kultury w Czarnej Górnej – powstał w 1981 roku. Obecnie jest samorządowym ośrodkiem kultury i obejmuje swoją działalnością teren Gminy Czarna. W styczniu 2010 zmienił nazwę na Gminny Dom Kultury. Prowadzi różnego rodzaju zajęcia przeznaczone dla dzieci, młodzieży i dorosłych, zamieszkujących teren gminy Czarna, realizowane w zakresie sztuk plastycznych, sportu, baletu, teatru, rękodzielnictwa, muzyki oraz czytelnictwa. Większość zajęć jest prowadzona bezpłatnie. Oprócz zajęć, GDK organizuje wiele wydarzeń w formie wykładów, prelekcji, spektakli, wernisaży, wystaw, spotkań, oraz warsztatów. Ze względu na swoją bogatą i różnorodną ofertę, ukierunkowaną zarówno dla mieszkańców gminy, jak i przybywających w te strony turystów, GDK cieszy się dobrą opinią również w sąsiednich gminach, na co wpływa również jego ciągła aktywność. Instytucja zaangażowana jest w przedsięwzięcia kulturalne tworzone we współpracy z Urzędem Gminy Czarna, Szkołą Podstawową im. Ignacego Łukasiewicza, Starostwem Powiatowym w Ustrzykach Dolnych, Lokalną Grupą Działania „Zielone Bieszczady”, a także lokalnymi organizacjami pozarządowymi oraz instytucjami kultury sąsiednich gmin. Przy GDK działają również: Koło Gospodyń Wiejskich Babiniec-Czarna i Przyjaciele w Czarnej Górnej, Koło Gospodyń Wiejskich w Michniowcu Michniowianki, Koło Gospodyń Wiejskich w Lipiu, Koło Gospodyń Wiejskich w Polanie, Koło Gospodyń Wiejskich w Żłobku Jaworniki.

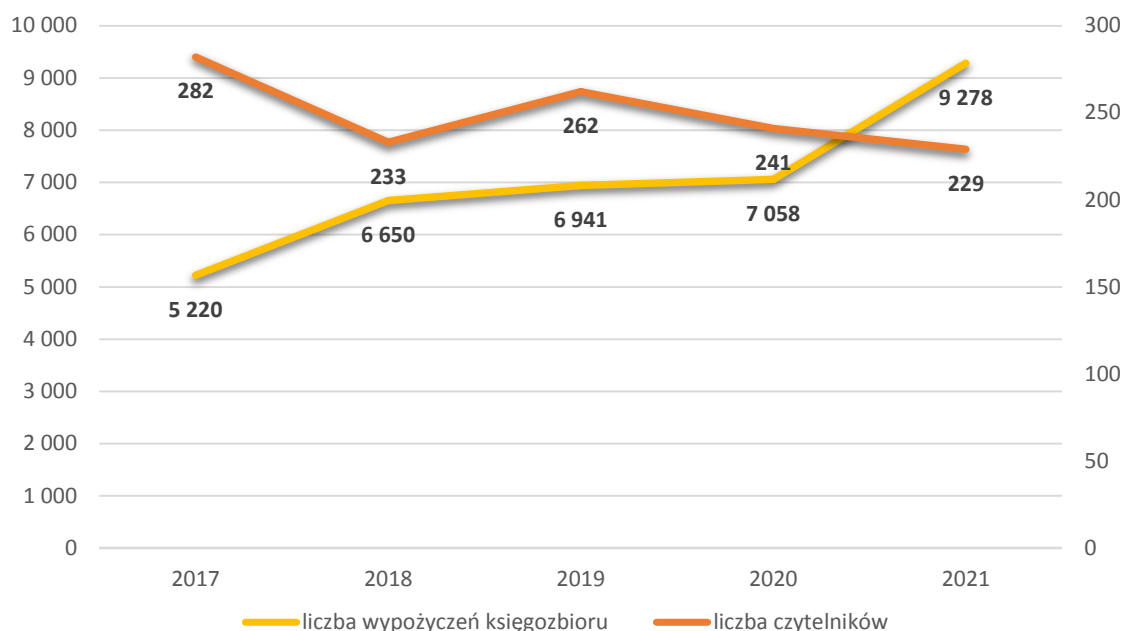
Działa również Klub Seniora w Czarnej, który powstał w czerwcu 2014 roku, skupia 30 członków. Członkowie Klubu Seniora spotykają się regularnie, mając na celu integrację osób starszych w naszej Gminie. Klub Seniora organizował Andrzejki, tłusty czwartek, Dzień Seniora. Przygotowuje posiłki na lokalne imprezy, propaguje i organizuje aktywne spędzanie czasu i występy okolicznościowe.

Dodatkowo na terenie gminy Czarna funkcjonują: Świetlica Wiejska w Czarnej Dolnej, Świetlica Wiejska w Rabem, Świetlica Wiejska w Żłobku, Świetlica Wiejska Michniowcu, Świetlica Wiejska w Lipiu i Świetlica Wiejska w Polanie.

Działająca przy Gminnym Domu Kultury Gminna Biblioteka Publiczna, służy zaspokajaniu potrzeb oświatowych, kulturalnych i informacyjnych gminnej społeczności oraz uczestniczy w upowszechnianiu wiedzy, kultury i promocji czytelnictwa. Gminna Biblioteka Publiczna w Czarnej jest samorządową jednostką organizacyjną i działa na terenie Gminy Czarna. Księgozbiór GBP w 2021

roku liczył 15 472 woluminów, z kolei liczba czytelników w ciągu roku wyniosła 229, natomiast liczba wypożyczeń księgozbioru na zewnątrz 9 278. W stosunku do 2017 roku nastąpił spadek liczby czytelników przy jednoczesnym wzroście wypożyczeń księgozbioru. Liczbę czytelników oraz wypożyczeń księgozbioru na zewnątrz na przestrzeni lat 2017-2021, przedstawia poniższy wykres.

Wykres 14 Liczba czytelników oraz wypożyczeni księgozbioru na zewnątrz w Gminnej Bibliotece Publicznej w Czarnej w latach 2017-2021

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

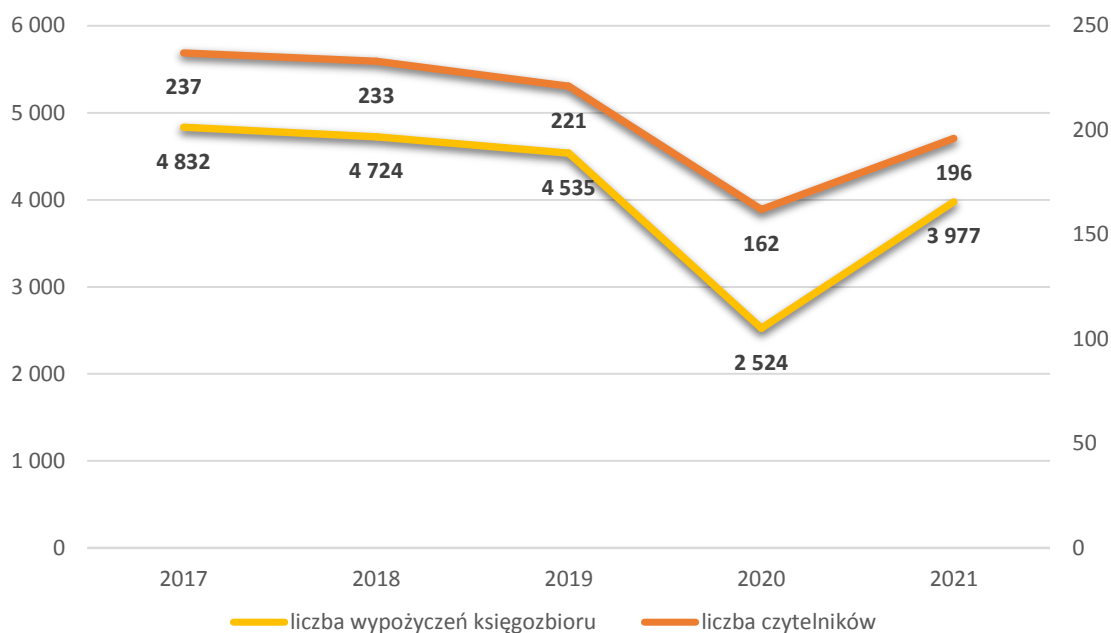
Gmina Lutowiska

Na terenie gminy Lutowiska funkcjonują placówki kulturalne tj. Gminny Ośrodek Kultury im. Jerzego Janickiego w Lutowiskach, Gminna Biblioteka Publiczna w Lutowiskach, Świetlica Środowiskowa Gminnego Ośrodka Kultury w Lutowiskach, Chata pod Florianem, Remizo – Świetlica w Chmielu.

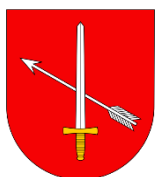
Ważną rolę w gminie pełnią zespoły muzyczne: Zespół Śpiewaczy „Senioreczki” oraz Kapela „Połoniny”, które scalają mieszkańców, pozwalają zachować lokalną tożsamość oraz promują gminę.

Gminna Biblioteka Publiczna w Lutowiskach gromadzi i udostępnia zbiory z różnych dziedzin wiedzy, dobierane pod kątem potrzeb czytelników. Biblioteka gromadzi publikacje regionalne poświęcone historii regionu i postaciom z nim związanym. W bibliotece działa czytelnia internetowa. Księgozbiór Biblioteki w 2021 roku liczył 10 399 woluminów, a liczba czytelników w ciągu roku wynosiła 196, natomiast liczba wypożyczeń księgozbioru na zewnątrz 3 977. W porównaniu do 2017 roku nastąpił spadek liczby czytelników i liczby wypożyczeni księgozbioru. Liczbę czytelników oraz wypożyczeni księgozbioru na zewnątrz w Gminnej Bibliotece Publicznej na przestrzeni lat 2017-2021, przedstawia poniższy wykres.

Wykres 15 Liczba czytelników oraz wypożyczeń księgozbioru na zewnątrz w bibliotekach w gminie Lutowiska w latach 2017-2021

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Gmina Ustrzyki Dolne

Na terenie gminy Ustrzyki Dolne działalność kulturalną prowadzi Ustrzycki Dom Kultury - jest samorządową instytucją kultury, działającą w oparciu o statut. Jako instytucja kultury realizuje zadania w dziedzinie, wychowania, edukacji i upowszechniania kultury wśród dzieci, młodzieży oraz dorosłych, poprzez organizowanie różnorodnych form zespołowego uczestnictwa w kulturze. W placówce cyklicznie odbywają się projekcje filmowe, organizowane są wystawy plastyczne, fotograficzne oraz spotkania i prelekcje z wybitnymi ludźmi. Na terenie gminy mieści się również Muzeum Przyrodnicze Bieszczadzkiego Parku Narodowego, które działa w ramach Ośrodka Naukowo-Dydaktycznego Bieszczadzkiego Parku Narodowego. Na ekspozycję muzealną składają się eksponaty związane z terenem Bieszczadów i obejmujące ich faunę i florę (także tę prehistoryczną), geologię, hydrologię, etnografię, architekturę oraz zagadnienia ochrony środowiska.

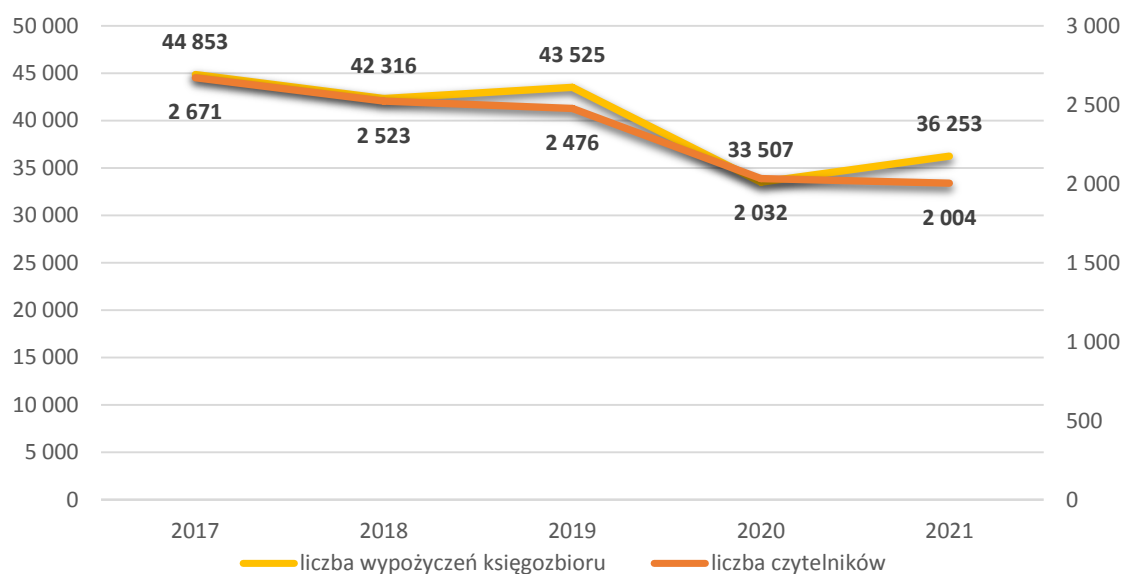
Na terenie gminy znajduje się Bieszczadzkie Centrum Turystyki i Promocji w Ustrzykach Dolnych, które realizuje zadania promocji miasta, gminy oraz regionu bieszczadzkiego, informacji turystycznej oraz informacji i promocji gospodarczej. W zakresie działalności BCTiP znajduje się również prowadzenie Izby Regionalnej oraz działalności gospodarczej.

Na terenie gminy działa Powiatowa i Miejska Biblioteka Publiczna w Ustrzykach Dolnych. Biblioteka ma swoje oddziały w Brzegach Dolnych, Ropience, Ustjanowej Górnej i Wojtkowej. PiMBP w Ustrzykach Dolnych aktywnie działa na polu promocji literatury, czytelnictwa, twórczości artystycznej, proponując w ciągu roku szereg różnorodnych imprez, spotkań dla dzieci i młodzieży oraz osób dorosłych. W bibliotece można również korzystać z nieodpłatnego dostępu do internetu przy stanowiskach komputerowych, które służą też do przeglądania katalogów elektronicznych.

Księgozbiór bibliotek w 2021 roku wynosił 17 913 woluminów, a liczba czytelników wynosiła 2 004, a liczba wypożyczeń księgozbioru na zewnątrz – 36 253. Liczba czytelników spadła w latach

2017-2021, tak jak liczba wypożyczeń. Liczbę czytelników oraz wypożyczeń księgozbioru na zewnątrz w bibliotekach w gminie Ustrzyki Dolne na przestrzeni lat 2017-2021, przedstawia poniższy wykres.

Wykres 16 Liczba czytelników oraz wypożyczeń księgozbioru na zewnątrz w bibliotekach w gminie Ustrzyki Dolne w latach 2017-2021

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Kolejnym zdaniem własnym gminy jest zaspokojenie potrzeb lokalnej społeczności w zakresie kultury fizycznej, w tym tworzenie terenów rekreacyjnych oraz urządzeń sportowych. W tym celu rozbudowywana jest infrastruktura sportowa, która obejmuje m.in. boiska sportowe, hale sportowe, sale gimnastyczne, baseny, korty tenisowe. Infrastrukturę sportową występującą w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” przedstawiono poniżej.

Gmina Czarna

- Stadion sportowy w Czarnej Górnjej
- Hala sportowa w Czarnej Górnjej

Gmina Lutowiska

- kompleks sportowo – rekreacyjny w Lutowiskach,
- boisko piłkarskie trawiaste na osiedlu w Lutowiskach i w Smolniku,
- boisko wielofunkcyjne asfaltowe w Stuposianach,
- hala sportowa przy budynku Szkoły Podstawowej w Lutowiskach
- siłownie zewnętrzne w Lutowiskach, Smolniku, Stuposianach i Pszczelinach,
- Strzelnica sportowo-szkoleniowa w Lutowiskach
- talerzykowy wyciąg narciarski „Rusinowa Polana” w Dwerniczku,
- korty tenisowe przy ośrodku ResortSPA Caryńska w Dwerniku,
- zaplecze sportowe przy ośrodku Caritas w Nasicznem.

Gmina Ustrzyki Dolne

- Hala sportowa w Ustrzykach Dolnych,
- Zespół Basenów „Delfin”,

- Stadion sportowy w Ustrzykach Dolnych,
- Trasy rowerowe „Downihill”,
- Tor Rowerowy „Pumptruck” k. Parku pod Dębami,
- Pole golfowe „Arłamów”,
- Siłownia zewnętrzna,
- Centrum sportowe „Arłamów”,
- Trasy Nordic Walking Park,
- Trasy Narciarskie na Żukowie,
- Stacja narciarska „Laworta” oraz „Gromadzyń”,
- Lodowisko w Ustrzykach Dolnych,
- Wyciąg narciarski „Arłamów” oraz „Mały Król”.

2.2.4. Ochrona zdrowia i pomoc społeczna

Ochrona zdrowia

Dostęp do opieki zdrowotnej jest jednym z ważniejszych czynników wpływających na sytuację zdrowotną i jakość życia mieszkańców gminy. Zgodnie z ustawą z dnia 27 sierpnia 2004 roku o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych (Dz. U. z 2022 r. poz. 2561 z późn. zm.), świadczeniobiorcy mają prawo do świadczeń opieki zdrowotnej, a ich celem jest zachowanie zdrowia, zapobieganie chorobom i urazom, wczesne wykrywanie chorób, leczenie, pielęgnacja oraz zapobieganie niepełnosprawności i jej ograniczanie.

Zgodnie z danymi GUS, na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” opiekę zdrowotną zapewniało mieszkańcom 12 podmiotów. Placówki te świadczyły opiekę zdrowotną w oparciu o kontrakty z Narodowym Funduszem Zdrowia i realizowały działania związane m.in. z badaniem i poradą lekarską w zakresie kompetencji lekarzy podstawowej opieki zdrowotnej, pielęgniarstwem środowiskowo-rodzinnym i szkolno-wychowawczym, a także szczepieniami ochronnymi i działaniami profilaktycznymi. W stosunku do 2017 roku, liczba podmiotów nie zmieniła się. Na terenie OF w 2021 roku funkcjonowało 6 aptek ogólnodostępnych i 2 punkty apteczne.

Dane dotyczące liczby przychodni, aptek i punktów aptecznych, a także porad lekarskich na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021 przedstawia poniższa tabela.

Tabela 13 Dane dotyczące opieki zdrowotnej w OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2017 oraz 2021 roku

Wyszczególnienie	OF „Innowacyjne Bieszczady	
	2017	2021
Przychodnie ogółem	12	12
- w tym niepubliczne	7*	7*
- w tym podległe samorządowi terytorialnemu	3*	3*
Ambulatoryjna opieka zdrowotna – porady lekarskie	140 106	112 426
Podstawowa opieka zdrowotna – porady lekarskie	98 927	84 308
Apteki ogólnodostępne	6	6
Punkty apteczne	2	2

*brak danych dla gminy Czarna i gminy Lutowiska

Pomoc społeczna

Pomoc społeczna, zgodnie z ustawą z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz. U. z 2021 r. poz. 2268 z późn. zm.), jest instytucją polityki społecznej państwa, mającą na celu umożliwienie osobom i rodzinom przezwyciężanie trudnych sytuacji życiowych, których nie są one w stanie pokonać, wykorzystując własne uprawnienia, zasoby i możliwości. Pomoc społeczną jest zadaniem własnym gminy.

Działania z zakresu pomocy społecznej w gminach realizowane są przez ośrodki pomocy społecznej lub centra usług wspólnych. Na OF „Innowacyjne Bieszczady”, działania te są realizowane przez:

1. Gmina Lutowska – Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej w Lutowskach
2. Gmina Czarna – Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej w Czarnej
3. Gmina Ustrzyki Dolne – Miejsko - Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej w Ustrzykach Dolnych

Oprócz wskazanej powyżej ustawy o pomocy społecznej, ośrodki wykonują swoje zadania na podstawie innych ustaw, m.in.:

- ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz. U. z 2022 r. poz. 447),
- ustawy z dnia 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych (Dz. U. z 2022 r. poz. 615),
- ustawy z dnia 7 września 2007 r. pomocy osobom uprawnionym do alimentów (Dz. U. z 2021 r. poz. 877 z późn. zm.),
- ustawy z dnia 4 listopada 2016 r. o wsparciu kobiet w ciąży i rodzin "Za życiem" (Dz. U. z 2020 r. poz. 1329),
- ustawy z dnia 4 kwietnia 2014 r. o ustaleniu i wypłacie zasiłków dla opiekunów (Dz. U. z 2020 r. poz. 1297),
- ustawy z dnia 11 lutego 2016 r. o pomocy państwa w wychowywaniu dzieci (Dz. U. z 2019 r. poz. 2407 z późn. zm.),
- ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz. U. z 2021 r. poz. 1249),
- ustawy z dnia 27 sierpnia 2004 r. o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych (Dz. U. z 2021 r. poz. 1285),
- ustawy z dnia 5 grudnia 2014 r. o Karcie Dużej Rodziny (Dz. U. z 2021 r. poz. 1744),
- ustawy z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego (Dz. U. z 2020 r. poz. 685),
- ustawy z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym (Dz. U. z 2020 r. poz. 176 z późn. zm.).

Ośrodki pomocy społecznej udzielają pomocy pieniężnej i niepieniężnej, tzw. środowiskowej pomocy społecznej, osobom, które mają problemy z samodzielnym funkcjonowaniem w środowisku. Prawo do świadczeń pieniężnych przysługuje osobom i rodzinom, których dochód nie przekracza określonego w przepisach kryterium dochodowego. Od 1 stycznia 2022 r. kryterium dochodowe wynosi dla osoby samotnej gospodarującej 776 zł, dla osoby w rodzinie 600 zł. Kryterium, które obowiązywało poprzednio, od 1 października 2018 r. do 31 grudnia 2021 r., wynosiło odpowiednio 701 zł i 528 zł.

Pomoc, która jest udzielana ludności w miejscu zamieszkania za pośrednictwem ośrodków pomocy społecznej jest określana jako środowiskowa pomoc społeczna. Korzystającymi z pomocy środowiskowej są wszyscy członkowie gospodarstw domowych, a także osoby bezdomne korzystające z pomocy gminy. Zasięg korzystania ze środowiskowej pomocy społecznej to udział beneficjentów tej pomocy w liczbie ludności ogółem, co pozwala określić skalę problemu w tej kwestii.

Liczbę gospodarstw domowych i osób korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady”, a także zasięg korzystania ze środowiskowej pomocy społecznej w roku 2021, przedstawia poniższa tabela.

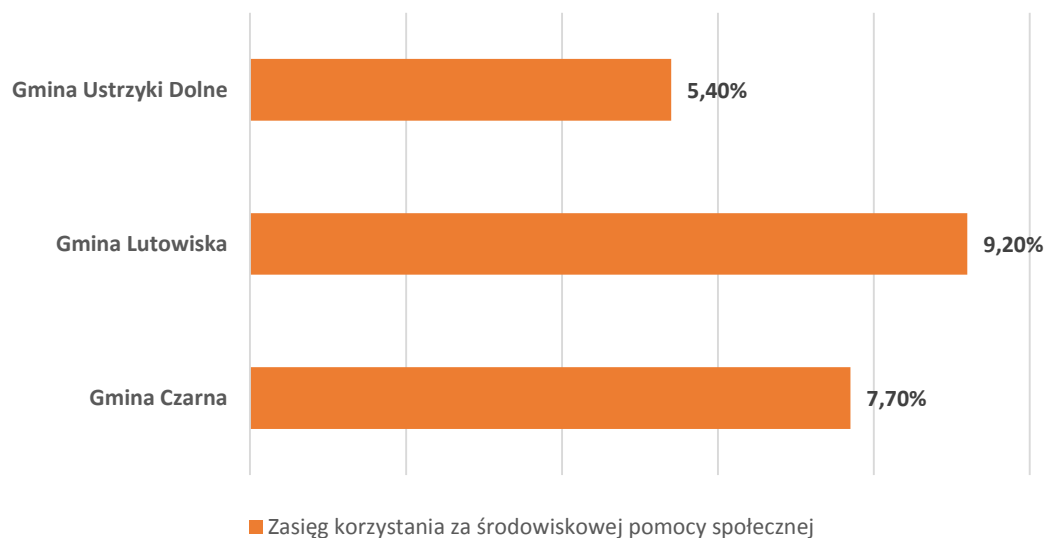
Tabela 14 Liczba rodzin oraz osób korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej w poszczególnych gminach w 2021 roku

Nazwa gminy	Gospodarstwa domowe korzystające ze środowiskowej pomocy społecznej	Osoby korzystające ze środowiskowej pomocy społecznej	Beneficjenci środowiskowej pomocy społecznej na 10 tys. ludności	Zasięg korzystania ze środowiskowej pomocy społecznej
Gmina Czarna	60	184	775	7,7%
Gmina Lutowiska	81	185	917	9,2%
Gmina Ustrzyki Dolne	363	892	538	5,4%
OF „Innowacyjne Bieszczady”	504	1 261	2 230	7,4%

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Jak wynika z przedstawionych danych, największa liczba gospodarstw domowych oraz osób korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej w 2021 roku wystąpiła w gminie Ustrzyki Dolne – odpowiednio 363 i 892. Biorąc pod uwagę uwarunkowania demograficzne w każdej gminie i związany z nimi wskaźniki dotyczące zasięgu korzystania ze środowiskowej pomocy społecznej, największy udział korzystających z pomocy ośrodka pomocy społecznej w liczbie ludności ogółem występuje w gminie Lutowiska (9,2%), w gminie Czarna (7,7%), a najmniejszy w gminie Ustrzyki Dolne (5,4%). Ogólnie dla całego analizowanego obszaru, udział osób korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej w liczbie ludności ogółem w 2021 roku wynosi 7,4%. Dane dotyczące zasięgu środowiskowej pomocy społecznej w poszczególnych gminach w roku 2021, przedstawia poniższy wykres.

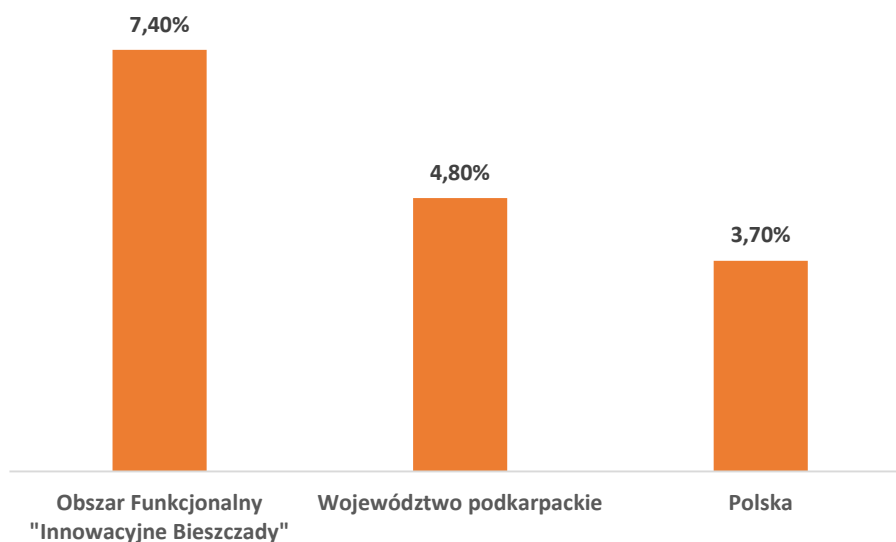
Wykres 17 Zasięg korzystania ze środowiskowej pomocy społecznej w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2021

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Na omawianym obszarze, wskaźnik dotyczący udziału osób korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej w liczbie ludności ogółem (7,4%) wyniósł powyżej średniej dla województwa podkarpackiego (4,8%) oraz średniej dla całego kraju (3,7%), co może świadczyć o problemie w tej kwestii oraz potrzebą pomocy większej liczbie ludności niż w innych częściach województwa oraz kraju, czego przyczyną może być większy zasięg ubóstwa czy też wykluczenia społecznego. Wskazane dane zostały przedstawione na poniższym wykresie.

Wykres 18 Zasięg korzystania ze środowiskowej pomocy społecznej w roku 2021 w OF „Innowacyjne Bieszczady”, w województwie podkarpackim oraz ogólnie na terenie kraju

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

2.3. Sfera gospodarcza

2.3.1. Rynek pracy i bezrobocie

Czynnikami, który określa stan gospodarki, a także jej potencjał jest rynek pracy. Wpływ na rynek pracy na danym obszarze ma liczba osób w wieku produkcyjnym oraz ilość dostępnych miejsc pracy, które kształtują podaż i popyt pracy. Nierównowaga pomiędzy popytem a podażą pracy wpływa na poziom bezrobocia.

Wiek produkcyjny jest określany jako wiek zdolności do pracy, czyli w przypadku mężczyzn w wieku 18-64 lata, a kobiet 18-59 lat. W ramach wieku produkcyjnego, można wyróżnić wiek mobilny, który dotyczy osób w wieku 18-44 lata (bez względu na płeć), zdolnych i gotowych do ewentualnego przekwalifikowania się oraz zmiany stanowiska lub pracy, a także wiek niemobilny, dla mężczyzn w wieku 45-64 lat, dla kobiet 45-59 lat.

Jak prezentowano już wcześniej – w podrozdziale 2.2.1. *Sytuacja demograficzna* – według danych GUS w 2021 roku, Obszar Funkcjonalny „Innowacyjne Bieszczady” zamieszkiwało 12 697 osób, co stanowiło 60,6% ogółu ludności na tym obszarze. Największa liczba mieszkańców w wieku produkcyjnym była w gminie Ustrzyki Dolne – 9 904 osób (59,9% ogółu mieszkańców gminy), a najmniejsza w gminie Lutowiska – 1 301 osób (64,4% ogółu mieszkańców gminy). Liczbę osób w wieku produkcyjnym w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2021, przedstawia tabela poniżej.

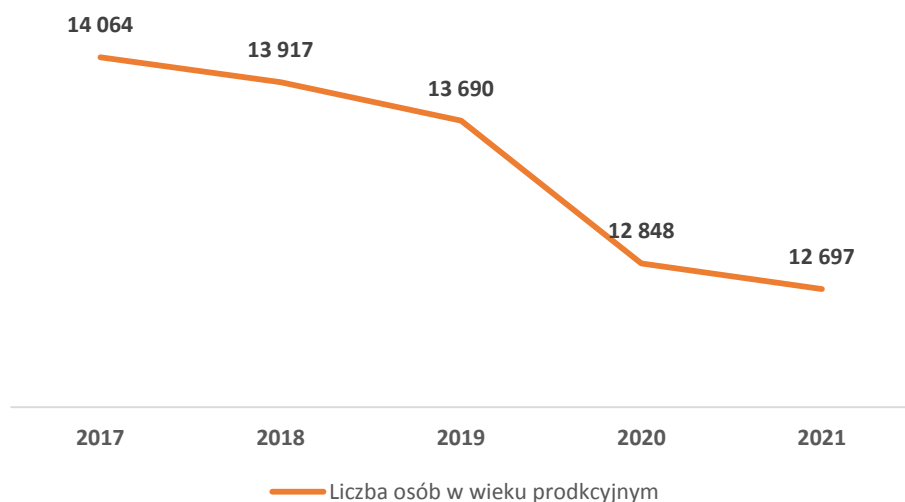
Tabela 15 Liczba osób w wieku produkcyjnym w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2021

Gmina	2017	2018	2019	2020	2021
Czarna	1 606	1 586	1 565	1 490	1 492
% ogółu mieszkańców	66,4%	65,8%	65,5%	62,7%	62,3%
Lutowiska	1 394	1 394	1 366	1 303	1 301
% ogółu mieszkańców	67,1%	66,3%	66,3%	64,2%	64,4%
Ustrzyki Dolne	11 064	10 937	10 759	10 055	9 904
% ogółu mieszkańców	63,6%	63,0%	62,5%	60,3%	59,9%
OF „Innowacyjne Bieszczady”	14 064	13 917	13 690	12 848	12 697
% ogółu mieszkańców	64,2%	63,6%	63,2%	60,9%	60,6%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Na podstawie analizy powyższych danych można zauważyć, że w latach 2017-2021 na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” występowała tendencja malejąca, jeśli chodzi o liczbę ludności w wieku produkcyjnym. W porównaniu do roku 2017, w roku 2021 liczba osób w wieku produkcyjnym była niższa o 1 367. Kształtowanie się liczby osób w wieku produkcyjnym na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2021 przedstawia poniższy wykres.

Wykres 19 Zmiany liczby osób w wieku produkcyjnym na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 201-2021

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Wśród osób w wieku produkcyjnym, teren OF „Innowacyjne Bieszczady” według danych GUS z 2021 roku zamieszkiwało 7 694 osób w wieku mobilnym, co stanowiło 60,6% liczby osób w wieku produkcyjnym oraz 36,8% ludności OF ogółem. W stosunku do roku 2017, liczba osób w wieku mobilnym zmniejszyła się o 1 110. Liczbę osób w wieku mobilnym w podziale na płeć w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021 przedstawia poniższa tabela.

Tabela 16 Liczba osób w wieku mobilnym w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 oraz 2021

Gmina	2017			2021		
	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety
Czarna	1 012	495	517	907	442	465
Lutowiska	891	468	423	764	390	374
Ustrzyki Dolne	6 901	3 562	3 339	6 023	3 101	2 922
OF „Innowacyjne Bieszczady”	8 804	4 525	4 279	7 694	3 933	3 761

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Jak wynika z przedstawionych danych, w każdej z gmin wchodzących w skład OF „Innowacyjne Bieszczady” w latach 2017-2021 doszło do spadku liczby osób w wieku mobilnym. Najwięcej osób w tej grupie było na terenie gminy Ustrzyki Dolne – 6 023, a najmniej w gminie Lutowiska – 764. Zauważyć również można, że występuje przewaga mężczyzn, których w roku 2021 było więcej o 172 niż kobiet.

Obszar Funkcjonalny „Innowacyjne Bieszczady” to w głównej mierze teren, na którym funkcjonują podmioty prywatne, ukierunkowane na działalność turystyczną i związaną z tym usługami. Najwięcej miejsc pracy znajduje się w Ustrzykach Dolnych, gdzie są zakłady przemysłowe: „PHUP MARBOL” s.c. Zakład pracy Chronionej, „PAMO-PLAST” sp. z o.o., Zakład Przemysłu Drzewnego „POLBUK” s.c., Zakład Produkcji Drzewnej „ABM”, Zakład Produkcji Drzewnej „WADREW”, Przedsiębiorstwo Energetyki Ciepłej, Zakład Produkcji Węgla Drzewnych „BOSS”, Zakład Produkcji Węgla Drzewnych „SORTEX”, Zakład Przetwórstwa Mięsnego „TOWAL”,

Przedsiębiorstwo Produkcji Betonów „STALBET”, Zakład Produkcyjno-Handlowo-Usługowy „TECHMA”, Zakład Wyrobów z Drewna Turek Zdzisław, Przedsiębiorstwo Produkcyjno-Usługowo-Handlowe „SAN-UST”. W pozostałym obszarze OF występują również zakłady przemysłowe: Zakład Drzewny „ZRĘBEK w Wojtkowej, Przedsiębiorstwo Produkcyjno-Handlowe „DANKROS” sp. z o. o. w Ustianowej Górnej, Czarna s.c., KORA w Ropience.

Zgodnie z danym GUS na obszarze OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku pracowało 3 048 osób, co stanowiło 14,6% liczby osób w wieku produkcyjnym zamieszkujących na analizowanym obszarze. W stosunku do roku 2017 liczba pracujących spadła o 6, jednak zauważyć można, że w roku 2018 nastąpił wzrost, który trwał do 2019 roku. Następnie liczba pracujących zmalała i osiągnęła poziom niższy niż w roku 2017. Porównując liczbę osób pracujących na terenie omawianego obszaru na tle innych jednostek samorządu terytorialnego – z sąsiednimi powiatami: leski, sanocki, że liczba ta jest niższa na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”. Zgodnie z tym według danych GUS z 2021 roku, na terenie powiatu leskiego pracowało 3 729 osób, co stanowiło 24,1% liczby osób w wieku produkcyjnym, natomiast na terenie powiatu sanockiego pracowało 21 676 osób, co stanowiło 40,4% liczby osób w wieku produkcyjnym

Dane dotyczące liczby osób pracujących na terenie poszczególnych gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” oraz liczby osób pracujących na 1000 ludności na przestrzeni lat 2017-2021, przedstawiają poniższe tabele.

Tabela 17 Liczba osób pracujących w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2011-2021

Gmina	2017	2018	2019	2020	2021
Czarna	167	180	178	166	165
Lutowiska	282	275	280	270	323
Ustrzyki Dolne	2 605	2 731	2 761	2 553	2 560
OF „Innowacyjne Bieszczady”	3 054	3 186	3 219	2 989	3 048

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Tabela 18 Liczba osób pracujących na 1000 ludności w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2021

Gmina	2017	2018	2019	2020	2021
Czarna	69	75	75	70	69
Lutowiska	136	131	136	133	160
Ustrzyki Dolne	150	157	160	153	155
OF „Innowacyjne Bieszczady”	118	121	124	119	128

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Z powyższych danych dot. liczby osób pracujących w poszczególnych gminach dotyczą podmiotów gospodarki narodowej o liczbie pracujących 10 i więcej oraz jednostek sfery budżetowej niezależnie od liczby pracowników. Dane nie obejmują osób pracujących w jednostkach budżetowych działających w zakresie obrony narodowej i bezpieczeństwa publicznego, osób pracujących w gospodarstwach indywidualnych w rolnictwie, duchownych oraz pracujących w fundacjach, stowarzyszeniach i innych organizacjach społecznych.

Jak wynika z przedstawionych danych, w 2021 roku największa liczba osób pracuje na terenie gminy Ustrzyki Dolne - 2 560 osób, co stanowi 83,99% ogółu pracujących na terenie OF „Innowacyjne

Bieszczady”. Natomiast najmniejsza liczba osób pracujących występuje na terenie gminy Czarna – 165 osób.

Analizując dane dotyczące liczby osób pracujących na 1000 ludności w 2021 roku, zauważa się, że największy wskaźnik występuje w gminie Lutowiska – 160, natomiast w gminie Ustrzyki Dolne wskaźnik ten jest bardzo zbliżony i wyniósł 155. Najmniejszy wskaźnik był w gminie Czarna – 69. Wskaźnik pracujących na 1000 ludności dla OF „Innowacyjne Bieszczady” wyniósł 128 i kształtuje się na poziomie niższym od średniej dla województwa podkarpackiego (224) i średniej krajowej (259).

Zjawisko bezrobocia to zjawisko, które ma duży wpływ na sytuację społeczno – gospodarczą na danym obszarze. Według danych GUS w 2021 roku, na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” zarejestrowanych było 1 184 osób. Na przestrzeni lat 2017-2021 nastąpił znaczny spadek liczby zarejestrowanych bezrobotnych o 935 osób.

Dane dotyczące liczby zarejestrowanych bezrobotnych oraz udział tej liczby w liczbie osób w wieku produkcyjnym w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2011-2021 przedstawiają poniższe tabele.

Tabela 19 Liczba zarejestrowanych bezrobotnych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2011-2021

Gmina	2017	2018	2019	2020	2021
Czarna	164	136	141	146	133
Lutowiska	158	138	143	149	161
Ustrzyki Dolne	1 001	901	878	1 001	890
OF „Innowacyjne Bieszczady”	1 323	1 175	1 162	1 296	1 184

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Tabela 20 Udział zarejestrowanych bezrobotnych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2021

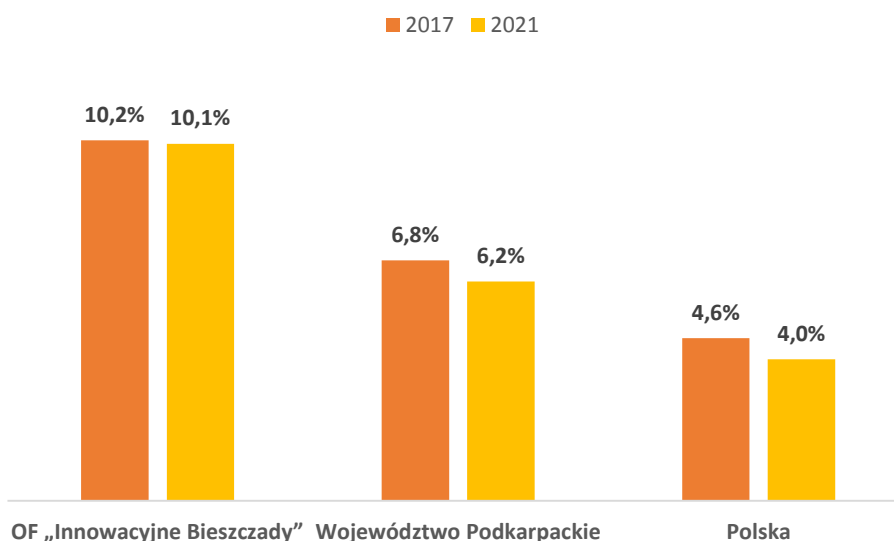
Gmina	2017	2018	2019	2020	2021
Czarna	10,2%	8,6%	9,0%	9,8%	8,9%
Lutowiska	11,3%	9,9%	10,5%	11,4%	12,4%
Ustrzyki Dolne	9,0%	8,2%	8,2%	10,0%	9,0%
OF „Innowacyjne Bieszczady”	10,2%	8,9%	9,2%	10,4%	10,1%

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Z przedstawionych danych wynika, że największa liczba zarejestrowanych bezrobotnych w 2021 roku była w gminie Ustrzyki Dolne – 890, natomiast najmniejsza w gminie Lutowiska – 161. Jeżeli weźmiemy pod uwagę wskaźnik udziału zarejestrowanych bezrobotnych w liczbie osób w wieku produkcyjnym w poszczególnych gminach, można zauważyć, że najwyższy wskaźnik w 2021 roku wystąpił w gminie Lutowiska – 12,4%, z kolei w gminie Czarna i Ustrzyki Dolne wskaźnik był na podobny poziomie, odpowiednio 8,9% i 9,0%. Wskaźnik ten dla OF „Innowacyjne Bieszczady” wyniósł 10,1%

i był wyższy niż średnia dla województwa podkarpackiego (6,2%) i dla całego kraju (4,0%). Udział zarejestrowanych bezrobotnych w liczbie osób w wieku produkcyjnym w 2021 roku w OF „Innowacyjne Bieszczady”, w województwie podkarpackim oraz w Polsce, przedstawia poniższy wykres.

Wykres 20 Udział zarejestrowanych bezrobotnych w liczbie osób w wieku produkcyjnym w OF „Innowacyjne Bieszczady”, w województwie podkarpackim oraz w Polsce w 2017 i 2021 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Zmniejszenie bezrobocia wymaga zdecydowanych działań powiatowych urzędów pracy, centrów doradztwa zawodowego, a także kształcenia ustawicznego. Ważne w tej kwestii jest również dopasowanie szkolnictwa zawodowego do potrzeb lokalnych pracodawców na lokalnym rynku pracy.

2.3.2. Przedsiębiorczość i rolnictwo

Sytuacja gospodarcza danego obszaru wiąże się ze zjawiskiem przedsiębiorczości. Przedsiębiorczość można definiować jako skłonność do tworzenia nowych przedsiębiorstw lub nowych form jej prowadzenia lub jako aktywność do rozwijania już istniejących, poprzez realizację różnego rodzaju inwestycji. Stopień rozwoju przedsiębiorczości na danym obszarze wynika przede wszystkim

z liczby podmiotów gospodarki narodowej, do których zalicza się osoby prawne, jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej oraz osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą. Podmioty te zobowiązane są do rejestracji w odpowiednim rejestrze, w tym również w Krajowym Rejestrze Urzędowym Podmiotów Gospodarki Narodowej (rejestr REGON), który prowadzi Prezes Głównego Urzędu Statystycznego.

Na przestrzeni lat 2017-2021 można zaobserwować pozytywne zjawisko rozwoju przedsiębiorczości na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”. Według danych GUS, w 2021 roku na terenie omawianego obszaru funkcjonowało 2 567 podmiotów gospodarczych. W stosunku do 2017 roku, liczba podmiotów wzrosła o 426. Dane dotyczące liczby podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych w rejestrze REGON na terenie gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 oraz 2021 w podziale na sektor publiczny i sektor prywatny, przedstawia tabela poniżej.

Tabela 21 Podmioty gospodarki narodowej zarejestrowane na terenie gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2017 i 2021 roku

Gmina	Ogółem			Sektor publiczny		Sektor prywatny	
	2017	2021	Wzrost/ spadek w %	2017	2021	2017	2021
Czarna	211	241	14,2%	9	9	201	231

Lutowiska	327	378	15,6%	15	14	309	362
Ustrzyki Dolne	1 603	1 948	21,5%	68	72	1 521	1 855
OF "Innowacyjne Bieszczady"	2 141	2 567	19,9%	92	95	2 031	2 448

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

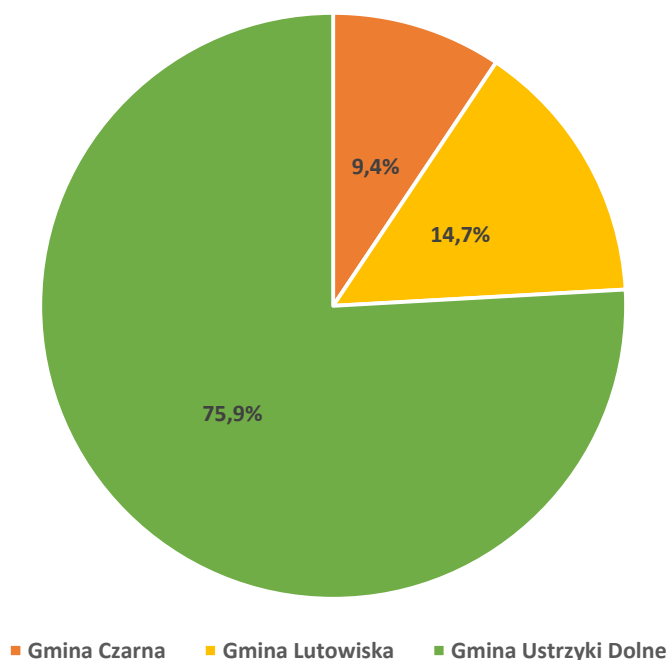
Analizując przedstawione powyżej dane, widać, że na przestrzeni lat 2017-2021 we wszystkich gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” nastąpił wzrost liczby podmiotów gospodarczych. Wzrost ten dotyczył tylko sektora prywatnego, gdzie przybyło łącznie 417 nowych podmiotów, natomiast

w sektorze publicznym 3 podmioty. Największy wzrost nastąpił w gminie Ustrzyki Dolne – 21,5%, z kolei najmniejszy w gminie Czarna – 14,2%.

W 2021 roku najwięcej podmiotów gospodarki narodowej znajdowało się na terenie gminy Ustrzyki Dolne – 1 948, co stanowiło 75,8% liczby podmiotów ogółem w OF „Innowacyjne Bieszczady”. Jest to zarazem największa gmina pod względem liczby mieszkańców wśród pozostałych gmin omawianego obszaru. Najmniej podmiotów zarejestrowanych było w gminie Czarna - 241.

Udział podmiotów gospodarczych w poszczególnych gminach w liczbie podmiotów gospodarki ogółem na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” według danych z 2021 roku przedstawia poniższy wykres.

Wykres 21 Udział podmiotów gospodarki narodowej w poszczególnych gminach w liczbie podmiotów gospodarki narodowej ogółem na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

W sektorze prywatnym, w ramach podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych w rejestrze REGON, Główny Urząd Statystyczny wyróżnia osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą, spółki handlowe, w tym także spółki handlowe z udziałem kapitału zagranicznego, spółdzielnie fundacje oraz stowarzyszenia i organizacje społeczne. Na terenie OF „Innowacyjne

Bieszczady” w 2021 roku, wg danych GUS najwięcej było podmiotów w osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą – 2 044, tj. 83,5% ogółu podmiotów zarejestrowanych. Na przestrzeni lat 2017-2021 znacząco wzrosła liczba fundacji, spółek handlowych oraz osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą. Dane dotyczące w tym zakresie przedstawia poniższa tabela.

Tabela 22 Rodzaje podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowane na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021

Rodzaje podmiotów		2017	2021
Sektor publiczny	Państwowe i samorządowe jednostki prawa budżetowego	60	61
	Nieokreślone formy prawne*	32	34
Sektor prywatny	Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą	1 678	2 044
	Spółki handlowe	75	92
	Spółki handlowe z udziałem kapitału zagranicznego	7	7
	Spółdzielnie	10	9
	Fundacje	14	34
	Stowarzyszenia i organizacje społeczne	16	15
	Nieokreślone formy prawne*	231	247
RAZEM		2 031	2 448

*W związku z wprowadzonymi od 1 grudnia 2014 r. zmianami przepisów prawnych regulujących sposób zasilania rejestru REGON informacjami o podmiotach podlegających wpisowi do Krajowego Rejestru Sądowego, od danych według stanu na 31 grudnia 2014 r. istnieje możliwość wystąpienia w rejestrze REGON niewypełnionych pozycji dotyczących przewidywanej liczby pracujących, adresu siedziby/zamieszkania, rodzaju przeważającej działalności oraz formy własności.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Analiza struktury działających podmiotów gospodarczych według sekcji Polskiej Klasyfikacji Działalności (PKD) wskazuje, że najwięcej podmiotów wykonuje działalność w handlu hurtowym i detalicznym, w tym naprawa pojazdów samochodowych, włączając motocykle – 15,26% ogólnej liczby podmiotów, budownictwie – 13,1% ogólnej liczby podmiotów oraz rolnictwie, leśnictwie, łowiectwie i rybactwie – 12,9%.

W okresie od 2017 do 2021 roku, największy wzrost ilości działających firm wystąpił w sekcji I – Działalność związana z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi – na koniec 2021 roku funkcjonowało 315 podmiotów, a w 2017 roku ich liczba wynosiła 181, a także w sekcji J – Informacja i komunikacja (w 2021 – 40 podmiotów, a w 2017 – 24).

Liczbę zarejestrowanych na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” podmiotów gospodarczych według sekcji PKD w 2017 oraz 2021 roku przedstawia poniższa tabela.

Tabela 23 Podmioty gospodarki narodowej wg sekcji PKD zarejestrowane na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 oraz 2021

Seksja PKD	Wyszczególnienie	Ogółem*	
		2017	2021
A	Rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo	314	325
B	Górnictwo i wydobywanie	4	3

C	Przetwórstwo przemysłowe	149	149
D	Wytwarzanie i zaopatrywanie w energię elektryczną, gaz, parę wodną, gorącą wodę i powietrze do układów klimatyzacyjnych	11	11
E	Dostawa wody; gospodarowanie ściekami i odpadami oraz działalność związana z rekultywacją	10	10
F	Budownictwo	232	331
G	Handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów samochodowych, włączając motocykle	373	386
H	Transport i gospodarka magazynowa	101	124
I	Działalność związana z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi	181	315
J	Informacja i komunikacja	24	40
K	Działalność finansowa i ubezpieczeniowa	31	32
L	Działalność związana z obsługą rynku nieruchomości	65	74
M	Działalność profesjonalna, naukowa i techniczna	105	130
N	Działalność w zakresie usług administrowania i działalność wspierająca	64	73
O	Administracja publiczna i obrona narodowa; obowiązkowe zabezpieczenia społeczne	44	43
P	Edukacja	64	62
Q	Opieka zdrowotna i pomoc społeczna	111	135
R	Działalność związana z kulturą, rozrywką i rekreacją	69	76
S, T	Pozostała działalność usługowa; Gospodarstwa domowe zatrudniające pracowników, gospodarstwa domowe produkujące wyroby i świadczące usługi na własne potrzeby	175	210
U	Organizacje i zespoły eksterytorialne	0	0
RAZEM		2 127	2 529

* W związku z wprowadzonymi od 1 grudnia 2014 r. zmianami przepisów prawnych regulujących sposób zasilania rejestru REGON informacjami o podmiotach podlegających wpisowi do Krajowego Rejestru Sądowego, od danych według stanu na 31 grudnia 2014 r. istnieje możliwość wystąpienia w rejestrze REGON niewypełnionych pozycji dotyczących przewidywanej liczby pracujących, adresu siedziby, rodzaju przeważającej działalności oraz formy własności. W związku z powyższym dane naliczone z rejestru REGON według ww. informacji mogą nie sumować się na liczbę ogółem

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Największą część działających na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” podmiotów gospodarczych w 2021 roku stanowiły mikroprzedsiębiorstwa, zatrudniające do 9 osób – 2 504, co stanowiło 97,5% wszystkich podmiotów. Na przestrzeni lat 2017-2021 liczba mikroprzedsiębiorstw zwiększyła się o 433, równocześnie zmniejszyła się liczba małych przedsiębiorstw zatrudniających od 10 do 49 osób oraz średnich przedsiębiorstw zatrudniających od 50 do 249 osób o 2. Dane dotyczące podmiotów gospodarki narodowej według klas wielkości w 2017 oraz 2021 roku na terenie poszczególnych gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” przedstawia poniższa tabela.

Tabela 24 Podmioty gospodarki narodowej według klas wielkości na terenie poszczególnych gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2017 oraz 2021 roku

Liczba pracujących		0-9		10-49		50-249	
Rok		2017	2021	2017	2021	2017	2021

Gmina Czarna	206	236	5	5	0	0
Gmina Lutowiska	320	374	4	3	2	2
Gmina Ustrzyki Dolne	1 545	1 894	46	45	10	8
OF "Innowacyjne Bieszczady"	2 071	2 504	55	53	12	10

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

O pozytywnym rozwoju przedsiębiorczości na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” świadczą wskaźniki dotyczące podmiotów gospodarki narodowej, które zostały opracowane przez Główny Urząd Statystyczny. Analizując poszczególne wskaźniki, które zostały zaprezentowane w tabeli poniżej, można zauważyć wzrost większości wskaźników.

Biorąc pod uwagę wskaźniki dotyczące wpisanych do rejestru REGON na 1000 ludności, najwyższa wartość wystąpiła w gminie Lutowiska, zarówno w roku 2021 jak i 2017, tak samo w przypadku wskaźnika dotyczącego podmiotów na 1000 mieszkańców wieku produkcyjnym. Najmniejsza wartość w obu wskaźnikach była w gminie Czarna. Najwyższa wartość wskaźnika o jednostki nowo zarejestrowane w rejestrze REGON na 1000 ludności była w gminie Lutowiska.

Wzrost wskaźnika dotyczącego liczby fundacji, stowarzyszeń oraz organizacji społecznych na 1000 mieszkańców, wpływa znacząco na kapitał społeczny danego obszaru oraz świadczy o społecznej aktywności mieszkańców. Najwyższa wartość tego wskaźnika wśród wszystkich gmin OF, wystąpiła w gminie Lutowiska, zarówno w roku 2017 jak i 2021. W 2021 roku najmniej tych podmiotów występowało w gminie Czarna, a w 2017 roku w gminie Ustrzyki Dolne.

Tabela 25 Wskaźniki dotyczące podmiotów gospodarki narodowej w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021

Wskaźniki	Rok	Czarna	Lutowiska	Ustrzyki Dolne
Podmioty wpisane do rejestru REGON na 1000 ludności	2017	87	157	94
	2021	101	188	118
Podmioty na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym	2017	131,4	233,9	144,9
	2021	161,5	291,3	196,7
Jednostki nowo zarejestrowane w rejestrze REGON na 1000 ludności	2017	9,54	13,54	7,68
	2021	7,16	14,29	12,13
Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą na 1000 ludności	2017	67	131	7,1
	2021	81	155	93
Fundacje, stowarzyszenia, i organizacje społeczne na 1000 mieszkańców	2017	7,44	10,59	6,32
	2021	7,1	11,88	7,93
Udział podmiotów wyrejestrowanych w ogólnej liczbie podmiotów wpisanych do rejestru REGON (%)	2017	7,6	6,1	8,4
	2021	2,9	3,7	3,5
Udział osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą w liczbie podmiotów gospodarki narodowej ogółem (%)	2017	77,3	83,4	77,5
	2021	80,1	82,6	79
Udział podmiotów gospodarki narodowej o liczbie pracujących do 9 osób w ogólnej liczbie podmiotów wpisanych do rejestru REGON (%)	2017	97,6	98,2	96,4
	2021	97,9	98,7	97,2
Udział fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych	2017	8,5	6,7	6,9

w ogólnej liczbie podmiotów gospodarki narodowej (%)	2021	7,1	6,3	6,7
Podmioty gospodarki narodowej działające w sektorze rolno-spożywczym	2017	2	0	9
	2021	3	0	4

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Porównując wskaźniki dla OF „Innowacyjne Bieszczady” ze wskaźnikami dla województwa podkarpackiego, zauważalne jest, że kształtując się powyżej średniej dla województwa. W przypadku zarejestrowanych podmiotów na 1000 mieszkańców, wskaźnik dla OF w 2021 roku wynosił 136, a średnia dla województwa podkarpackiego 94. Podobnie jest przy wskaźniku podmiotów na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym, w 2021 roku – 216,5 dla OF i 157,4 dla województwa.

Wskaźniki dotyczące podmiotów gospodarki narodowej w 2017 i 2021 roku zbiorcze dla OF „Innowacyjne Bieszczady” i województwa podkarpackiego przedstawia tabela poniżej.

Tabela 26 Wskaźniki dotyczące podmiotów gospodarki narodowej dla OF „Innowacyjne Bieszczady” i województwa podkarpackiego w 2017 i 2021 roku

Wskaźniki	OF „Innowacyjne Bieszczady”		Województwo podkarpackie	
	2017	2021	2017	2021
Podmioty wpisane do rejestru REGON na 1000 ludności	113	136	80	94
Podmioty na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym	170,1	216,5	128,7	157,4
Jednostki nowo zarejestrowane w rejestrze REGON na 1000 ludności	10,25	11,19	7,30	7,88
Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą na 1000 ludności	68	110	59	71
Fundacje, stowarzyszenia, i organizacje społeczne na 1000 mieszkańców	8,12	8,97	3,69	3,94
Udział podmiotów wyrejestrowanych w ogólnej liczbie podmiotów wpisanych do rejestru REGON (%)	7,4	3,4	7,0	4,0
Udział osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą w liczbie podmiotów gospodarki narodowej ogółem (%)	79,4	80,6	73,4	74,9
Udział podmiotów gospodarki narodowej o liczbie pracujących do 9 osób w ogólnej liczbie podmiotów wpisanych do rejestru REGON (%)	97,4	97,9	95,7	96,4
Udział fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych w ogólnej liczbie podmiotów gospodarki narodowej (%)	7,4	6,7	4,6	4,2
Podmioty gospodarki narodowej działające w sektorze rolno-spożywczym	3,7	2,3	1544	1 500

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Jednym z istotnych stymulatorów rozwoju i wzrostu gospodarczego na danym obszarze są inwestycje realizowane w celu prowadzenia pozarolniczej działalności gospodarczej, które przynoszą korzyści w postaci nowych miejsc pracy, aktywizacji społecznej, a także napływu nowych technologii. W celu prowadzenia aktywności gospodarczej (usługowej lub produkcyjnej) są tworzone tereny inwestycyjny, które są oddzielone od terenów przeznaczonych pod budownictwo mieszkaniowe oraz rolnictwo i są oferowane inwestorom. Najbardziej atrakcyjne są tereny inwestycyjne uzbrojone, które posiadają dostęp do dróg publicznych oraz podłączone do sieci elektroenergetycznej i wodnokanalizacyjnej.

Podstawowe informacje na temat rolnictwa, w tym liczby i powierzchni gospodarstw rolnych, dostarczają przeprowadzane co 10 lat powszechne spisy rolne. Ostatni taki spis został przeprowadzony w terminie od 1 września do 30 listopada 2020 roku, według stanu na dzień 1 czerwca 2020 r. Podstawowym celem tego spisu jest dostarczenie informacji na potrzeby realizacji Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej oraz na potrzeby krajowych baz danych. Badaniem zostały objęte gospodarstwa rolne, których użytkownikami były osoby fizyczne (gospodarstwa indywidualne), osoby prawne i jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej.

Zgodnie z opublikowanymi wynikami Powszechnego Spisu Rolnego 2020, na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2020 znajdowało się 1 553 gospodarstw rolnych o łącznej powierzchni 18 439 ha, z czego 14 521 ha (ok. 79%) stanowiły użytki rolne. Największą część tych gospodarstw stanowiły gospodarstwa rolne o powierzchni użytkowej w grupie od 1 do 5 ha – ich liczba wyniosła 829 (ok. 55% ogółu gospodarstw rolnych).

Najwięcej gospodarstw rolnych spośród gmin wchodzących w skład OF „Innowacyjne Bieszczady” znajdowało się na terenie gminy Ustrzyki Dolne – w liczbie 1 134 tj. około 73% ogółu gospodarstw w OF, zajmując przy tym powierzchnię 10 675,73 ha (około 58% ogółu powierzchni gospodarstw w OF). Najmniej gospodarstw rolnych znajdowało się w gminie Lutowiska – 124 gospodarstw rolnych (ok. 8% ogółu gospodarstw w OF), zajmując przy tym powierzchnię 3 277,89 ha (ok. 18% ogółu powierzchni gospodarstw w OF).

Liczbę gospodarstw rolnych, ich powierzchnię oraz powierzchnię użytków rolnych wchodzących w skład tych gospodarstw w poszczególnych gminach wchodzących w skład OF „Innowacyjne Bieszczady”, według wyników wstępnych Powszechnego Spisu Rolnego 2020, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 27 Liczba gospodarstw rolnych według grup obszarowych, ich powierzchnia oraz powierzchnia użytków rolnych wchodzących w skład tych gospodarstw na terenie gmin wchodzących w skład OF „Innowacyjne Bieszczady”

Wyszczególnienie	Gmina Czarna	Gmina Lutowiska	Gmina Ustrzyki Dolne
Liczba gospodarstw rolnych według grup obszarowych			
Gospodarstwa rolne ogółem	295	124	1 134
do 1 ha włącznie	0	0	29
1-5 ha	120	55	654
5-10 ha	82	26	270
10-15 ha	0	0	87
15 ha i więcej	54	29	94
Powierzchnia gospodarstw rolnych według grup obszarowych użytków rolnych (w ha)			
Gospodarstwa rolne ogółem	4 485,51	3 277,89	10 675,73
do 1 ha włącznie	0,00	0,00	52,21
1-5 ha	485,08	185,88	2 454,07

5-10 ha	890,89	254,47	2 495,36
10-15 ha	0,00	0,00	1 273,69
15 ha i więcej	2 536,57	2 623,10	4 400,40
Powierzchnia użytków rolnych według grup obszarowych użytków rolnych (w ha)			
Gospodarstwa rolne ogółem	3 443,37	2 968,96	8 108,24
do 1 ha włącznie	0,00	0,00	25,90
1-5 ha	334,15	136,26	1 728,20
5-10 ha	605,73	187,19	1 865,48
10-15 ha	0,00	0,00	1 038,66
15 ha i więcej	2 052,79	2 519,07	3 450,00

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników wstępnych Powszechnego Spisu Rolnego 2020

Analiza powyższych danych pokazuje, że w każdej gminie najwięcej gospodarstw jest w przedziale 1-5 ha, a najmniej liczne są gospodarstwa liczące do 1 ha włącznie oraz w przedziale 10-15 ha. W gminie Czarna i Lutowska, nie ma w ogóle gospodarstw w tym przedziale.

Jak wspomniano wyżej, na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” znajduje się 1 553 gospodarstw rolnych ogółem i najwięcej gospodarstw występuje w grupie 1-5 ha. Jednak biorąc pod uwagę powierzchnię gospodarstw rolnych oraz powierzchnię użytków rolnych, to na OF największą powierzchnię zajmują gospodarstwa rolne w grupie 15 ha i więcej. Dane dotyczące liczby gospodarstw rolnych, ich powierzchnię oraz powierzchnię użytków rolnych wchodzących w skład tych gospodarstw na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” przedstawia poniższa tabela oraz wykres.

Tabela 28 Liczba gospodarstw rolnych według grup obszarowych, ich powierzchnia oraz powierzchnia użytków rolnych wchodzących w skład tych gospodarstw na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”

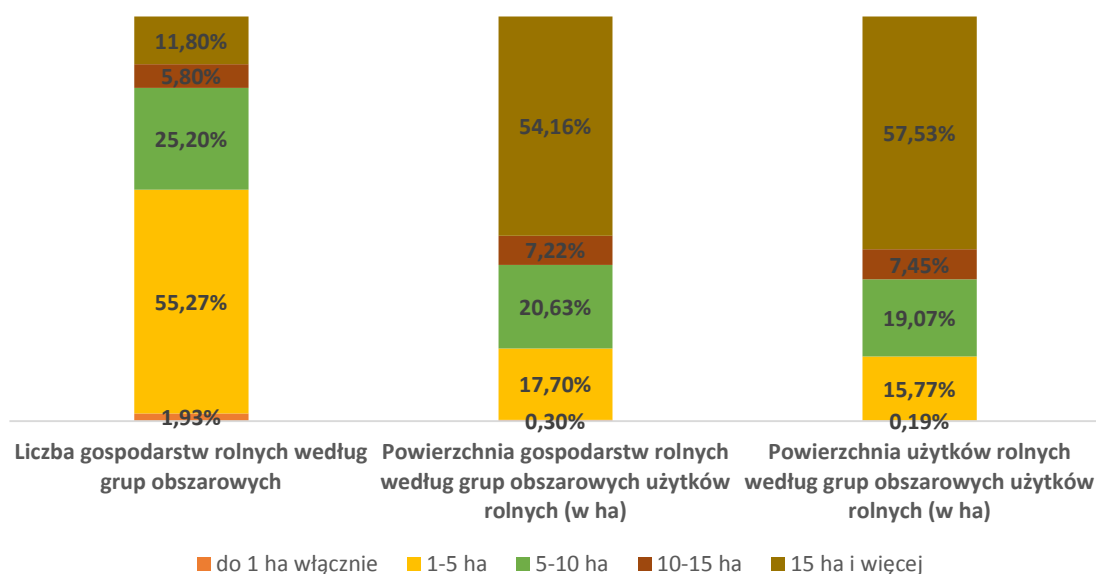
Liczba gospodarstw rolnych według grup obszarowych		
Gospodarstwa rolne ogółem	1 553	100%
do 1 ha włącznie	29	1,93%
1-5 ha	829	55,27%
5-10 ha	378	25,20%
10-15 ha	87	5,80%
15 ha i więcej	177	11,80%
Powierzchnia gospodarstw rolnych według grup obszarowych użytków rolnych (w ha)		
Gospodarstwa rolne ogółem	18 439	100%
do 1 ha włącznie	52	0,30%
1-5 ha	3 125	17,70%
5-10 ha	3 641	20,63%
10-15 ha	1 274	7,22%
15 ha i więcej	9 560	54,16%
Powierzchnia użytków rolnych według grup obszarowych użytków rolnych (w ha)		
Gospodarstwa rolne ogółem	14 521	100%
do 1 ha włącznie	26	0,19%
1-5 ha	2 199	15,77%
5-10 ha	2 658	19,07%

10-15 ha	1 039	7,45%
15 ha i więcej	8 022	57,53%

*z uwagi na brak danych w zakresie dotyczącym liczby gospodarstw rolnych, ich powierzchni oraz powierzchni użytków rolnych w grupach obszarowych „do 1 ha włącznie” oraz „10-15 ha” dla gminy Czarna i Lutowiska, suma danych w poszczególnych grupach obszarowych nie będzie równa wynikom dla gospodarstw rolnych ogółem.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników Powszechnego Spisu Rolnego 2020

Wykres 22 Liczba gospodarstw rolnych według grup obszarowych, ich powierzchnia oraz powierzchnia użytków rolnych wchodzących w skład tych gospodarstw na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”

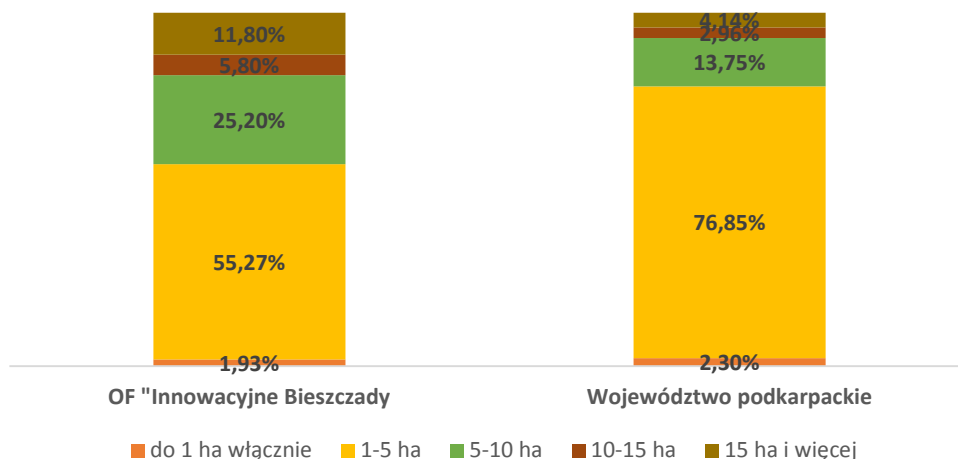

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników Powszechnego Spisu Rolnego 2020

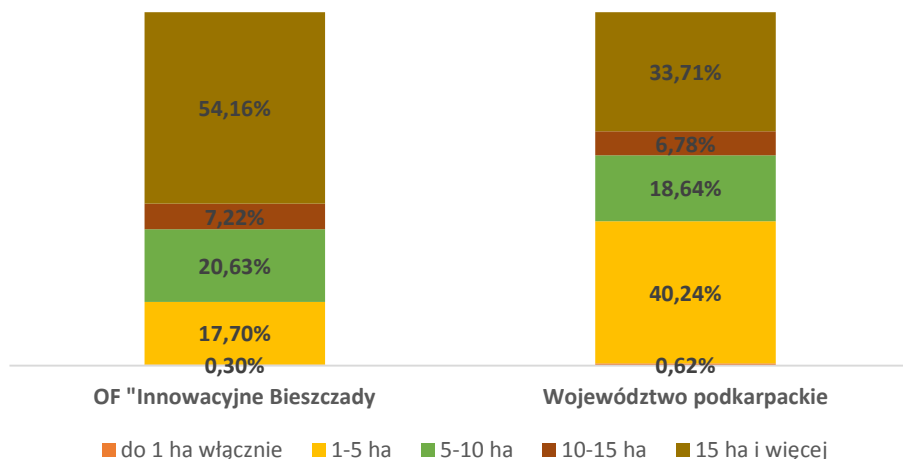
Liczba gospodarstw rolnych, znajdujących się na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” stanowiła 1,36% liczby gospodarstw rolnych ogółem w województwie podkarpackim, natomiast ich powierzchnia – 2,73% powierzchni gospodarstw ogółem w województwie. Biorąc pod uwagę liczbę gospodarstw rolnych w poszczególnych obszarach OF i w województwie to struktura wygląda podobnie – najwięcej gospodarstw występuje w grupie obszarowej 1-5 ha, a najmniej w grupie do 1 ha włącznie. Jednak analizując powierzchnię gospodarstw rolnych według grup obszarowych użytków rolnych występuje różnica. Na terenie OF największą powierzchnię zajmują gospodarstwa rolne w grupie 15 ha i więcej, co stanowi ponad 54% ogółu powierzchni zajmowanej przez wszystkie gospodarstwa rolne. Natomiast w województwie podkarpackim występuje większe rozdrobnienie gospodarstw rolnych i największą powierzchnię zajmują gospodarstwa w grupie 1-5 ha, stanowiąc ponad 40% ogółu powierzchni zajmowanej przez wszystkie gospodarstwa rolne. Dane dotyczące liczby gospodarstw rolnych według grup obszarowych użytków rolnych na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” oraz w województwie podkarpackim przedstawia poniższy wykres.

Wykres 23 Liczba gospodarstw rolnych według grup obszarowych oraz ich powierzchnia według grup obszarowych użytków rolnych na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” oraz województwa podkarpackiego

Liczba gospodarstw rolnych wg grup obszarowych

Powierzchnia gospodarstw rolnych według grup obszarowych użytków rolnych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników wstępnych Powszechnego Spisu Rolnego 2020

Średnia powierzchnia gruntów gospodarstw rolnych na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” wynosiła 17,02 ha, natomiast średnia powierzchnia użytków rolnych wchodzących w skład tych gospodarstw – 14,25 ha. Wartości te znacznie przekraczają średnią dla województwa podkarpackiego, które wyniosły odpowiednio 5,97 ha i 5,07 ha. Największa średnia w powierzchni gospodarstw występowała w gminie Lutowiska - 26,43 ha, w gminie Czarna 15,21 ha, a najniższa średnia w gminie Ustrzyki Dolne – 9,41 ha.

Użytki rolne stanowiły 78,75% powierzchni gospodarstw rolnych znajdujących się na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”. Z czego 96,49% tych użytków stanowiły użytki rolne w dobrej kulturze

rolnej tzn. grunty wykorzystywane rolniczo, na których stosowane są zabiegi uprawne i mogą kwalifikować do otrzymania dopłat obszarowych. Pod zasiewami było zaledwie 2,6% powierzchni użytków rolnych, a największą część użytków rolnych w ramach zasiewów stanowiły zboża (17,72% powierzchni zasiewów).

Biorąc pod uwagę liczbę pracujących w gospodarstwach rolnych, na terenie całego OF „Innowacyjne Bieszczady” pracowało łącznie 2 902, tj. 13,87% ogółu mieszkańców, z tego 1 632 mężczyzn oraz 1 270 kobiet. Najwięcej osób pracowało w gospodarstwach rolnych w gminie Ustrzyki Dolne, a najmniej w gminie Lutowiska.

Według źródeł dochodów, najczęściej gospodarstw rolnych na terenie OF utrzymywało się z pracy najemnej - 671, natomiast najmniej z inne zarobkowe źródła poza emeryturą i rentą. Najliczniejsze gospodarstwa rolne ze źródłem dochodów z działalności rolniczej, występowały w gminie Ustrzyki Dolne.

Dane dotyczące średniej powierzchni gruntów gospodarstw rolnych i średniej powierzchni użytków rolnych wchodzących w skład tych gospodarstw, struktury użytkowania gruntów przez gospodarstwa rolne i powierzchni zasiewów wybranych upraw, a także liczby pracujących w gospodarstwach rolnych oraz źródeł dochodów gospodarstw domowych objętych spisem rolnym na terenie poszczególnych gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” przedstawia poniższa tabela.

Tabela 29 Średnia powierzchnia gospodarstw rolnych i użytków rolnych wchodzących w ich skład, struktura użytkowania gruntów przez gospodarstwa rolne, powierzchnia zasiewów wybranych upraw oraz liczba pracujących w gospodarstwach rolnych i źródła dochodów

Wyszczególnienie	Gmina Czarna	Gmina Lutowiska	Gmina Ustrzyki Dolne
Średnia powierzchnia ogółem i użytków rolnych ogółem			
Grunty ogółem	15,21	26,43	9,41
Użytki rolne ogółem	11,65	23,94	7,15
Użytkowanie gruntów			
Grunty ogółem	4 485,51	3 277,89	10 675,73
Użytki rolne ogółem	3 443,37	2 968,96	8 108,24
Użytki rolne w dobrej kulturze	3 408,74	2 847,24	7 754,84
Pod zasiewami	26,14	74,63	276,08
Grunty ugorowane łącznie z nawozami zielonymi	21,20	83,83	178,45
Uprawy trwałe	2,65	1,20	40,23
Łąki trwałe	2 435,37	1 547,18	5 293,01
Pastwiska trwałe	916,67	1 137,88	1 941,96
Pozostałe użytki rolne	34,63	121,72	353,40
Lasy i grunty leśne	462,21	97,62	1 170,75
Pozostałe grunty	579,93	211,31	1 396,74
Powierzchnia zasiewów wybranych upraw			
Powierzchnia zasiewów ogółem	26,14	74,63	276,08
Zboża	0	0	66,80
Ziemniaki	0	0	40,36
Buraki cukrowe	Bd	Bd	Bd
Rzepak i rzepik	Bd	0	0
Warzywa gruntowe	Bd	0	0,92
Pracujący w gospodarstwach rolnych			
Ogółem	644	226	2 032
Mężczyźni	364	135	1 133
Kobiety	280	91	899

Gospodarstwa domowe według źródeł dochodu			
Działalność rolnicza	294	119	1 125
Pozarolnicza działalność gospodarcza	85	51	205
Praca najemna	125	37	509
Emerytura i renta	101	34	426
Inne zarobkowe źródła poza emeryturą i rentą	65	14	172

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników wstępnych Powszechnego Spisu Rolnego 2020

2.3.3. Potencjał turystyczny

Znaczący czynnik lokalnego rozwoju stanowi turystyka, a na atrakcyjność turystyczną danego obszaru składają się walory przyrodnicze i antropogeniczne, a także zagospodarowanie turystyczne, czyli baza noclegowa, gastronomiczna i dostępność komunikacyjna, uzupełniane przez obiekty społeczno-techniczne, n. sklepy, apteki. Na walor przyrodnicze składają się elementy środowiska przyrodniczego, które są interesujące dla turystów, np. rezerваты przyrody, parki krajobrazowe. Natomiast walory antropogeniczne związane są z działalnością człowieka, m.in. zabytki architektury, muzea, miejsca pamięci narodowej i kultu religijnego oraz wydarzenia kulturalno-sportowe. Jeżeli mówimy o zagospodarowaniu turystycznym, to przede wszystkim znaczenie ma liczba i jakość miejsc noclegowych oraz lokali gastronomicznych, sieci drogowej, kolejowej oraz szlaków turystycznych.

Najbardziej atrakcyjnym turystycznie obszarem województwa podkarpackiego pozostaje jego południowa i południowo-wschodnia część, obejmująca Bieszczady i Beskid Niski. Region ten, w którego centrum znajdują się gminy Ustrzyki Dolne, Lutowiska i Czarna (powiat bieszczadzki), stanowi jeden z najważniejszych punktów wypoczynkowych i rekreacyjnych w skali całego Podkarpacia. Obszar ten, obejmujący umownie powiaty: bieszczadzki, jasielski, krośnieński, leski i sanocki, zajmuje łącznie 27,8% powierzchni województwa, choć skupia zaledwie 17,0% jego ludności. Na terenie tych powiatów zlokalizowanych jest blisko 60% wszystkich turystycznych obiektów noclegowych województwa. Szczególnie duża koncentracja występuje w powiecie leskim (50,1% wszystkich obiektów z tego regionu), natomiast powiat bieszczadzki – obejmujący wspomniane trzy gminy – charakteryzuje się intensywnym rozwojem oferty sezonowej, obejmującej m.in. 100% wojewódzkich schronisk i kempingów, 88,0% domków turystycznych, 85,7% pensjonatów i zakładów uzdrowiskowych oraz 83,3% ośrodków wczasowych.

W 2024 roku region Bieszczadów i Beskidu Niskiego odwiedziło łącznie 440,9 tys. turystów – ponad 1/3 wszystkich odwiedzających województwo podkarpackie. Spośród tego ruchu duża część przypadła na obszar powiatu bieszczadzkiego, w tym gminy Ustrzyki Dolne (jako największe miasto powiatu i główny ośrodek obsługi ruchu turystycznego), a także Lutowiska i Czarna, które oferują wyjątkowe walory przyrodnicze (m.in. Bieszczadzki Park Narodowy, rezerваты przyrody, rozległe tereny leśne) oraz unikalny krajobraz kulturowy (drewniana architektura cerkiewna, szlaki historii i etnografii).

Charakterystyczną cechą turystyki w tym regionie jest jej wyraźna sezonowość – ponad 80% wszystkich sezonowych obiektów turystycznych województwa znajduje się właśnie w powiatach południowych, w tym bieszczadzkim. Szczyt natężenia ruchu przypada na sezon letni (lipiec–sierpień), kiedy to turystów przyciągają górskie szlaki piesze i rowerowe, wydarzenia kulturalne oraz infrastruktura rekreacyjna. Zimą istotnym uzupełnieniem są

ośrodki narciarskie i obiekty noclegowe funkcjonujące całorocznie, głównie w Ustrzykach Dolnych.

Przytoczone dane pochodzą z najnowszej publikacji Głównego Urzędu Statystycznego, z dnia 29.05.2025 r. pt. „*Turystyka w województwie podkarpackim w 2024 r.*” i obejmują turystyczne obiekty noclegowe posiadające 10 lub więcej miejsc noclegowych.

Obszar OF „Innowacyjne Bieszczady” to piękne krajobrazy, które słyną z malowniczych widoków, zielonych wzgórz, głębokich dolin, krystalicznych jezior i potoków. Góry są idealne dla miłośników przyrody i pieszych wędrówek, fotografów i entuzjastów aktywności na świeżym powietrzu. Popularne miejsca to Góry Tarnica, Halicz, Krzemień.

Na OF znajduje się Bieszczadzki Park Narodowy, który jest największym parkiem narodowym w Polsce i jest główną atrakcją turystyczną. Chroni on unikalne ekosystemy, dziką faunę i florę, a także oferuje liczne szlaki turystyczne i ścieżki dydaktyczne dla miłośników natury.

Bieszczadzki Park Narodowy utworzony został w 1973 roku i ma największą powierzchnię spośród parków górskich w kraju. Położony jest powyżej piętra pogórzy i obejmuje najatrakcyjniejsze obszary polskich Bieszczadów wraz z połoninami, tj. naturalnymi łąkami występującymi ponad granicą lasów, na których dawniej wypasano owce i bydło oraz stawiano szałas. Największą powierzchnię Parku zajmują lasy regla dolnego, obejmujące drzewostany buka, jodły, jawora, olszy oraz świerka, które tworzą tzw. puszcę karpacką. Ochroną parku objętych jest wiele gatunków roślin i zwierząt, istnieje także rozwinięta sieć szlaków turystycznych. Charakterystycznym elementem krajobrazu Parku są pozostałości po wsiach zniszczonych i wysiedlonych w latach 40. XX wieku.

Aby turyści korzystający z noclegów pozostawali w Bieszczadach dłużej, niezbędne jest rozwijanie atrakcji turystycznych, rekreacyjnych i kulturowych. W strategicznych projektach rozwojowych regionu przewiduje się modernizację i budowę nowych szlaków pieszo-rowerowych oraz tras typu single trail, które zwiększą możliwości aktywnego wypoczynku. Dodatkowo planowane są inwestycje takie jak tężnie solankowe oraz stacje do napraw rowerów, które podniosą komfort pobytu i uatrakcyjnią ofertę turystyczną, wspierając rozwój zrównoważonej i całorocznej turystyki w gminach.

Ponadto w planach rozwoju regionu znajdują się również działania kulturalne i dziedzictwa historycznego, takie jak rewitalizacja zabytkowej rafinerii w Ustrzykach Dolnych wraz z wyposażeniem do udostępniania zasobów kulturowych, budowa sceny plenerowej w miejskim parku „Park pod Dębami” do organizacji wydarzeń kulturalnych oraz montaż tablic historycznych. Planowane jest także utworzenie „Bieszczadzkiego Pawilonu Kultury” w Czarnej Górze — wielofunkcyjnego obiektu z salami warsztatowymi, kawiarnią i salą konferencyjną, a w Lutowiskach — regionalnej sali historycznej prezentującej dziedzictwo kulturowe Bieszczad. Dodatkowo powstanie szlak upamiętniający miejsca dawnych strażnic granicznych, oznaczony tablicami i odznakami dla turystów.

Duże znaczenie na tym obszarze ma kultura huculska i łemkowska, które są ważnym elementem dziedzictwa kulturowego. Drewniane cerkwie, tradycyjne chałupy, muzyka, tańce i lokalne festiwale przyciągają wielu turystów, którzy chcą poznać historię i tradycje regionu.

Oprócz rozległych sieci szlaków turystycznych, doskonale nadających się dla pieszych wędrówek i jazdy rowerowej, zimą w rejon OF przyciągają miłośników sportów zimowych tj. narciarstwo biegowe, narciarstwo zjazdowe i snowboarding. Dzięki przygotowanym trasom i stokom narciarskim, turyści mogą cieszyć się pięknem krajobrazu także zimą.

OF oferuje różnorodne możliwości zakwaterowania, w tym pensjonaty, hotele, schroniska górskie, agroturystyka oraz kempingi. Infrastruktura turystyczna obejmuje również restauracje serwujące regionalne dania, sklepy z pamiątkami i lokalnymi produktami. Wszystko to umożliwia poznania lokalnych tradycji. Dodatkowo można wziąć udział w warsztatach rzemieślniczych oraz spotkać się z lokalnymi artystami.

Na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” znajduje się wiele tras, na których można uprawiać turystykę pieszą i rowerową oraz spędzać czas rekreacyjnie. Jeśli chodzi o turystykę pieszą, przez teren OF przebiegają następujące oznakowane szlaki turystyczne wyznaczone przez PTTK:

- E3 niebieski szlak od przełęczy pod Hulskiem do Ustrzyk Górnych,
- E8 Główny Szlak Beskidzki – czerwony szlak turystyczny, przez Szeroki Wierch do Połoniny Wetlińskiej,
- czerwony szlak Ustrzyki Dolne,
- niebieski szlak turystyczny od przełęczy pod Hulskiem do Ustrzyk Górnych,
- niebieski szlak – Pod wysokim – Czarna Góra Kopalnia,
- niebieski szlak spacerowy wokół Lutowisk,
- zielony szlak pieszy od Wetliny Rawki do Przełęczy Wetlińskiej,
- zielony szlak pieszy od Magury Stuposiańskiej do Małej Rawki,
- zielony szlak pieszy Chata Socjologia,
- żółty szlak pieszy od Bereżki do Przeł. Przysłop Caryńskiego,
- żółty szlak pieszy Szołtynia – Muczne,
- żółty szlak Ustrzyki Dolne stadion – Ustrzyki Dolne ul. Kolejowa.

Na OF „Innowacyjne Bieszczady” funkcjonuje rozbudowana sieć szlaków rowerowych, promowanych od wielu lat pod wspólnym hasłem „Zielony Rower Bieszczady”. Inicjatywa ta stanowi jeden z ważnych elementów promocji zrównoważonej turystyki oraz aktywnego spędzania czasu na łonie natury. Szlaki te przebiegają przez tereny o wyjątkowych walorach krajobrazowych, przyrodniczych i historycznych – prowadzą wzdłuż rzek, przez przełęcze górskie, historyczne trasy handlowe, dawne szlaki komunikacyjne oraz naturalne korytarze ekologiczne. Tym samym pełnią nie tylko funkcję rekreacyjną, lecz również edukacyjną i integracyjną – łącząc atrakcyjne turystycznie lokalizacje z miejscami ważnymi dla dziedzictwa kulturowego regionu.

Dobrze oznakowane i zróżnicowane pod względem trudności trasy rowerowe są dostosowane do potrzeb zarówno amatorów turystyki rodzinnej, jak i bardziej zaawansowanych entuzjastów kolarstwa górskiego. Ich rozmieszczenie sprzyja budowaniu spójnej oferty turystycznej całego obszaru oraz zachęca do dłuższego pobytu w regionie.

Do najważniejszych szlaków rowerowych wytyczonych na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”, w tym szlaków PTTK, należą m.in.:

- czerwony szlak rowerowy Czerenna – Muczne,
- czerwony szlak rowerowy od Przełęczy Przysłop Caryński do Dwernika,
- czerwony Karpacki Szlak Rowerowy – od Krościenka do przejścia granicznego przy zachodniej granicy,
- czerwony szlak od Czarnej Górnej do Chrewt,

- czerwony szlak Karpacki Szlak Roweworwy,
- czerwony szlak Laborecky priesmyk – Krościenko, przejście gr.,
- niebieski szlak rowerowy Sękowiec – Muczne – Stuposiany,
- niebieski szlak rowerowy od Zatwarnicy po Smolnik
- niebieskie szlak od Przełęczy pod Otrytem do Kaczmarewka,
- niebieski szlak od Zatwarnicy do Smolnika,
- niebieski szlak Ustrzyki Dolne ul. 29 Listopada – Ustrzyki Dolne ul. 29 Listopada,
- zielony szlak R61 Greenway Karpaty Wschodnie,
- czerwony szlak Ustrzyki Dolne, rynek – Ustrzku Dolne, wyciągi Gromadzyń.

W planach rozwojowych obszaru funkcjonalnego „Innowacyjne Bieszczady” znajduje się modernizacja i budowa nowoczesnych szlaków rowerowych, w tym tras typu single trail. Przewidziane działania obejmują również utworzenie stacji obsługi rowerzystów (w tym samoobsługowych punktów naprawczych), rozbudowę oznakowania oraz tablic edukacyjno-krajoznawczych, a także powiązanie sieci szlaków z lokalną bazą noclegową i gastronomiczną. Inwestycje te są w pełni uzasadnione potrzebą zwiększenia dostępności i atrakcyjności regionu oraz wzmocnienia jego potencjału turystycznego w duchu zrównoważonego rozwoju.

OF „Innowacyjne Bieszczady” stanowi niewątpliwie region górski znakomicie nadający się do uprawiania górskiej turystyki jeździeckiej. Przez PTTK został oznaczony żółty szlak konny od Przeł. Przysłop Caryński do Stadniny Serednie Małe, wzdłuż którego można zobaczyć Wodospad Szepit w okolicy Zatwarnicy, przechodzi przez Bieszczadzki Park Narodowy i rezerwat Krywe oraz pomarańczowy szlak konny rozdroże pod Otrytem do Bukowego Berda.

Znajdujący się na OF Bieszczadzki Park Narodowy zajmuje się organizacją rajdów konnych biegnących wzdłuż wyznaczonych tras. Na obszarze gminy znajdują się ośrodki prowadzące nauki jazdy konnej pod okiem instruktorów jeździectwa.

Na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” wędrowki konne umożliwiają między innymi następujące ośrodki jeździeckie i stadniny koni m.in.: w Rabem – „Chata MOMO”, „Lipiu – Babski Szwadron”, „HardDucha”, w Polanie „Tabun”, w Serednim Małym „Stadnina Koni Huculskich”, Stadnina Koni „Lila” w Czarnej Górnej, Stadnina koni przy Ośrodku Wypoczynkowym Arłamów, Ośrodek Górskiej Turystyki Jeździeckiej "U Prezesa" w Lutowiskach, Gospodarstwo agroturystyczne "Rusinowa Polana" w Lutowiskach, Ośrodek Górskiej Turystyki Jeździeckiej "U Szeryfa" w Lutowiskach, Stadnina koni FORTA w Dzwiniaczu, Stadnina Koni Huculskich "Trohaniec" w Lutowiskach.

Jedną z atrakcji turystycznych na OF „Innowacyjne Bieszczady” jest Zagroda Żubrów w Muczne (gmina Lutowiska), znajdująca się na trasie Stuposiany – Tarnawa Niżna, nad potokiem Czerwonym. W zagrodzie podziwiać można żubry linii białowiesko – kaukaskiej tzw. górskiej. Powierzchnia zagrody zajmuje ok. 7 ha lasu i pozwala na obserwację żubrów w ich naturalnym środowisku. Obiekt został utworzony w 2012 roku w ramach projektu „Ochrona in situ żubra w Polsce – część południowa” i pełni funkcję zarówno edukacyjną, jak i przyrodniczą, wspierając działania na rzecz ochrony żubra – gatunku objętego ścisłą ochroną. Teren zagrody jest ogólnodostępny dla turystów przez cały rok, a jego infrastruktura obejmuje m.in. punkty obserwacyjne, tablice informacyjne, ścieżki edukacyjne oraz zaplecze parkingowe. Od momentu powstania obiekt cieszy się dużym zainteresowaniem turystów – w 2023 roku odnotowano ok. 190 tys. odwiedzin, natomiast w

2024 roku liczba ta wzrosła do ponad 204 tys. Od początku działalności zagrodę odwiedziło już ponad 1,5 miliona osób.

Z tego względu, działania planowane w gminach Ustrzyki Dolne, Lutowiska i Czarna ukierunkowane są na wzmacnianie i poszerzanie oferty turystycznej w sposób spójny z funkcjonującymi już atrakcjami. Przykładowo, rozbudowa sieci szlaków pieszo-rowerowych oraz tras typu single trail może stworzyć zintegrowane połączenia prowadzące do Zagrody Żubrów i innych przyrodniczych miejsc w regionie, umożliwiając turystom aktywne zwiedzanie przy jednoczesnym poszanowaniu środowiska naturalnego.

Równolegle, planowana realizacja obiektów kultury (np. „Bieszczadzki Pawilon Kultury” w Czarnej Górze, sala regionalna w Lutowiskach czy rewitalizacja dawnej rafinerii w Ustrzykach Dolnych) poszerzy ofertę o komponent historyczno-edukacyjny, pozwalający lepiej zrozumieć zarówno kontekst przyrodniczy, jak i społeczno-kulturowy regionu. W ten sposób, turystyka przyrodnicza (reprezentowana m.in. przez żubry) zostaje komplementarnie połączona z turystyką kulturową i aktywną, co tworzy zrównoważoną, wielowątkową i atrakcyjną ofertę, sprzyjającą rozwojowi gospodarczemu regionu oraz jego promocji jako nowoczesnej, a zarazem świadomej ekologicznie i kulturowo destynacji turystycznej.

W efekcie, Zagroda Żubrów w Mucznej nie jest jedynie samodzielną atrakcją, lecz stanowi jeden z kluczowych punktów odniesienia dla dalszych działań inwestycyjnych i promocyjnych, pełniąc funkcję rdzenia, wokół którego budowana jest spójna i zróżnicowana oferta „Innowacyjnych Bieszczadów”.

Następnie na terenie gminy Czarna zrealizowano projekt pn. „Zagospodarowanie terenu parku w m. Czarna Górna”, do którego stworzono prezentację multimedialną „Ptasie wędrówki w gminie Czarna”, przedstawiającą bogactwo i różnorodność ptasiego świata. Dodatkowo w czasie wędrówek można obejrzeć trzy „Słupy Wododziałowe”: Lipie „Kraina Lipiecka”, Bystre „Mszaniec” oraz Przełęcz nad wsią Rabe i Żłobek. W Polsce występują trzy niewielkie obszary należące do zlewiska Morza Czarnego, obok Czarnej Orawy w Kotlinie Orawskiej i dorzecza Strwiąża jest Mszana, które są dopływami Dniestru. Umieszczone na słupach rzeźbione parzenice symbolizują górali zachodnich Karpat, żyjących w zlewisku Morza Bałtyckiego i górali Karpat Wschodnich żyjących w zlewisku Morza Czarnego. Wykonawcami słupów są Bogdan Augustyn i Semko Augustyn.

W ostatnich latach coraz bardziej popularna staje się astroturystyka czyli nowy, niszowy trend w turystyce przyrodniczej i poznawczej cieszący się coraz większą popularnością. Gmina Lutowiska może pochwalić się jednym z najbardziej zaciemnionych obszarów w Europie, co daje znakomite warunki do obserwacji gwiazd. Na terenie gminy funkcjonuje Park Gwiazdowego Nieba „Bieszczady”, organizowane są pokazy astronomiczne a w małym obserwatorium nieopodal Chaty Socjologa znajduje się jeden z największych teleskopów w tej części Polski.

Na OF „Innowacyjne Bieszczady”, ze względu na położenie, istnieją lepsze warunki do uprawiania sportów zimowych. Jedną z możliwości jest narciarstwo biegowe. We wsi Ustjanowej znajdują się trasa narciarstwa biegowego „Pod Żukowem” i jest jedną z najdłuższych tras w kraju do uprawiania narciarstwa biegowego, ze względu na konfigurację terenu i malownicze położenie. Narciarze mają do wyboru kilka pętli m.in. o długości 2,5 i 5 kilometrów, a także trasy biegowe w Mucznej przy Centrum Promocji i Leśnictwa.

Dodatkowo są tutaj stacje narciarstwa: „Kamienna Laworta” w Łodynie (z wyciągiem krzesełkowym o długości 1300 m), „Gromadzyń” w Ustrzykach Dolnych (podwójny wyciąg orczykowy o długości 700 m, wyciąg talerzykowy o dł. 300 m i wyciąg orczykowy mały o dł. 200 m); wyciągi narciarskie: „Mały Król” w Ustrzykach Dolnych, przy gospodarstwie agroturystycznym „Rusinowa Polana” (długość około 400 m) oraz kompleks narciarski przy Hotelu Arłamów (2 wyciągi orczykowe o dł. 400 i 500 m oraz 3 trasy narciarskie o długości 400, 500 i 700 m).

2.3.4. Gospodarka finansowa

Kolejnym kluczowym czynnikiem, który warunkuje rozwój lokalny i regionalny są zasoby finansowe danej jednostki samorządu terytorialnego. Gospodarka finansowa tych jednostek realizowana jest w oparciu o ustawę z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (Dz. U. z 2021 r. poz. 305 z późn. zm.), która określa m.in. zakres, zasady oraz tryb planowania, uchwalania i wykonywania budżetów tych jednostek. W uchwale budżetowej określone są planowane dochody i wydatki dla danej jednostki samorządu terytorialnego w danym roku budżetowym, a kwoty są wyszczególnione w układzie działów klasyfikacji budżetowej.

W ramach dochodów, zgodnie z ustawą o finansach publicznych, wyróżnia się dochody bieżące i są to dochody majątkowe, które obejmują dotacje i środki przeznaczone na inwestycje, dochody ze sprzedaży majątku oraz dochody z przekształcenia prawa użytkowania wieczystego w prawo własności. Wydatki majątkowe, również dzielą się na wydatki bieżące, które nie są wydatkami majątkowymi oraz wydatki majątkowe, czyli inwestycje i zakupy inwestycyjne, a w tym programy finansowane z udziałem środków zewnętrznych, zakup i objęcie akcji i udziałów oraz wniesienie udziałów do spółek prawa handlowego. Różnica pomiędzy dochodami a wydatkami budżetu jednostki samorządu terytorialnego to nadwyżka lub deficyt budżetu.

Zasoby finansowe OF „Innowacyjne Bieszczady”, według danych GUS z 2021 roku, wynosiły 144 575 748,98 zł, co stanowiło 10,5% ogółu dochodów województwa podkarpackiego. W stosunku do roku 2017, wysokość dochodów na terenie OF zwiększyła się o 52 494 431,87 zł tj. o 57,0%, z kolei w tym samym czasie wysokość dochodów w województwie podkarpackim wzrosła o 45,2%. Największą część dochodów w OF stanowiły dochody gminy Ustrzyki Dolne – 113 435 301,50 zł (78,5% ogółu dochodów OF). Duży wpływ na taki wynik miał potencjał demograficzny, dzięki któremu gmina Ustrzyki Dolne generowała większe wpływy podatkowe do budżetu. W gminie Czarna wysokość dochodów wynosiła 15 604 926,96 zł, a w gminie Lutowska niewiele mniej – 15 535 520,52 zł.

Natomiast wydatki, w 2021 roku, na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” wyniosły 130 742 932, 20 zł, wskutek czego nadwyżka budżetowa wyniosła dla całego obszaru 9 365 465,41 zł. W stosunku do roku 2017, wysokość wydatków na terenie OF zwiększyła się o 33 399 828, 14 zł, tj. o 34,3%. Największy udział w wydatkach ogółem OF, miała gmina Ustrzyki Dolne – 104 069 826,09 zł (79,6% ogółu wydatków OF).

Realizację budżetu w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na rok 2017 i 2021, przedstawia tabela poniżej.

Tabela 30 Realizacja budżetu gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021

Gmina	Dochody		Wydatki		Nadwyżka/deficyt	
	2017	2021	2017	2021	2017	2021
Czarna	9 355 312,90	15 604 926,96	9 372 090,34	12 634 621,84	- 16 777,44	2 970 305,12
Lutowiska	10 242 605,26	15 535 520,52	10 210 881,43	14 038 474,27	31 723,83	1 497 046,25
Ustrzyki Dolne	72 483 398,95	113 435 301,50	77 760 132,29	104 069 836,09	- 5 276 733,34	9 365 465,41
OF "Innowacyjne Bieszczady"	92 081 317,11	144 575 748,98	97 343 104,06	130 742 932,20	- 5 261 786,95	13 832 816,78

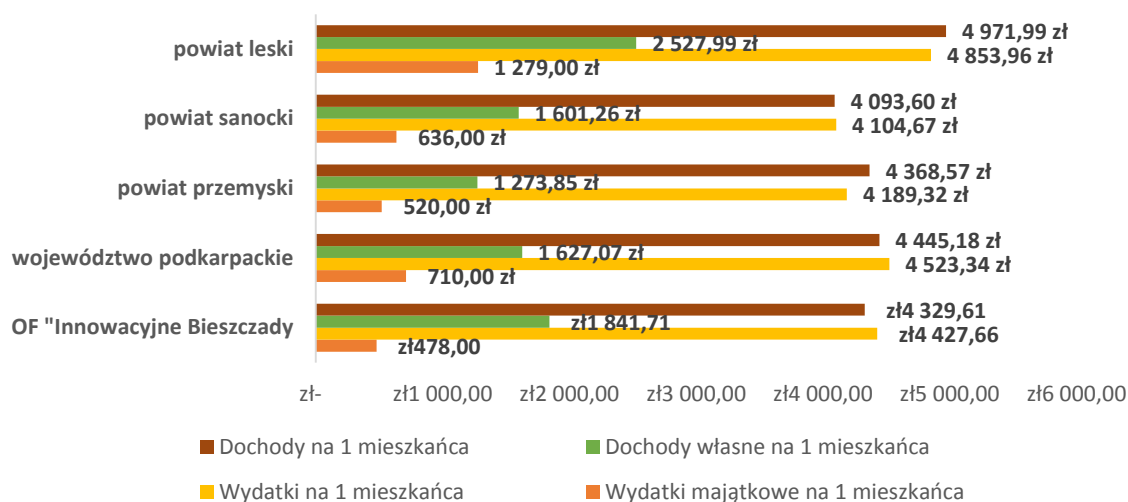
Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Przeprowadzona analiza, pokazuje, że we wszystkich gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” występuje taki sam trend w zakresie kształtowania wielkości dochodów i wydatków. Na przestrzeni lat 2017-2021 nastąpił wzrost dochodów i wydatków. W 2021 roku we wszystkich gminach OF była nadwyżka budżetu, która jest efektem niezrealizowania w pełni wydatków w danym roku budżetowym. Największa nadwyżka była w gminie Ustrzyki Dolne, wyniosła 9 365 465,41 zł, stanowiąc 67,7% nadwyżki budżetu ogółem dla OF.

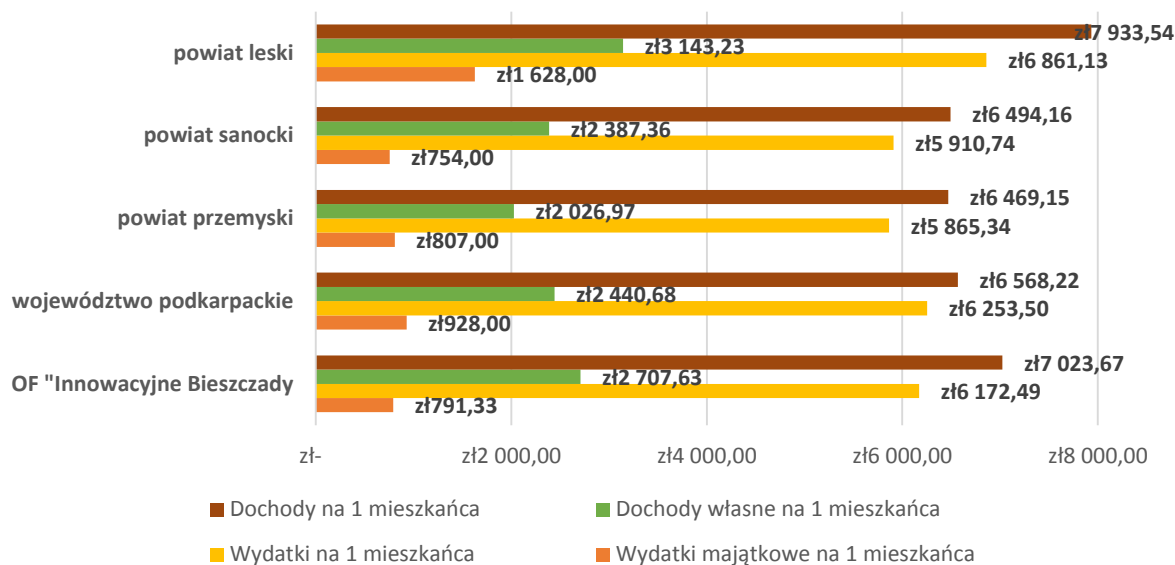
W analizie finansowej poszczególnych gmin duże znaczenie mają wskaźniki dotyczące dochodów oraz wydatków na 1 mieszkańca. Średnia dochodów na 1 mieszkańca w gminie OF „Innowacyjne Bieszczady”, według danych GUS z 2021 roku, wynosiła 7 023,67 zł, w tym dochodów własnych 2 707,63 zł, natomiast średnia wydatków na 1 mieszkańca – 6 172,49 zł, w tym wydatków majątkowych – 791,33 zł. W porównaniu do średniej dla województwa podkarpackiego, w 2021 roku dochody na 1 mieszkańca były wyższe w OF niż w województwie, natomiast wydatki na 1 mieszkańca były niższe dla OF niż w województwie. Dokonano porównania tych wskaźników dla sąsiednich powiatów: przemyski, sanocki i leski, a zebrane dane przedstawione zostały na poniższym wykresie.

Wykres 24 Dochody na 1 mieszkańca oraz wydatki na 1 mieszkańca w 2017 i 2021 w OF „Innowacyjne Bieszczady”, województwie podkarpackim (bez miast na prawach powiatu) oraz w powiatach: leskim, przemyskim i sanockim

2017

2021

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

W związku ze wzrostem dochodów oraz wydatków jednostek samorządu terytorialnego na przestrzeni ostatnich lat oraz wskutek zmniejszającej się liczby mieszkańców na terenie OF, w województwie i ogólnie w skali kraju, wskaźniki dochodów i wydatków na 1 mieszkańca mają tendencję wzrostową. Zgodnie z powyższymi danymi, wskaźnik dochodów na 1 mieszkańca w OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku w stosunku do 2017 roku wzrósł o 62,2%, natomiast wskaźnik wydatków na 1 mieszkańca 39,4%. Wzrost omawianych wskaźników zauważalny jest we wszystkich gminach wchodzących w skład OF „Innowacyjne Bieszczady”, co przedstawia poniższa tabela.

Tabela 31 Wskaźniki dochodów na 1 mieszkańca oraz wydatków na 1 mieszkańca w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 oraz 2021

Gmina	Dochody na 1 mieszkańca		Dochody własne na 1 mieszkańca		Wydatki na 1 mieszkańca		Wydatki majątkowe na 1 mieszkańca	
	2017	2021	2017	2021	2017	2021	2017	2021
Czarna	3 880,26	6 570,50	1 476,35	2 282,34	3 887,22	5 316,84	207,00	649,00
Lutowiska	4 952,90	7 656,74	2 549,87	3 225,17	4 937,56	6 918,91	400,00	681,00
Ustrzyki Dolne	4 155,68	6 843,76	1 498,90	2 615,37	4 458,21	6 278,72	827,00	1 044,00

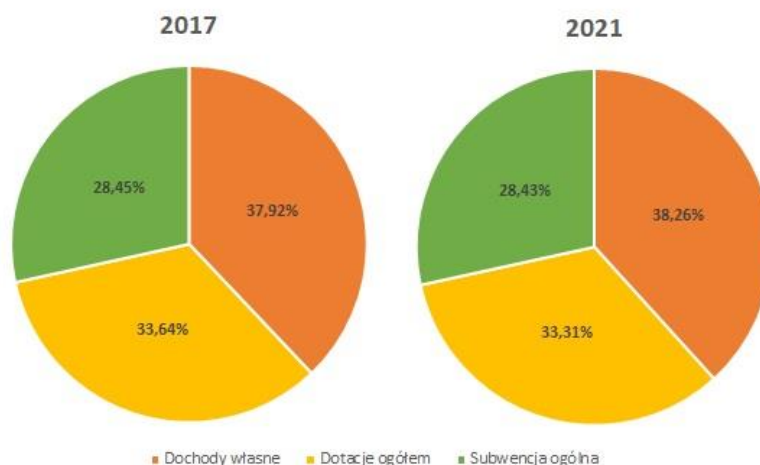
Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Najwyższa wartość wskaźnika dochodów na 1 mieszkańca w 2021 roku, w tym także wartość dochodów własnych na 1 mieszkańca, występowała w gminie Lutowiska. W przypadku wskaźników wydatków na 1 mieszkańca najwyższy występował, także w gminie Lutowiska, natomiast wydatki majątkowe na 1 mieszkańca w gminie Ustrzyki Dolne.

W strukturze dochodów jednostek samorządu terytorialnego można wyróżnić dochody własne, dotacje ogółem i subwencje ogólną. Źródłami dochodów własnych są wpływy z podatków i opłat lokalnych oraz udziały we wpływach z podatku dochodowego od osób fizycznych oraz podatku dochodowego od osób prawnych. Dotacje ogółem obejmują dotacje celowe z budżetu państwa na realizację zadań z zakresu administracji rządowej i innych zadań zleconych przez ustawy, na finansowanie lub dofinansowanie zadań własnych oraz dotacje i płatności budżetu środków europejskich, dotacje celowe przekazywane w ramach programów finansowych ze środków europejskich oraz innych środków zagranicznych. Natomiast subwencja oświatowa to świadczenia pieniężne z budżetu państwa, obejmujące części oświatową, wyrównawczą, równoważącą oraz regionalną i rekompensującą.

Na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku, według danych GUS, największą część dochodów stanowiły dochody własne - 38,26% ogółu dochodów, a najmniejszą część – subwencja ogólna – 28,43%. W stosunku do roku 2017 struktura wyglądała tak samo. Dane dotyczące struktury dochodów budżetu na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021, przedstawia poniższy wykres.

Wykres 25 Struktura dochodów budżetu OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Struktura dochodów w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku, jest podobna dla gminy Lutowiska i gminy Ustrzyki Dolne. Natomiast w gminie Czarna największą część stanowiła subwencja ogólna, najmniejszą część dotacje ogółem. Dane dotyczące struktury dochodów w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021 przedstawia tabela poniżej.

Tabela 32 Struktura dochodów budżetu w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021

Gmina	Dochody własne (w zł)		Dotacje ogółem(w zł)		Subwencja ogólna(w zł)	
	2017	2021	2017	2021	2017	2021
Czarna	3 559 477,79	5 420 569,32	3 19 071,11	4 626 394,64	2 606 764,00	5 557 963,00
Lutowiska	5 273 125,89	6 543 866,46	2 527 177,37	5 971 119,06	2 606 764,00	3 020 535,00
Ustrzyki Dolne	26 143 887,59	43 349 805,10	25 313 122,36	37 567 138,40	21 026 389,00	32 518 358,00

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Z przedstawionych powyżej danych, w 2021 roku największa wysokość dochodów własnych, dotacji ogółem oraz subwencji ogólnej wystąpiła w gminie Ustrzyki Dolne, znacznie przewyższając nad pozostałymi gminami. Najmniejsze dochody własne i dotacje ogółem były w gminie Czarna, natomiast subwencje ogólne w gminie Lutowiska.

Największą część dochodów gmin stanowią dochody bieżące, których wysokość na przestrzeni ostatnich lat wzrosła. Wzrost ten dotyczył także dochodów majątkowych, które obejmowały przede wszystkim środki na inwestycje. Na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”, w 2021 roku wysokość dochodów majątkowych wyniosła 24 505 815,04 zł, co stanowiło 16,95% dochodów ogółem, natomiast w 2017 roku ich wysokość kształtowania się na poziomie 4 416 615,16 zł, co stanowiło 4,80% dochodów ogółem. Największą część dochodów majątkowych stanowiły dotacje oraz środki przeznaczone na inwestycje, których źródłem były środki zewnętrzne z budżetu państwa w ramach różnego rodzaju programów rządowych i Rządowego Funduszu Inwestycje Lokalnych oraz środki pochodzące z funduszy europejskich. Wysokość dochodów majątkowych, w tym wysokość dotacji i środków przeznaczonych na inwestycje oraz wpływów ze sprzedaży składników majątkowych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2017 i 2021 roku przedstawia poniższa tabela.

Tabela 33 Wysokość dochodów majątkowych, w tym wysokość dotacji i środków przeznaczonych na inwestycje oraz wpływów ze sprzedaży składników majątkowych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021

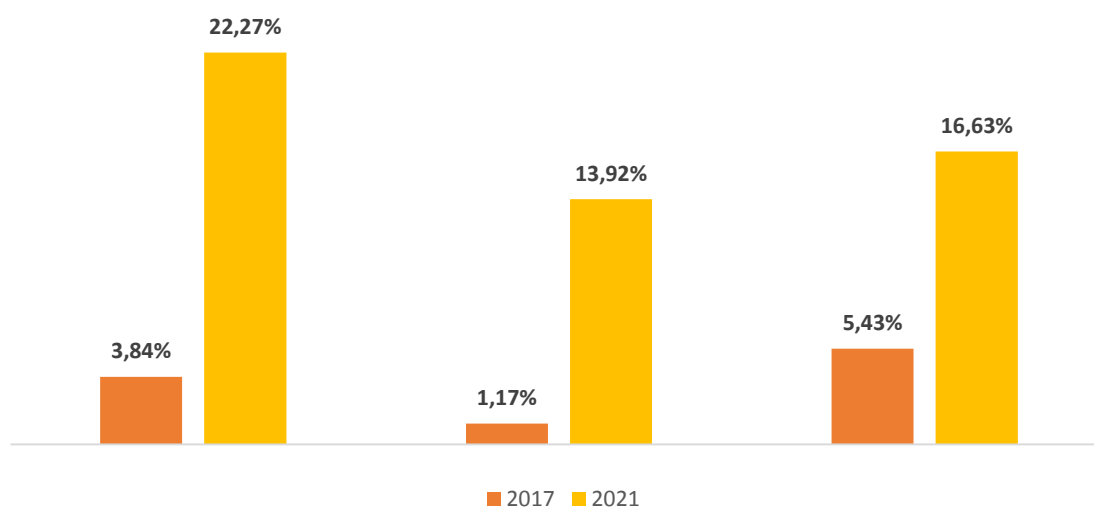
Gmina	Dotacje oraz środki przeznaczane na inwestycje		Wpływy ze sprzedaży składników majątkowych		Dochody majątkowe ogółem	
	2017	2021	2017	2021	2017	2021
Czarna	45 507,85	675 592,94	0,00	0,00	359 158,80	3 474 704,04
Lutowiska	30 000,00	1 826 702,21	56,00	13 538,60	120 102,70	2 163 028,79
Ustrzyki Dolne	2 968 113,53	8 985 195,74	357 603,84	153 962,19	3 937 353,66	18 868 082,21
OF „Innowacyjne Bieszczady”	3 043 621,38	11 487 490,89	357 659,84	167 500,79	4 416 615,16	24 505 815,04

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Największa wysokość dochodów majątkowych w 2021 roku wystąpiła w gminie Ustrzyki Dolne – 18 868 082,21 zł, co stanowiło 77,0% dochodów majątkowych ogółem w OF „Innowacyjne Bieszczady”. Znacznie mniejsze dochody występowały w pozostałych gminach, w gminie Czarna – 3 474 704,04 zł, w gminie Lutowiska – 2 163 028,79 zł.

Patrząc na wskaźnik udziału dochodów majątkowych w dochodach budżetu ogółem to w 2017 i 2021 roku najmniejszy wskaźnik był w gminie Lutowiska – 13,92%, a największy w gminie Czarna – 22,27%. Ogółem w OF „Innowacyjne Bieszczady” wskaźnik ten w 2017 roku wynosił 4,80%, a w 2021 roku 16,95%. Dane w tym zakresie, dla poszczególnych gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” przedstawia poniższy wykres.

Wykres 26 Udział dochodów majątkowych w dochodach ogółem w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Ważną rolę w kształtowaniu budżetu pełnią wydatki majątkowe, które obejmują wydatki na inwestycje i zakupy inwestycyjne. Głównym elementem rozwoju gminy jest realizacja inwestycji, wyrażany przez wzrost konkurencyjności i zaspokajania potrzeb społeczeństwa. Dlatego wydatki inwestycyjne mają zasadnicze znaczenie, ponieważ wpływają w istotny sposób na skalę i rodzaj podejmowanych działań inwestycyjnych. Wydatki inwestycyjne umożliwiają oddziaływanie na skuteczność wypełniania zadań publicznych przez jednostki samorządu terytorialnego.

W 2021 roku w OF „Innowacyjne Bieszczady” wysokość wydatków majątkowych ogółem wyniosła 20 719 309,91 zł, stanowiąc 15,85% wydatków ogółem, w stosunku do 2017 roku wzrosła o 4 959 489,19 zł. Najwyższa wysokość wydatków majątkowych, tak jak i dochodów majątkowych, w 2021 roku wystąpiła w gminie Ustrzyki Dolne – 17 310 297,39 zł, co stanowiło 83,55% wydatków majątkowych ogółem w OF. Kolejno, w gminie Lutowiska – 2 307 310,98 zł i najmniej w gminie Czarna – 1 101 701,54 zł.

Dane dotyczące wysokości wydatków majątkowych w roku 2017 i 2021 w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” przedstawia poniższa tabela.

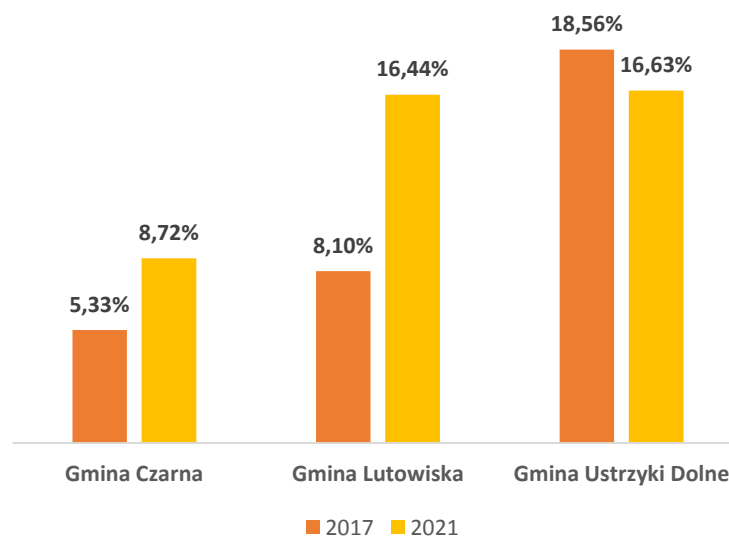
Tabela 34 Wysokość wydatków majątkowych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021

Gmina	Wysokość wydatków majątkowych		Udział wydatków majątkowych w wydatkach ogółem (w %)	
	2017	2021	2017	2021
Gmina Czarna	499 199,72	1 101 701,54	5,33%	8,72%
Gmina Lutowska	827 464,30	2 307 310,98	8,10%	16,44%
Gmina Ustrzyki Dolne	14 433 156,70	17 310 297,39	18,56%	16,63%
OF „Innowacyjne Bieszczady”	15 759 820,72	20 719 309,91	16,19%	15,85%

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

W przypadku wskaźnika udziału wydatków majątkowych w wydatkach ogółem, na podstawie przedstawionych danych, w 2021 roku, najwyższy wskaźnik był w gminie Ustrzyki Dolne – 16,63%, zbliżony wynik osiągnęła gmina Lutowska – 16,44%, a najmniejszy gmina Czarna 8,72%. Dane w tym zakresie, dla poszczególnych gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” przedstawia wykres poniżej.

Wykres 27 Udział wydatków majątkowych w wydatkach ogółem w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

W celu oceny możliwości inwestycyjnych jednostek samorządu terytorialnego należy zbadać wartość wyniku bieżącego, czyli różnicę między dochodami bieżącymi a wydatkami bieżącymi. Wynik ten pokazuje czy gmina jest w stanie pokryć wydatki bieżące dochodami bieżącymi. Jeżeli wynik jest dodatni, to mówimy o nadwyżce operacyjnej, co umożliwia gminie realizację nowych przedsięwzięć, przeznaczając daną kwotę na inwestycje lub spłacając wcześniej zaciągnięte zobowiązania na cele inwestycyjne. Natomiast ujemny wynik, czyli deficyt operacyjny, oznacza, że bieżące wydatki gminy przekraczają poziom jej dochodów bieżących, co może wskazywać na niższy, niż zakładano, wzrost dochodów budżetu lub nadmierny poziom wzrostu zadłużenia wraz z kosztami jej obsługi. Wtedy bieżące zadania gminy mogą być realizowane przez sprzedaż jej majątku lub zaciąganie nowych zobowiązań.

Na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”, zarówno w 2017 i 2021 roku, wystąpiła nadwyżka operacyjna w wysokości 6 081 418,61, zł w 2017 roku i 10 046 311,65 zł w 2021 roku. W żadnej z gmin nie wystąpił deficyt operacyjny, we wskazanym okresie oraz w każdej z gmin wystąpił wzrost nadwyżki operacyjnej. Najwyższy wynik bieżący w 2017 roku, jak i w 2021 roku wystąpił w gminie Ustrzyki Dolne – 5 219 069,70 zł i 7 807 680,59 zł, kolejno w gminie Lutowiska – 739 085,43 zł i 1 641 328,44 zł, a najniższy w gminie Czarna – 123 263,48 zł i 597 302,62 zł, co przedstawiono na tabeli poniżej.

Tabela 35 Wynik bieżący gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021

Gmina	Dochody bieżące		Wydatki bieżące		Wynik bieżący	
	2017	2021	2017	2021	2017	2021
Czarna	8 996 154,10	12 130 222,92	8 872 890,62	11 532 920,30	123 263,48	597 302,62
Lutowiska	10 122 502,56	13 372 491,73	9 383 417,13	11 731 163,29	739 085,43	1 641 328,44
Ustrzyki Dolne	68 546 045,29	94 567 219,29	63 326 975,59	86 759 538,70	5 219 069,70	7 807 680,59
OF „Innowacyjne Bieszczady”	87 664 701,95	120 069 933,94	81 583 283,34	110 023 622,29	6 081 418,61	10 046 311,65

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Elementem budżetu są przekazywane gminie środki na finansowanie i współfinansowanie programów i projektów, które są realizowane ze środków funduszy strukturalnych i Funduszu Spójność UE oraz programów ze środków bezzwrotnych pochodzących z Unii Europejskiej i na realizację płatności, których źródłem jest budżet środków europejskich.

Ze względu na zakres finansowania i współfinansowania programów i projektów unijnych, wyróżnia się następujące rodzaje dochodów:

- środki z Unii Europejskiej na finansowanie programów i projektów unijnych,
- środki z budżetu państwa lub inne przekazane jako współfinansowanie programów i projektów realizowanych z udziałem środków UE,
- płatności w zakresie budżetu środków europejskich.

Największą część dochodów na przestrzeni lat 2017-2021, stanowiły płatności w zakresie budżetu środków europejskich, które dla obszaru OF „Innowacyjne Bieszczady” wyniosły łącznie 17 921 303,97 zł. Natomiast środki z budżetu państwa lub inne przekazane jako współfinansowanie programów i projektów realizowanych z udziałem środków UE – 304 645,06 zł.

Gminy głównie realizowały projekty w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego 2014-2020, którego Instytucją Zarządzającą był Zarząd Województwa Podkarpackiego, a także Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 (PROW), którego Instytucją Zarządzającą było Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, natomiast instytucjami wdrażającymi: Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Urzędy Marszałkowskie oraz Agencja Rynku Rolnego.

Dane dotyczące finansowania i współfinansowania programów i projektów unijnych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w perspektywie finansowej 2017-2021 przedstawia tabela poniżej.

Tabela 36 Finansowanie i współfinansowanie programów i projektów unijnych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w perspektywie finansowej 2017-2021

Gmina	Środki z UE na finansowanie programów i projektów unijnych	Środki z budżetu państwa lub inne przekazane jako współfinansowanie programów i projektów realizowanych z udziałem środków UE	Płatności w zakresie budżetu środków europejskich	Dochody razem
Czarna	1 200 744,64 zł	0 zł	390 616,96 zł	1 591 361,60 zł
Lutowiska	19 625,75 zł	188 721,98 zł	2 064 212,55 zł	2 272 560,28 zł
Ustrzyki Dolne	bd	115 923,08 zł	15 466 474,46 zł	15 582 397,54 zł
OF „Innowacyjne Bieszczady”	1 220 370,39 zł	304 645,06 zł	17 921 303,97 zł	19 446 319,42 zł

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

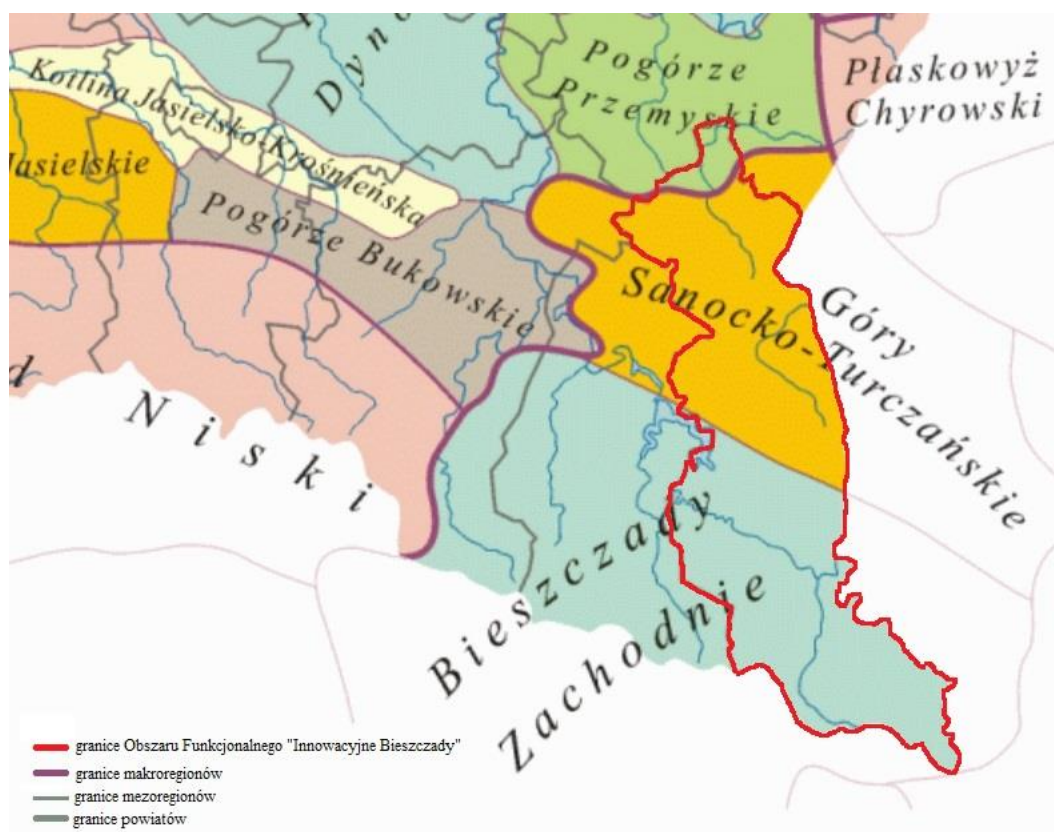
2.4. Sfera przestrzenno-środowiskowa

2.4.1. Środowisko naturalne i formy ochrony przyrody

Zgodnie z ustawą z dnia 27 kwietnia 2001 roku Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2021 r. poz. 1973 z późn. zm.), środowisko to ogół elementów przyrodniczych, w tym także przekształconych w wyniku działalności człowieka, a w szczególności powierzchnię ziemi, kopaliny, wody, powietrze, krajobraz, klimat oraz pozostałe elementy różnorodności biologicznej, a także wzajemne oddziaływania pomiędzy tymi elementami.

Dokonana regionalizacja fizycznogeograficzna, ma na celu wydzielenie obszarów, które wykazują pewien stopień spójności, wynikający m. in. z ich położenia geograficznego, historii rozwoju oraz wzajemnego powiązania poszczególnych elementów. Obszar Funkcjonalny „Innowacyjne Bieszczady” położony jest w obrębie makroregionów: Beskidy Lesiste i Pogórze Środkowobeskidzkie, te z kolei składają się z szeregu mniejszych mezoregionów. Analizowany obszar znajduje się w obrębie trzech mezoregionów: Pogórze Przemyskie, Góry Sanocko-Turczańskie i Bieszczady Zachodnie, co zostało zobrazowane na poniższej mapie.

Mapa 6 Położenie fizycznogeograficzne Obszaru Funkcjonalnego „Innowacyjne Bieszczady” według J.Kondrackiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.wroclaw.rdos.gov.pl

Położenie obszaru w obrębie dwóch makroregionów i trzech mezoregionów zasadniczo wpływa na różnorodność terenu oraz walory krajobrazowe. Od północy, część Obszaru Funkcjonalnego znajdują się na terenie Pogórza Przemyskiego i Gór Sanocko-Turczańskich. Pogórze Przemyskie nie ma jednoznacznie wyznaczonej granicy południowej, ta część często zaliczana jest na zmianę z Górami Sanocko-Turczańskimi. Za najwyższy szczyt regionu uznaje się Suchy Obycz (618 m n.p.m.), Kopystańską (541 m n.p.m.) lub wzgórze Na Wysokim (586 m n.p.m.). Główne rzeki to Wiar, Stupnicca, Jawornik, Cisowa, Olszanka i Jamninka. Występują tu głównie lasy mieszane, a przeważają lasy jodłowo-bukowe. Góry Sanocko-Turczańskie, znaczną część mają na obszarze OF, a ich łączna powierzchnia to około 930 km² na północ od Bieszczadów, a na południe od Pogórza Przemyskiego, między dolinami środkowego Sanu i Stryja. Najwyższym szczytem jest Magura Łomnińska (1024 m n.p.m.), a na terenie Polski Jaworniki (909m n.p.m.). Charakterystyczne dla tych gór jest tzw. układ rusztowy, czyli system równoległych pasm górskich, przedzielonych dolinami rzek i potoków.

Natomiast mezoregion Bieszczady Zachodnie, to południowa część Obszaru Funkcjonalnego. Zachodnia część Bieszczadów rozciąga się od Przełęczy Użockiej (853 m n.p.m.) na wschodzie po Przełęcz Łupkowską (640 m n.p.m.) na zachodzie. Charakterystyczny krajobraz to równoległe, długie, ciągnące się z północnego zachodu do południowego wschodu pasma górskie, których wysokość stopniowo wzrasta z zachodu na wschód. Najwyższym szczytem jest Tarnica (1346 m n.p.m.) na obszarze gmina Lutowiska.

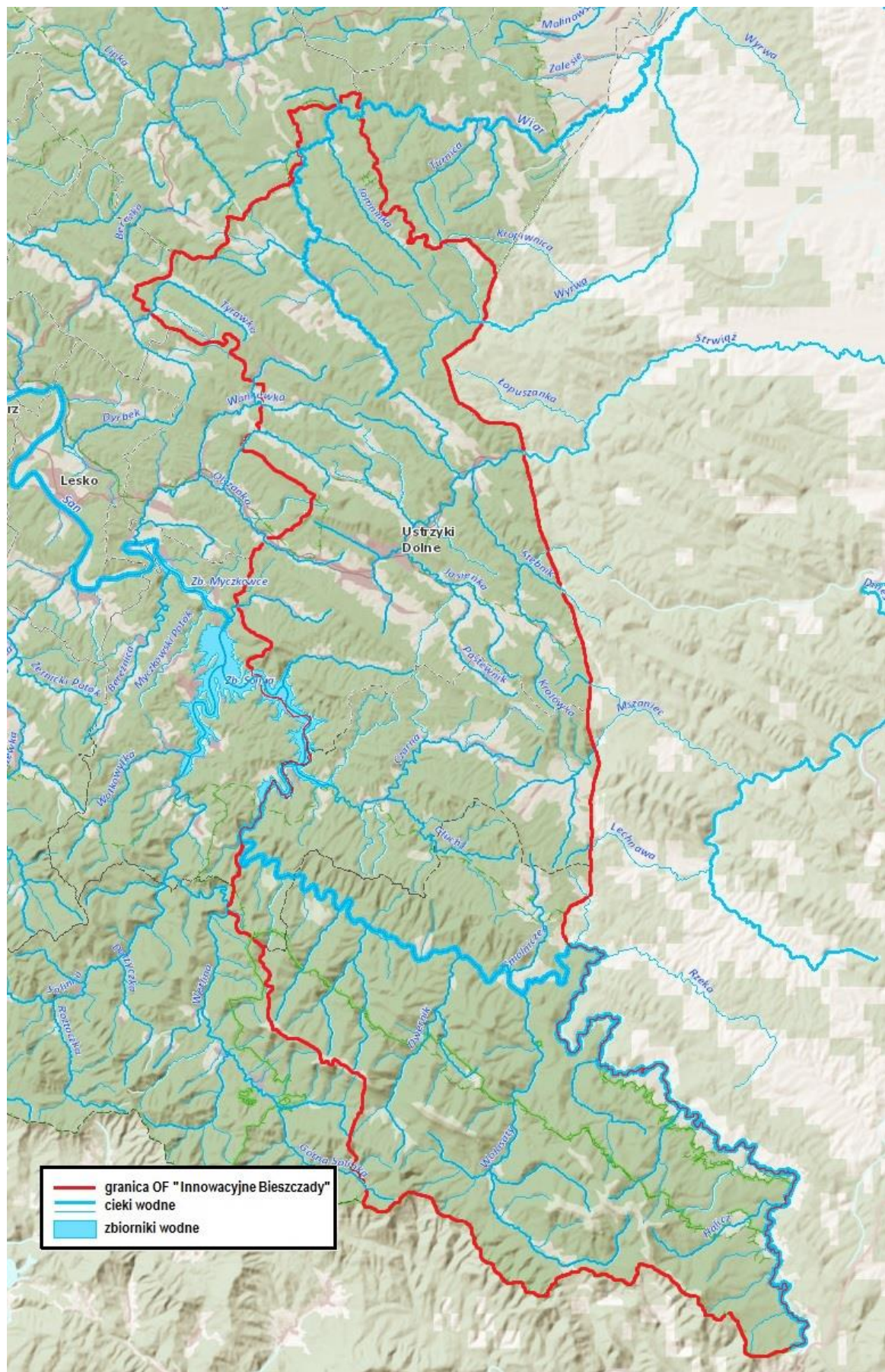
Analizowany obszar funkcjonalny, tworzą przede wszystkim tereny o charakterze rolniczym, które zajmują ok. 70 % ogółu powierzchni obszaru, cechujące się dobrą jakością gleb. Obszar odznacza się atrakcyjnymi walorami przyrodniczymi w postaci akwenów wodnych,

rozległych kompleksów leśnych oraz urozmaiconą rzeźbą terenu, która stwarzają warunki do rozwoju turystyki.

Znaczący wpływ na ukształtowanie terenu na OF ma przepływająca rzeka San, która ma szczególne znaczenie, poprzez występujący zróżnicowany teren oraz walory przyrodnicze oraz gospodarcze. Dodatkowe znaczenie ma Bieszczadzki Park Narodowy i Park krajobrazowy Doliny Sanu stanowią korytarz komunikacyjny i jest to raj dla tych którzy szukają ciszy i spokoju. Rzeka San swój początek w rejonie Przełęczy Użockiej i przepływa przez cały Obszar Funkcjonalny „Innowacyjne Bieszczady”, biegnie wzdłuż granicy z Ukrainą na długości około 55 km, a cała długość rzeki San to 443,4 km.

Na analizowanym obszarze OF „Innowacyjne Bieszczady” wody powierzchniowe stanowią występujące w niewielkich oczkach wodnych i starorzeczach. Prawie na całej długości rzeki San płyną strumienie w wąwozach lub dolinach ograniczonych urwistymi stokami. Obszar doliny Sanu został uznany za obszar wymagający najwyższej i wysokiej ochrony.

Mapa 7 Sieć wodna na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”

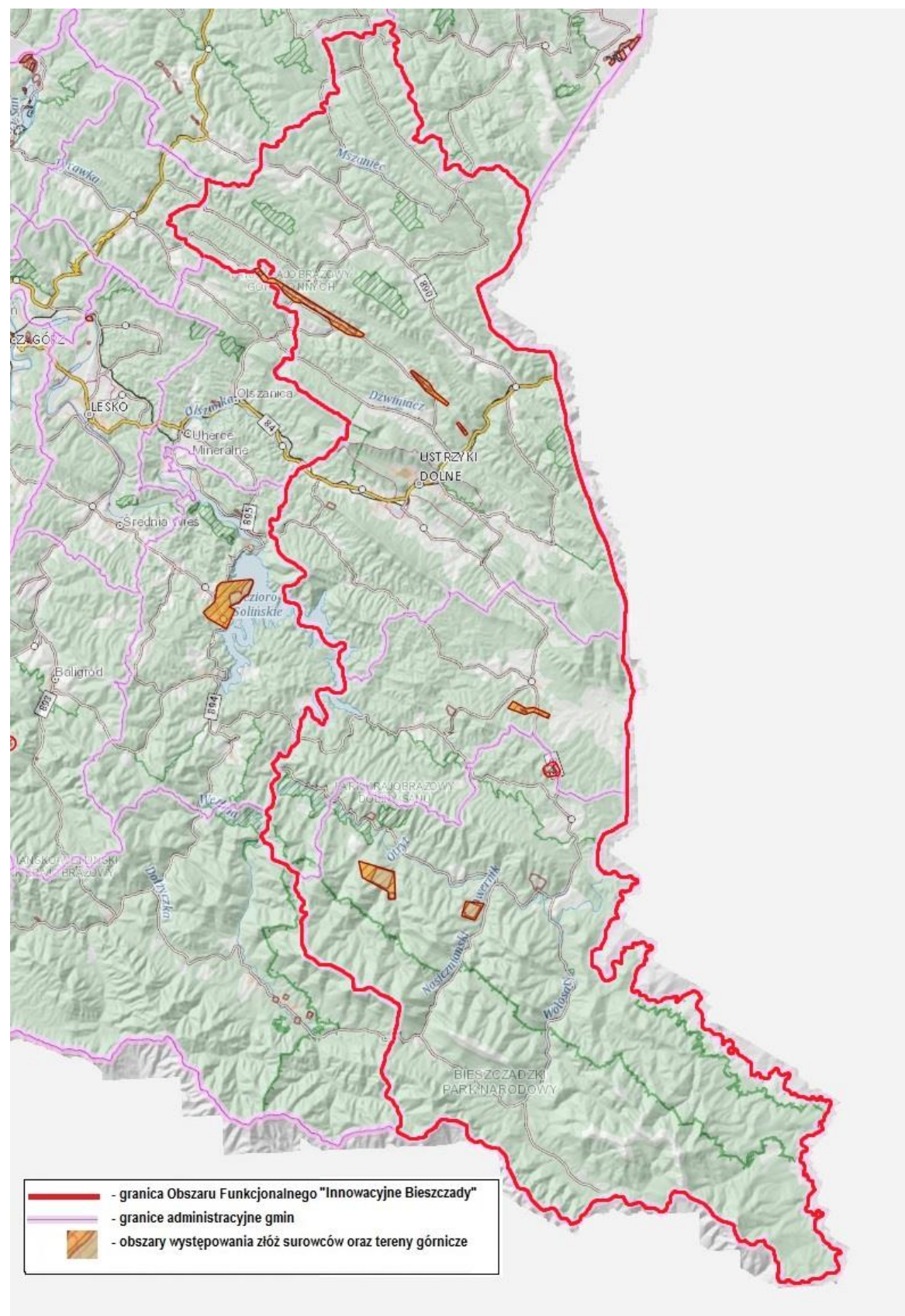

W gospodarce wodnej danego obszaru strategiczne znaczenie mają głównie zbiorniki wód podziemnych, które stanowią naturalne zbiorniki wodne i gromadzą wody podziemne znajdujące się pod powierzchnią ziemi. W granicach Obszaru Funkcjonalnego „Innowacyjne Bieszczady” znajduje się Główny Zbiornik Wód Podziemnych „Zbiornik Warstw Krosno” (Bieszczady) - GZWP nr 431, który zajmuje powierzchnię 1220 km².

Na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” występują surowce mineralne m.in. ropa naftowa. Są to niewielkie zasoby, jedna jest to surowiec dobrego gatunku, o niskim zasiarczeniu i gęstości dogodnej do dalszej obróbki. Występują również złoża gazu ziemnego m.in. w Wetlinie, Zatwornicy i Dwerniku. Kolejnym bogactwem regionu są wody mineralne (solankowe, siarczkowe i szczawowe) w takich miejscowościach jak Polana czy Czarna. Niezwykle cenne źródła są w dolinie potoku Rabego, gdzie są wody arsenowe. Tereny OF obfitują w złoża piaskowca, który jest wykorzystywany jako kruszywo do celów budowlanych, np. przy budowie dróg.

Obszary występowania złóż surowców oraz tereny górnicze na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”, przedstawia poniższa mapa.

Mapa 8 Obszary występowania złóż surowców na terenach górniczych na OF „Innowacyjne Bieszczady”

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Państwowego Instytutu Geologicznego

Na atrakcyjność i promocję gminy mają wpływ lasy. Zgodnie z przepisami ustawy z dnia 28 września 1991 r. o lasach (Dz. U. z 2022 r. poz. 672 z późn. zm.), lasem określany jest grunt o zwartej powierzchni co najmniej 0,10 ha, który pokryty jest drzewami, krzewami oraz runem leśnym i przeznaczony jest do produkcji leśnej lub stanowi rezerwat przyrody, czy też wchodzi w skład parku narodowego, ale też wpisany jest do rejestru zabytków. Lasem jest również grunt związany z gospodarką leśną, który zajęty jest przez: budynki, budowle, urządzenia melioracji wodnych, linie podziału przestrzennego lasu, drogi leśne, tereny pod liniami energetycznymi, szkółki leśne, miejsca składowania drewna - wykorzystywane dla potrzeb gospodarki leśnej, a także wykorzystywany na parkingi leśne i urządzenia turystyczne.

Na terenie Obszaru Funkcjonalnego „Innowacyjne Bieszczady”, zgodnie z danymi GUS z 2021 roku, lasy zajmowały powierzchnię 80 873,95 ha, co stanowiło 11,7% powierzchni ogółu lasów w województwie podkarpackim, a stopień zalesienia wynosił 68,9%, przy lesistości 38,3% dla województwa. Największa powierzchnia gruntów leśnych występowała w gminie Lutowiska – 39 382,32 ha, co stanowiło 48,7% powierzchni tych gruntów na terenie całego OF, natomiast lesistość w gminie kształtowała się na poziomie 81,9%, jest to jednocześnie najwyższy stopień zalesienia na analizowanym obszarze.

Dane dotyczące powierzchni gruntów leśnych oraz lesistości w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady”, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 37 Powierzchnia gruntów leśnych oraz lesistość w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady”

Nazwa gminy	Powierzchnia gruntów leśnych w ha	Powierzchnia gruntów leśnych publicznych w ha	Powierzchnia gruntów leśnych prywatnych w ha	Lesistość w %
Czarna	11 715,07	10 973,07	742,00	63,0
Lutowiska	39 382,32	39 130,27	252,05	81,9
Ustrzyki Dolne	29 776,56	27 753,06	2 023,50	61,8
OF "Innowacyjne Bieszczady"	80 873,95	77 856,40	3 017,55	68,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

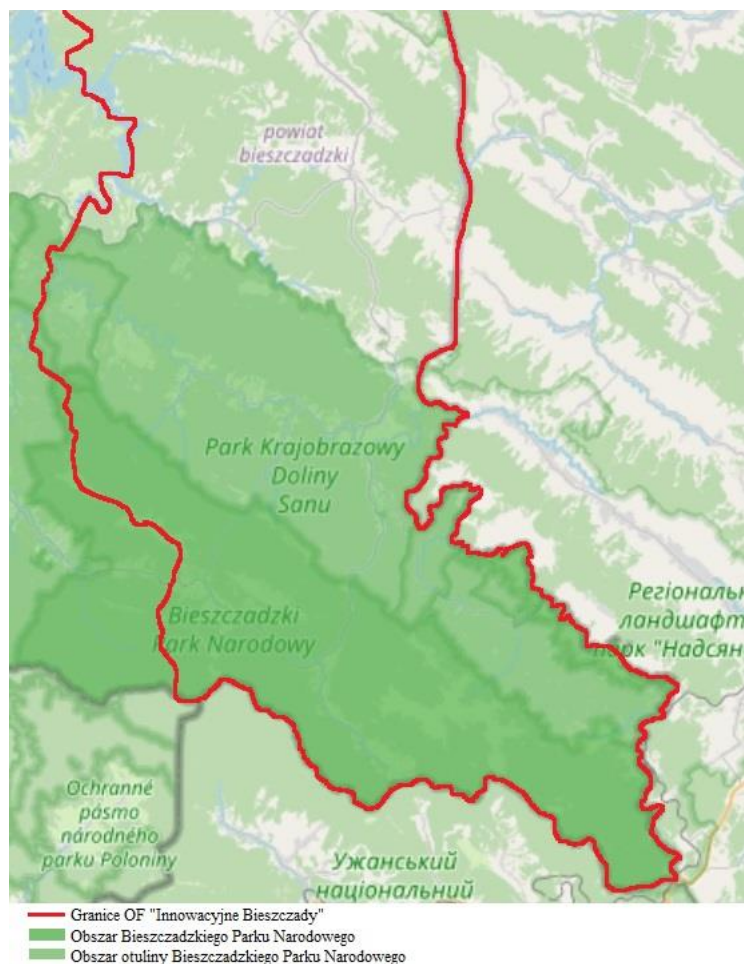
Zagadnienia związane z ochroną przyrody są regulowane przez ustawę z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2022 r. poz. 916 z późn. zm.), zgonie z którą formami ochrony przyrody są parki narodowe, rezerваты przyrody, stanowiska dokumentacyjne, użytki ekologiczne, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe oraz ochrona gatunkowa roślin, zwierząt i grzybów.

Na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” występują następujące formy ochrony przyrody: park narodowy, parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu, obszary Natura 2000 – prąsie i siedliskowe, rezerваты przyrody, użytki ekologiczne i pomniki przyrody.

Obszar Bieszczadzkiego Parku Narodowego położony jest w Bieszczadach Zachodnich i są zaliczane do Beskidów Wschodnich (wg Kondrackiego), wysunięte najbardziej na zachód część Karpat Wschodnich. Bieszczady charakteryzują się tzw. rusztową budową grzbietów, biegną z południowego wschodu na północny zachód równolegle, na których występują malownicze kilkumetrowej wysokości skałki. Wysokość grzbietów wzrasta ku wschodowi, osiągając 1346 m n.p.m. w masywie Tarnicy. Ze zboczy gór spływają potoczki łączące się w dolinach w większe potoki, m.in. San, Wołosatka, Wetlina, Potok Nasiczański czy Górna Solinka. Bieszczadzki Park

Narodowy obejmuje swoim zasięgiem południową część OF „Innowacyjne Bieszczady”, co przedstawia poniższa mapa.

Mapa 9 Położenie OF „Innowacyjne Bieszczady” względem Bieszczadzkiego Parku Narodowego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie www.geoserwis.gdos.gov.pl

Zgodnie z ustawą o ochronie przyrody, park krajobrazowy obejmuje obszar chroniony ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe w celu zachowania, popularyzacji tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju. OF „Innowacyjne Bieszczady” znajduje się w zasięgu dwóch parków krajobrazowych:

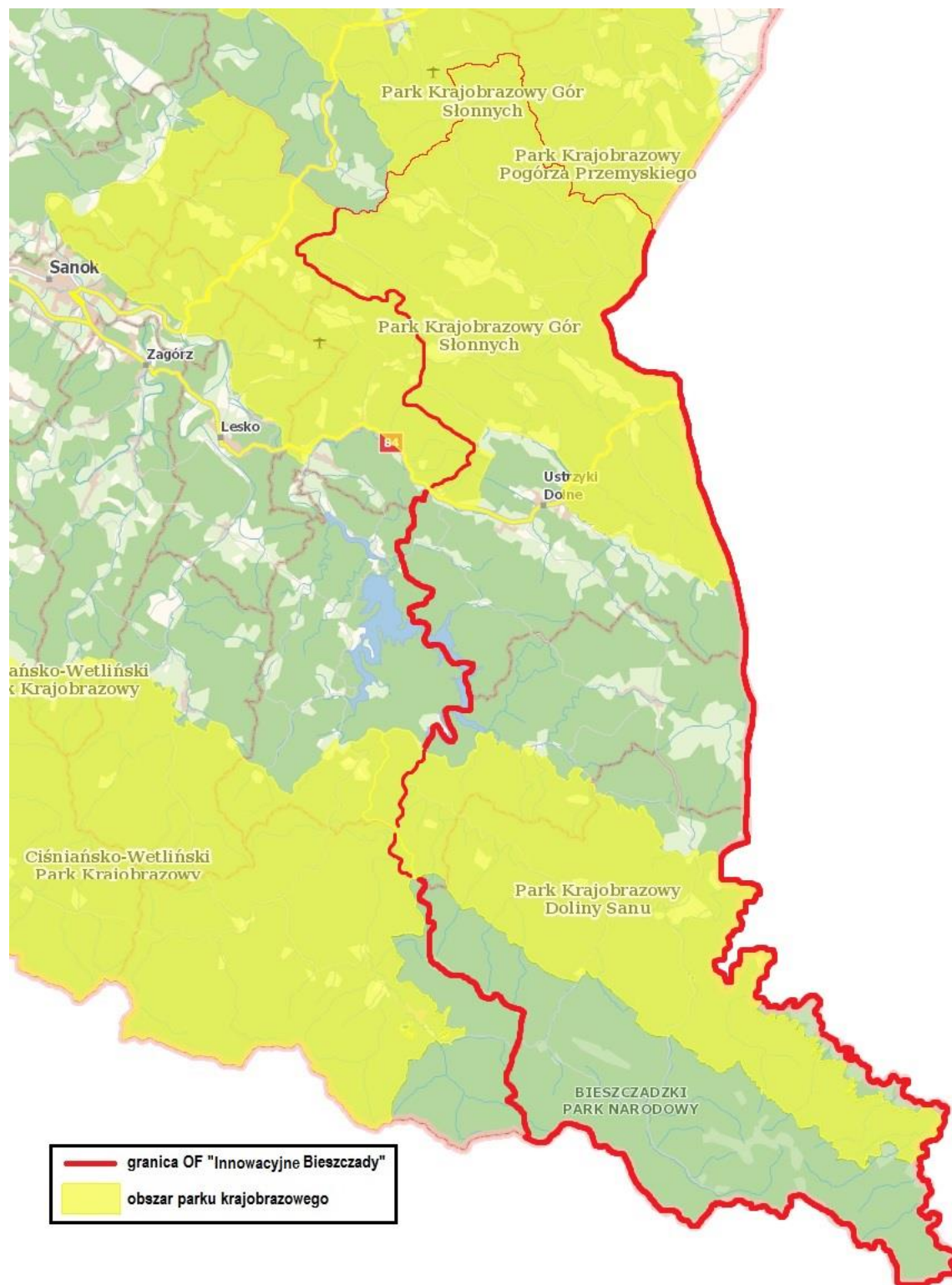
- Parku Krajobrazowego Gór Słonnych - obejmuje większą część terenu gminy Ustrzyki Dolne,
- Parku Krajobrazowego Doliny Sanu - obejmuje część gmin: Czarna i Lutowiska.

Park Krajobrazowy Gór Słonnych powstał w 1992 r., obejmuje powierzchnię 56 188 ha na terenie gmin: Lesko, Olszanica, Sanok, Tyrawa Wołoska i Ustrzyki Dolne. Ochroną objęto typowe dla Karpat Wschodnich pasma górskie: Gór Słonnych i Chwaniowa, rozciągające się z północnego zachodu na południowy wschód i przeciętym siecią rzek i potoków, należących do zlewiska Sanu, za wyjątkiem rzeki Strwiąż, która, wypływając ze stoków góry Berdu, prowadzi swoje wody do Dniestru i należy do zlewiska Morza Czarnego.

Park Krajobrazowy Doliny Sanu jest położony na terenie gmin: Lutowiska (76 %), Czarna (18 %) i Solina (4%), na obszarze Nadleśnictw: Stuposiany, Lutowiska, Baligród. Powierzchnia parku jest stosunkowo duża, gdyż wynosi 28 718 ha, z czego lasy i zadrzewienia stanowią 26 401

ha (92 %), a łąki i pastwiska 1478 ha (5 %). Obszar Parku został zakwalifikowany jako Obszar Specjalnej Ochrony Ptaków i Specjalny Obszar Ochrony Siedlisk. Jest to teren bardzo ważny dla zachowania siedlisk przyrodniczych i siedlisk gatunków roślin i zwierząt w skali nie tylko Polski.

Mapa 10 Parki krajobrazowe na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”

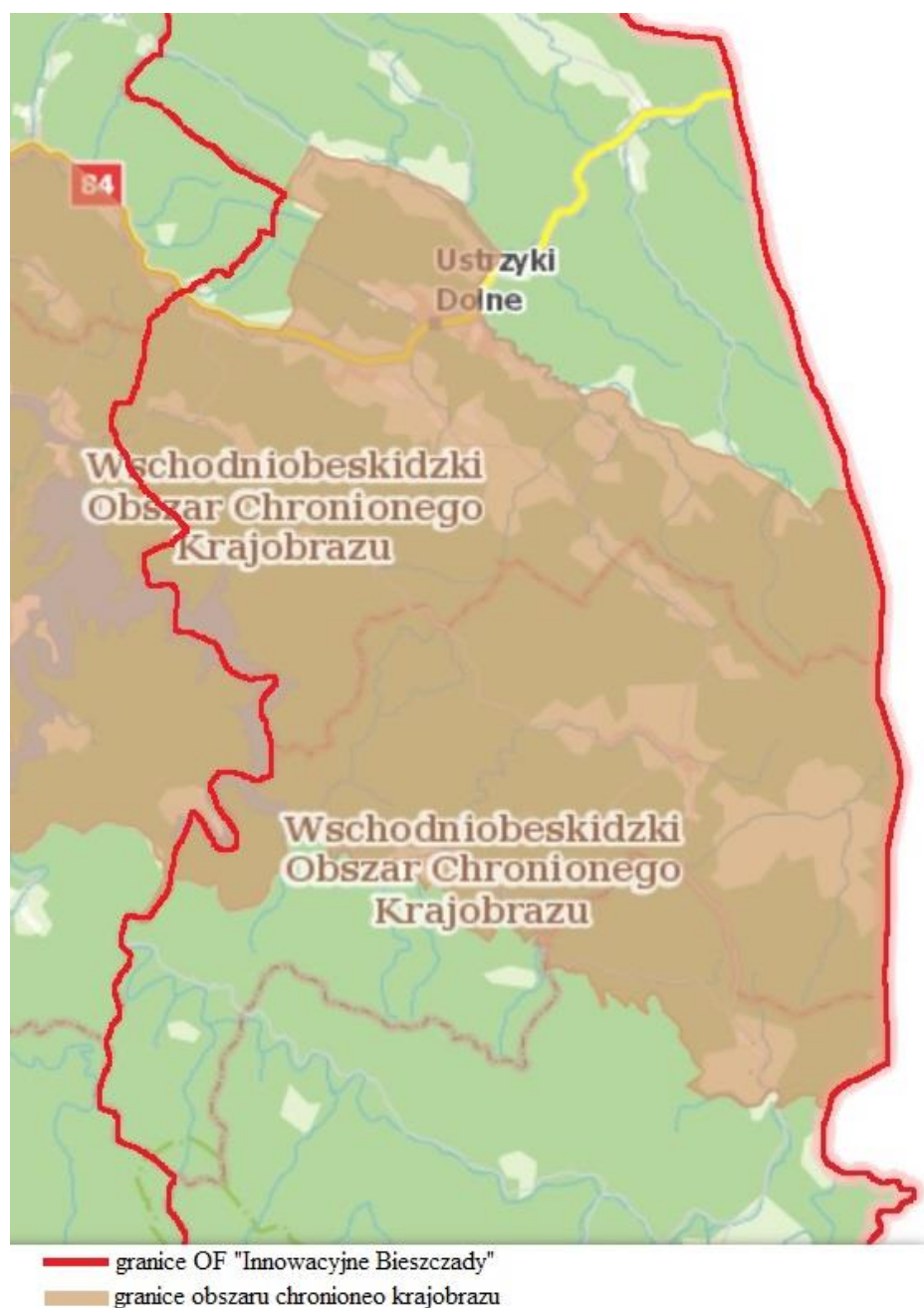
Źródło: Opracowanie własne na podstawie www.geoserwis.gdos.gov.pl

Obszar chronionego krajobrazu, zgodnie z ustawą o ochronie przyrody, obejmuje tereny, które są chronione ze względu na wyróżniający się krajobraz i są wartościowe ze względu na możliwość zaspokajania potrzeb związanych z turystyką i wypoczynkiem lub gdy pełnią funkcję korytarzy ekologicznych. Na analizowanym terenie ustanowiono Wschodniobeskidzki Obszar Chronionego Krajobrazu, które obejmuje południową część Obszaru Funkcjonalnego i swoim zasięgiem obejmuje obszary wszystkich gmin wchodzących w OF.

Obszar Wschodniobeskidzkiego Obszaru Chronionego Krajobrazu stanowi otulinę dla parków krajobrazowych: Gór Słonnych i Doliny Sany, które następnie otaczają Bieszczadzki Park Narodowy. Dzięki takiemu położeniu udało się utworzyć modelowy system obszarów chronionych, gdzie najcenniejsze walory parku narodowego otoczone są parkami krajobrazowymi. Walory przyrodnicze i krajobrazowe tego regionu są bardzo cenne. Tereny te odznaczają się dużą lesistością. Jest to obszar szczególnie atrakcyjny dla turystyki i rekreacji: czyste rzeki i strumienia, zdrowe lasy.

Tereny OF „Innowacyjne Bieszczady” objęte zasięgiem obszarów chronionego krajobrazu przedstawia poniższa mapa.

Mapa 11 Obszary chronionego krajobrazu na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”

Źródło: Opracowanie własne na podstawie www.geoserwis.gdos.gov.pl

Obszary Natura 2000 objęte są ochroną przyrody w cel zachowania określonych typów siedlisk przyrodniczych, a także gatunków, które są uważane za cenne i zagrożone. W ramach programu Natura 2000 wyznaczone zostały tzw. specjalne obszary ochrony ptaków oraz specjalne obszary ochrony siedlisk. Wyznaczenie obszarów ochrony ptaków ma na celu protekcję populacji dziko występujących gatunków ptaków, utrzymanie i zagospodarowanie ich naturalnych siedlisk, z kolei celem wyznaczenia specjalnych obszarów ochrony siedlisk jest ochrona siedlisk przyrodniczych, populacji i siedlisk roślin oraz zwierząt, a także odtworzenie siedlisk przyrodniczych lub właściwego stanu ochrony gatunków roślin lub zwierząt.

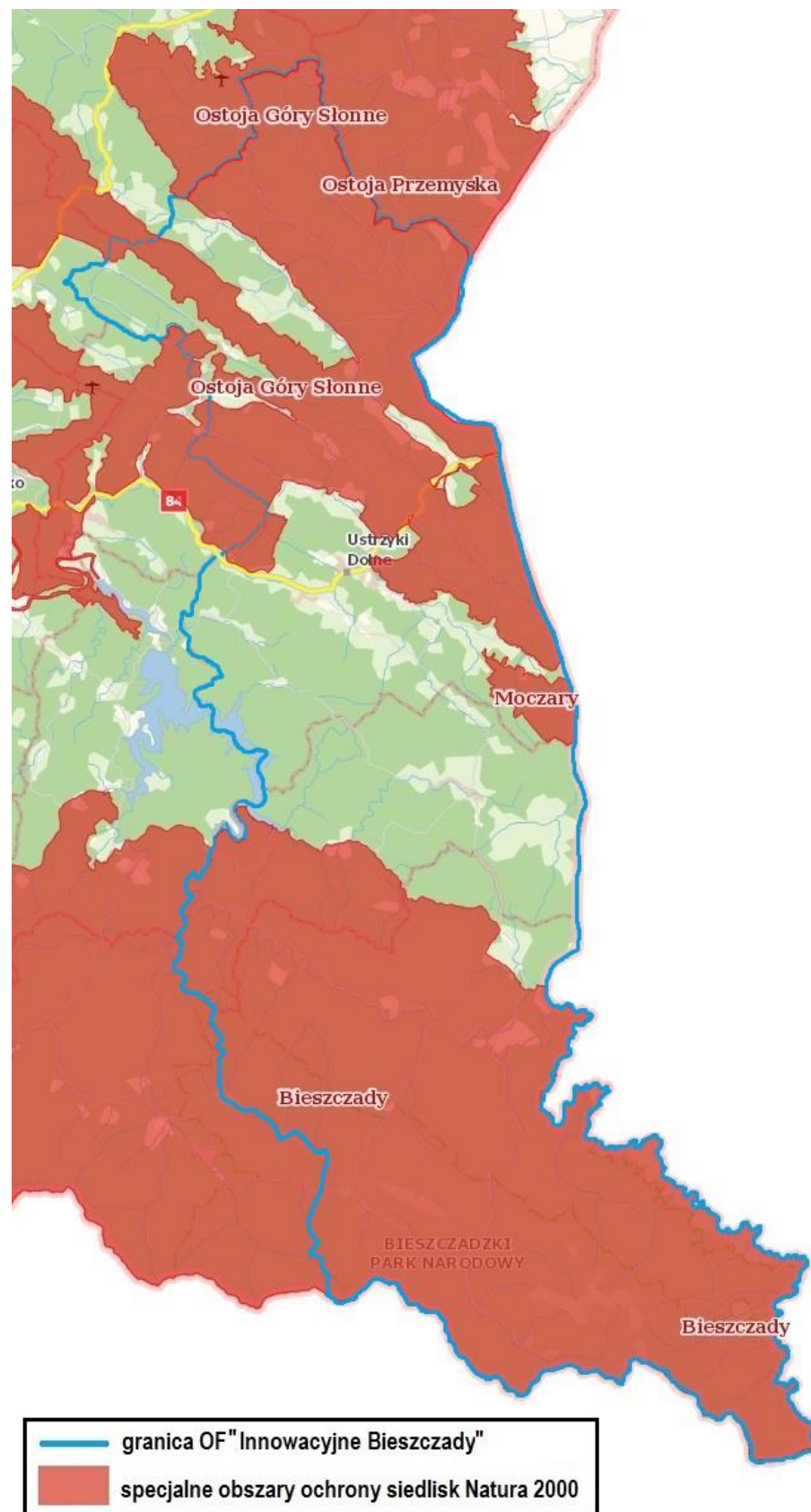
Na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” występują dwa obszary specjalnej ochrony ptaków – Góry Słonne i Bieszczady, a także trzy specjalne obszary ochrony siedlisk – Ostoja Góry Słonne, Moczary i Bieszczady, których lokalizacje obrazują poniższe mapy.

Mapa 12 Specjalne obszary ochrony ptaków – Natura 2000 na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”

Źródło: Opracowanie własne na podstawie www.geoserwis.gdos.gov.pl

Mapa 13 Specjalne obszary ochrony siedlisk – Natura 2000 na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”

Następną formą ochrony przyrody, która występuje na badanym obszarze są rezerваты przyrody. Zgodnie z ustawą o ochronie przyrody, rezerваты obejmują obszary zachowane w stanie naturalnym lub nieznacznie zmienionym, ekosystemy, ostoje i siedliska przyrodnicze, a także siedliska roślin, zwierząt i grzybów oraz twory i składniki przyrody nieożywionej, które wyróżniają się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, kulturowymi lub walorami krajobrazowymi. Na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” występuje 10 rezerwatów przyrody:

- 1) Turnica,
- 2) Nad Trzciańcem,
- 3) Chwaniów,
- 4) Na Oratyku,
- 5) Hulske im. Stefana Myczkowskiego,
- 6) Zakole,
- 7) Śnieżycy wiosenna w Dwerniczku,
- 8) Cisy w Serednicy,
- 9) Na Opalonym,
- 10) Krywe.

Lokalizację rezerwatów przyrody na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”, przedstawia poniższa mapa.

Poza wyżej wymienionymi form przyrody, na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” występują liczne pomniki przyrody, obejmujące przede wszystkim pojedyncze drzewa lub skupiska drzew, a także użytki ekologiczne, które są pozostałościami ekosystemów mające znaczenie dla różnorodności biologicznej obszaru.

2.4.2. Dziedzictwo kulturowe

Kolejnym czynnikiem rozwoju społeczno-gospodarczego jest dziedzictwo kulturowe, które ściśle wiąże się z tradycją, historią oraz tożsamością danej społeczności oraz obejmujące elementy materialne, tj. zabytki architektury czy niematerialne, jak np. zwyczaje i obrzędy. Szczególnie ważne dla zachowania tożsamości i wartości dla przyszłych pokoleń jest ochrona dziedzictwa kulturowego.

Obszar Funkcjonalny „Innowacyjne Bieszczady” obejmuje obszar Bieszczadów, charakteryzuje się bogatym dziedzictwem kulturowym, co wynika z wielokulturową historią, licznych zabytków architektury oraz zachowanych tradycji. Każda z gmin, która wchodzi w skład OF ma swoją własną, unikalną historię oraz własne dziedzictwo, o którego ochronę i promocję dba.

OF jest znany z pięknych krajobrazów, dzięki przyrodzie i unikalnych ekosystemów. Bieszczadzki Park Narodowy oraz liczne rezerваты przyrody chronią różnorodność biologiczną regionu i stanowią ważne dziedzictwo naturalne. Analizowany obszar jest również bogaty w folklor i tradycje ludowe. Można spotkać lokalne grupy folklorystyczne, które prezentują tradycyjne tańce, muzykę i stroje podczas różnych festiwali i imprez.

Obszar Funkcjonalny przyciąga turystów swoimi atrakcjami i sportami zimowymi. Popularne są pieszcze wędrówki po górach, jazda konna, kajakarstwo, narciarstwo biegowe i zjazdowe. Te aktywności stanowią istotną część dziedzictwa kulturowego regionu, przyciągając zarówno turystów krajowych, jak i zagranicznych.

Gmina Czarna

Gmina Czarna to piękna i malownicza okolica, która ma swoje własne dziedzictwo kulturowe. Bieszczady, będące pasmem górskim na południowo-wschodnim krańcu Polski, są miejscem, w którym spotykają się różne kultury i tradycje. W gminie Czarna, jak i w całych Bieszczadach, można odkryć wiele unikalnych elementów dziedzictwa kulturowego. Jednym z najważniejszych aspektów jest kultura łemkowska, która ma długą historię w tej okolicy. Łemkowie to grupa etniczna zamieszkująca tradycyjnie te tereny. Ich kultura obejmuje charakterystyczne drewniane cerkwie, tradycyjne stroje, muzykę i potrawy.

Cerkwie łemkowskie są ważnym elementem krajobrazu Bieszczadów. Te drewniane świątynie są ozdobione pięknymi malowidłami i stanowią świadectwo bogatej tradycji sakralnej regionu. Niektóre z tych cerkwi zostały wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO.

Na terenie gminy Czarna istnieją drewniane zabytki sakralne, a niektóre z nich zachowały charakterystyczne ikonostasy. Jednym z takich obiektów jest Kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża Św., który znajduje się w dawnej cerkwi grekokatolickiej pw. Wielkiego Męczennika Dymitra w Czarnej Górnej. Została wzniesiona w 1834 r. i znajduje się w centralnej

części wsi. W środku zachował się ikonostas z 1882 r. oraz zabytkowa chrzcielnica z cerkwi w Lipiu.

Zdjęcie 1 Kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża Św. w Czarnej Górzej

Źródło: Urząd Gminy Czarna

Kościół filialny pw. Świętej Rodziny, znajdujący się w dawnej cerkwi grekokatolickiej pw. Św. Mikołaja w Rabem, która powstała w 1861 r. Cerkiew zlokalizowana jest w północnej części wsi, otoczona nielicznymi starodrzewami oraz pozostałościami cmentarza z wolnostojącą, murowaną dzwonnicą bramną.

Zdjęcie 2 Kościół filialny pw. Świętej Rodziny w Rabem

Źródło: Urząd Gminy Czarna

Kościół filialny pw. Narodzenia św. Jana Chrzciciela, dawna cerkiew grekokatolicka pw. Narodzenia Bogurodzic w Michniowcu, zlokalizowana w centrum wsi, powstała w 1863 r. Budowa cerkwi nawiązuje do stylu bojkowskiego – trójdzielna i orientowana na wschód. Na południe od cerkwi znajduje się drewniana, wolnostojąca dzwonnica z 1904 r. Obok cerkwi znajduje się również przedwojenny cmentarz.

Źródło: Urząd Gminy Czarna

Cerkiew grekokatolicka pw. Św. Michała Archanioła w Bystrem, która powstała w 1902 r. Drewniana cerkiew, wzniesiona na planie zbliżonym do krzyża greckiego. Jest jedyną cerkwią zachowaną z grupy bliźniaczych cerkwi trójkopułowych z początku XX w., które istniały dawniej na terenie obecnego województwa podkarpackiego. Została nielicznym z przykładów historyzmu oraz tzw. ukraińskiego stylu narodowego, nawiązującego do stylistyki cerkwi huculskich. Obok świątyni znajduje się kilkanaście nagrobków oraz XX-wieczna dzwonnica parawanowa.

Zdjęcie 4 Cerkiew grekokatolicka pw. św. Michała Archaniola w Bystrem

Źródło: Urząd Gminy Czarna

Kościół filialny pw. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy, w dawnej cerkwi grekokatolickiej pw. Narodzenia NMP w Żłobku. Świątynia powstała w 1830 r., posiada konstrukcję zrębową i jest orientowana na wschód. Tuż przy wejściu do cerkwi znajduje się drewniana dzwonnica z drugiej połowy XX w. oraz drewniany krzyż misyjny, a na zachód znajduje się stary, przedwojenny cmentarz.

Zdjęcie 5 Kościół filialny pw. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy w Żłobku

Źródło: Urząd Gminy Czarna

Cerkiew grekokatolicka pw. św. Mikołaja w Polanie z 1790 r. Prawdopodobnie jest najstarszą cerkwią w Bieszczadach. Według miejscowych tradycji cerkiew wzniesiono na przełomie XVI/XVII w. jako kaplicę dworską dla ówczesnych właścicieli wsi, którzy pod koniec XVIII w. mieli przekazać kaplicę Unitom jako podziękowanie za pomoc przy budowie kościoła rzymskokatolickiego. Obok cerkwi znajduje się drewniana dzwonnica z 1922 r. zbudowana na planie prostokąta oraz stary cmentarz przy cerkiewny.

Zdjęcie 6 Cerkiew grekokatolicka pw. św. Mikołaja w Polanie

Źródło. www.wikipedia.org.pl

W gminie Czarna można również zobaczyć dwa cerkwiska, które są pozostałościami po nieistniejących cerkwiach, m.in. podmurówki, stare groby, pomniki, krzyże, znajdujące się w Lipiu i Czarnej Dolnej. Dawny plac kościelny z fundamentem kościoła dobrze zachowaną dzwonnica parawanową w Polanie. Natomiast przy drogach znajduje się wiele starych, przyrośniętych krzyży, które zostały wykonane z piaskowca.

W gminie Czarna można również spotkać się z lokalnym rzemiosłem i tradycjami, takimi jak rzeźbienie w drewnie, tkactwo i wytwarzanie tradycyjnych instrumentów muzycznych, takich jak trembita - charakterystyczny długi rożek. Można również spróbować regionalnych potraw, takich jak kwaszony barszcz z kwaśną kapustą, fasola po bieszczadzku czy tradycyjne pierogi.

Dodatkowo, Bieszczady są również miejscem obfitującym w przyrodę i piękne krajobrazy, które są częścią dziedzictwa kulturowego regionu. Gmina Czarna oferuje możliwość podziwiania dzikiej przyrody, spacerów po górach oraz poznawania tradycji i historii lokalnej społeczności.

Gmina Lutowiska

Gmina Lutowiska znajduje się w pięknym regionie górskim na południowo-wschodnim krańcu Polski. Ta okolica ma swoje unikalne dziedzictwo kulturowe, które obejmuje zarówno dziedzictwo materialne, jak i niematerialne. Jednym z ważnym elementem dziedzictwa kulturowego gminy jest kultura huculska. Hucułowie to grupa etniczna zamieszkująca tradycyjnie te tereny. Ich kultura obejmuje charakterystyczne tradycje, stroje, rękodzieło i kuchnię.

W gminie Lutowiska można znaleźć wiele tradycyjnych drewnianych chałup, które są przykładem tradycyjnej architektury regionu. Te drewniane domy mają charakterystyczne zdobienia i konstrukcję, które odzwierciedlają lokalne tradycje budowlane.

Ważnym elementem dziedzictwa kulturowego gminy Lutowiska jest również lokalne rzemiosło, takie jak rzeźbienie w drewnie czy tkactwo. Rzemieślnicy tworzą unikalne wyroby, takie jak drewniane rzeźby, hafty i tkaniny, które odzwierciedlają lokalne wzornictwo i tradycje.

Muzyka i tańce są również istotnym elementem dziedzictwa kulturowego gminy Lutowiska. Hucułowicie są znani z gry na tradycyjnych instrumentach muzycznych, takich jak fujara (długa piszczałka) czy skrzypce. Można również spotkać się z lokalnymi zespołami ludowymi, które wykonują tradycyjne pieśni i tańce.

Gmina Lutowiska, podobnie jak całe Bieszczady, oferuje również możliwość eksploracji pięknej przyrody. Znajdują się tam liczne szlaki turystyczne, które umożliwiają spacerowanie po górach, podziwianie widoków i odkrywanie dzikiej fauny i flory.

Dzięki licznym grupom nowych osadników, na terenie Gminy Lutowiska możemy podziwiać następujące zabytki, szczególnie z grupy sakralnej:

- Cerkiew św. Michała Archaniola w Smolniku nad Sanem, która należy do najstarszych i najpiękniejszych zabytków architektury sakralnej w Bieszczadach, Wpisana jest na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Jest to budowla trójdzielna o konstrukcji zrębowej, której każda z trzech części zwieńczona jest dachem namiotowym z załomem. Napis wycięty w nadprożu nad wejściem do świątyni głosi, że została wzniesiona w 1791 r. Jest to budowla trójdzielna o konstrukcji zrębowej, której każda z trzech części zwieńczona jest dachem namiotowym z załomem. Napis wycięty w nadprożu nad wejściem do świątyni głosi, że została wzniesiona w 1791 r. Od 1973 r., właścicielem cerkwi jest parafia rzymskokatolicka w Lutowiskach. W 1974 r. została konsekrowana na filialny kościół obrządku łacińskiego p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny parafii Lutowiska. W latach 2004–2007 parafia przeprowadziła gruntowny remont świątyni.

Zdjęcie 7 Cerkiew św. Michała Archaniola w Smolniku nad Sanem

Źródło: wikipedia.org.pl

- Cerkiew św. Mikołaja w Chmielu, pierwsza wzmianka o uposażeniu tutejszej cerkwi pochodzi z roku 1584 roku. Druga drewniana cerkiew parafialna pod wezwaniem św. Mikołaja biskupa została zbudowana (prawdopodobnie w miejsce starej) w 1795 roku.

Istniała do roku 1904. Obecna świątynia powstała w roku 1906. Cerkiew ma konstrukcję zrębową, trójdzielną, orientowaną. Konsekwrowano ją w roku 1907 pod pierwotnym wezwaniem św. Mikołaja.

Zdjęcie 8 Cerkiew św. Mikołaja w Chmielu

Źródło: wikipedia.org

- Kościół pw. św. Stanisława Biskupa w Lutowiskach, który wpisany został do rejestru zabytków jako dobro kultury stanowiące "jedeny przykład sakralnej architektury neogotyckiej na obszarze polskich Bieszczadów".

Zdjęcie 9 Kościół pw. św. Stanisława Biskupa w Lutowiskach

Źródło: wikipedia.org

- Kościół św. Michała Archanioła w Dwerniku to stara drewniana cerkiew z 1898 roku, która stała w Lutowiskach. Przeniesiono ją do Dwernika w 1979 roku dla potrzeb ludności, która chciała mieć kościół. W środku znajduje się ołtarz z XIX wieku z unikatowym obrazem św. Michała Archanioła, który został namalowany techniką ikonową (ale na blasze).

Zdjęcie 10 Kościół św. Michała Archanioła w Dwerniku

Źródło: wikipedia.org

Do obiektów dziedzictwa kulturowego, które pozwalają zachować historię, zalicza się m. in. ruiny dzwonnicy w Krywie, cmentarze, z których niektóre znajdują się przy cerkwiach, Kirkut w Lutowiskach, który jest cmentarzem żydowskim i relikty dzwonnicy w Chmielu.

To tylko kilka przykładów dziedzictwa kulturowego gminy Lutowiska. Ta okolica jest bogata w tradycje, historię i piękno natury, które stanowią nieodłączną część regionu Bieszczadów.

Gmina Ustrzyki Dolne

Gmina Ustrzyki Dolne, również jest położona w Bieszczadach, podobnie jak w innych gminach, można znaleźć ślady kultury łemkowskiej. Łemkowie to grupa etniczna zamieszkująca historyczne tereny Bieszczad. Ich kultura obejmuje charakterystyczne drewniane cerkwie, stroje ludowe, muzykę i tradycyjne potrawy. Warto zauważyć, że większość łemków opuściła ten teren w wyniku przesiedleń po II wojnie światowej, a ich kultura pozostawiła trwały ślad.

Na terenie gminy znajduje się wiele cennych zabytków architektury. Przykładem jest Cerkiew św. Michała Archanioła z XIX wieku, który jest jednym z charakterystycznych budynków w centrum Ustrzyk Dolnych. Ponadto, w okolicach gminy można znaleźć wiele tradycyjnych drewnianych chałup, które są przykładem tradycyjnej architektury regionu.

Gmina Ustrzyki Dolne jest znana z organizacji różnych festiwali i wydarzeń kulturalnych. Na przykład, co roku odbywa się festiwal „Bieszczadzka Siklawa”, która promuje tradycje i kulturę bieszczadzką, w tym muzykę, tańce i kulinaria. Wydarzenia te pozwalają mieszkańcom i

turystom na bliższe zapoznanie się z lokalnym dziedzictwem kulturowym. Można również spotkać się z lokalnym rzemiosłem, takim jak rzeźbienie w drewnie czy plecionkarstwo, które są przekazywane z pokolenia na pokolenie.

Zabytki oraz miejsca pamięci na terenie gminy Ustrzyki Dolne można znaleźć w albumie „Zabytkowe cmentarze, miejsca kultu oraz pamięci w Gminie Ustrzyki Dolne” w ramach programu Narodowego Instytutu Dziedzictwa – Wspólnie dla dziedzictwa, który powstał w ramach projektu pt. „Zabytkowe cmentarze, miejsca kultu oraz pamięci w gminie Ustrzyki Dolne”, wykonany przez Pana Zbigniewa Muzyka.

Cerkiew Św. Michała Archanioła we wsi Brzegi Dolne, która od 1973 roku pełni funkcję kościoła parafialnego Matki Bożej Różańcowej. Cerkiew została wzniesiona w 1844 roku w miejscu wcześniejszej cerkwi z roku 1615. Jest świątynią dwudzielną o konstrukcji zrębkowej. Do prezbiterium przylegają dwie zakrystie. Nad obiema częściami dachy są dwuspadowe, a nad nawą jest baniasta wieżyczka. Na zachód od cerkwi stoi murowana dzwonnica parawanowa.

Zdjęcie 11 Cerkiew Św. Michała Archanioła w Brzegach Dolnych

Źródło: wikipedia.org

Cerkiew Narodzenia Matki Bożej w Hoszowczyku, zbudowana w 1926 r. Od 1970 roku pełni rolę kościoła filialnego pw. Narodzenia Matki Bożej parafii Matki Bożej Bieszczadzkiej w Jasieniu-Ustrzykach Dolnych. Cerkiew jest świątynią orientowaną, trójdzelną o konstrukcji zrębkowej. Zbudowana została na planie krzyża grackiego. Powyżej świątyni znajduje się cerkiewny cmentarz z kilkoma starymi nagrobkami oraz grobami powojennych osadników.

Zdjęcie 12 Cerkiew Narodzenia Matki Bożej w Hoszowczyku

Źródło: wikipedia.org

Cerkiew św. Mikołaja w Hoszowie ulokowana jest na wzgórzu. Do świątyni prowadzą długie, murowane schody obok których znajduje się krzyż misyjny i dwa dawne krzyże. Budowę cerkwi rozpoczęto w połowie lat trzydziestych XX w., jako budowlę trójdzielną, na planie krzyża grackiego, jednokopułową o konstrukcji zrębowej. Dachy świątyni kalenicowe, powyżej kalenic znajduje się tambur zwieńczony baniastą sygnaturką, poniżej okapy. Obok cerkwi znajdują się pozostałości dawnego przycerkiewnego cmentarza.

Zdjęcie 13 Cerkiew św. Mikołaja w Hoszowie

Źródło: twojebieszczady.net

Cerkiew św. Mikołaja w Jałowem wzniesiona w 1903 roku. Od 1971 roku użytkowana jako rzymskokatolicki kościół pod wezwaniem Wniebowzięcia Matki Bożej. Cerkiew została wpisana na listę zabytków w 1969 r. Obiekt jest świątynią orientowaną, trójdzielną o konstrukcji zrębkowej. Wewnątrz zachował się ołtarz główny z obrazem Wniebowzięcia Matki Bożej oraz dwa ołtarze boczne z współczesnymi ikonami oraz fragmenty ikonostasu z 1903 r. Na zachód od świątyni znajduje się ceglana arkadowa dzwonnica z początku XX w. Zachowało się kilka nagrobków. Nieopodal na stoku wzgórza znajdują się ruiny murowanej kaplicy rzymskokatolickiej z 1882 r.

Zdjęcie 14 Cerkiew św. Mikołaja w Jałowem

Źródło: wikipedia.org

Cerkiew Opieki Bogurodzicy w Jureczkowej zbudowana w 1914 r. w Nowosielcach Kozickich i przeniesiona w 1978 r. do Jureczkowej. Od 1978 r. użytkowana jako kościół rzymskokatolicki św. Piotra i Pawła. Świątynia jest drewniana, konstrukcji zrębkowej, wzniesiona na planie krzyża greckiego, z zamkniętymi trójbocznym prezbiterium i babińcem poprzedzonym gankiem.

Zdjęcie 15 Cerkiew Opieki Bogurodzicy w Jureczkowej

Źródło: polskaniezwykla.pl

Cerkiew Narodzenia Matki Bożej w Krościenku, wzniesiona w roku 1974 lub 1799, od 1971 roku obiekt przejął kościół rzymskokatolicki. Na zachód od cerkwi stoi drewniana XIX-wieczna dzwonnica o konstrukcji słupowej, z krytym gontem dachem namiotowym. Obok znajduje się cmentarz cerkiewny z kilkoma starymi nagrobkami. Cerkiew jest świątynią orientowaną, trójdzielną o konstrukcji zrębkowej. Nad babińcem i prezbiterium widnieją nieduże wieżyczki z cebulastymi kopułami.

Zdjęcie 16 Cerkiew Narodzenia Matki Bożej w Krościenku

Źródło: wikipedia.org

Drewniana cerkiew pw. św. Paraskewy w Leszczowatém zbudowana została w latach 1920-22. Na północ od cerkwi znajdowała się murowana kaplica. Po wojnie cerkiew została przejęta przez Kościół rzymskokatolicki. Obok cerkwi znajduje się drewniana dzwonnica (z 3 dzwonami) oraz przylega czynny cmentarz parafialny. Wzniesiona została z drewna iglastego w konstrukcji zrębkowej. Zachowały się elementy dawnego wyposażenia jak: fragmenty ikonostasu, ołtarze boczne oraz ołtarz główny z cyborium.

Zdjęcie 17 Cerkiew pw. św. Paraskewy w Leszczowatém

Źródło: zabytek.pl

Cerkiew Narodzenia Najświętszej Panny Marii w Liskowatém wybudowana w 1832 r. i jest jedną z trzech ocalałych cerkwi typu Bojkowskiego w Polsce. Jest świątynią orientowaną, trójdzielną o konstrukcji zrębkowej. Wejście na teren cerkwi prowadzi przez XIX-wieczną murowaną, parawanową dzwonnice – bramę. Powyżej cerkwi mieści się cmentarz z kilkoma zachowanymi nagrobkami. Od kilku lat cerkiew nie jest użytkowana.

Zdjęcie 18 Cerkiew Narodzenia Najświętszej Panny Marii w Liskowatym

Źródło: wikipedia.org

Cerkiew św. Michała w Łodynie wzniesiona w 1862 r. Obiekt został wpisany na listę zabytków w 1969 r. oraz włączony do podkarpackiego Szlaku Architektury Drewnianej. Jest to drewniana budowla konstrukcji zrębkowej, orientowana, trójdzielna. Od strony zachodniej cerkwi znajduje się murowana dzwonnica parawanowa zbudowana w 1911 roku z dwoma dzwonami. Na jednym z nich jest relief św. Antoniego Padewskiego.

Zdjęcie 19 Cerkiew św. Michała w Łodynie

Źródło: wikipedia.org

Cerkiew Przeniesienia Relikwii św. Mikołaja w Moczarach wniesiona w 1919 roku, została wpisana do rejestru zabytków w 1986 r. W 1991 r. przejęta i po gruntownym remoncie w 1992 r. użytkowana jest jako rzymskokatolicki kościół filialny pod wezwaniem Niepokalanego Serca NMP. Cerkiew jest drewniana o konstrukcji zrębkowej, na planie krzyża łacińskiego, orientowana. Obok cerkwi znajduje się duża drewniana ażurowana dzwonnica z okresu budowy świątyni. Dzwonnica jest konstrukcji zrębkowo-słupowej, na planie kwadratu, z motywem słońca w ozdobach szczytów dachowych.

Zdjęcie 20 Cerkiew Przeniesienia Relikwii św. Mikołaja w Moczarach

Źródło: wikipedia.org

Dawny kościół i kaplica grobowa Wierzbickich w Ropience z 1893 r. Zbudowana przez Jana i Amalię Wierzbickich jako kaplica grobowa. Świątynia to dawna drewniana cerkiew, orientowana, zbudowana na planie krzyża łacińskiego.

Zdjęcie 21 Dawny kościół i kaplica grobowa Wierzbickich w Ropience

Źródło: polskaniezwykla.pl

Dawna grekokatolicka cerkiew Opieki Matki Bożej w Równi powstała w drugiej połowie XVIII wieku. Od 1969 r. kościół Matki Bożej Wspomożycielki Wiernych, a od 1960 r. wpisana na listę zabytków i włączony do podkarpackiego Szlaku Architektury Drewnianej. Cerkiew reprezentuje typ Bojkowski, jest trójdzielna, z wyróżniającą się wysokością i szerokością nawą. Wszystkie części obiektu nakryte są sferycznymi kopułami różnych rozmiarów. Całość otacza okap, okna w cerkwi są prostokątne, zaś kopuły wieńczą kute krzyże.

Zdjęcie 22 Cerkiew Opieki Matko Bożej w Równi

Źródło: wikipedia.org

Cerkiew św. Paraskewy w Ustianowej Górnej wzniesiona w 1792 r., jest to dawna parafialna cerkiew grekokatolicka. Od 1971 r. pełni funkcję rzymskokatolickiego kościoła parafialnego pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny. Obiekt został wpisany na listę zabytków w 1959 r. i włączony do podkarpackiego Szlaku Architektury Drewnianej. Jest to świątynia orientowana, konstrukcji zrębkowej, trójdzielna, obita gontem. Obok cerkwi znajduje się drewniana dzwonnica oraz murowana kaplica grobowa Szemelowskich.

Zdjęcie 23 Cerkiew św. Paraskewy w Ustianowej Górnej

Źródło: wikipedia.org

Cerkiew Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Wojtkowej wybudowana w 1910 r. Dawna drewniana cerkiew grekokatolicka, w 1973 r. przejęta przez kościół rzymskokatolicki i użytkowany jako kościół parafialny w parafii pw. Maksymiliana Kolbe. Została wpisana na listę zabytków w 1995 r. i włączona do podkarpackiego Szlaku Architektury Drewnianej. Cerkiew wybudowana w tzw. ukraińskim stylu narodowym, jest drewniana, konstrukcji zrębkowej, orientowaną, zbudowana na planie krzyża grackiego.

Rafineria Nafty „Fanto” w Ustrzykach Dolnych, założona w 1882 roku, to wyjątkowy przykład dziedzictwa przemysłowego regionu Karpat. Jako jedna z najstarszych rafinerii na terenie dawnej Galicji, stanowi ważny ślad rozwoju europejskiego przemysłu naftowego oraz świadectwo bogatej historii gospodarczej Podkarpacia.

Choć zakład przez dekady odgrywał istotną rolę w przemyśle naftowym, jego obecny stan jest świadectwem zapomnienia i braku odpowiedniej opieki konserwatorskiej. Zachowane zabudowania rafinerii, w tym charakterystyczny betonowy zbiornik z napisem „Spółka Akcyjna FANTO”, są dziś zaniedbane i pozostawione bez stałego zabezpieczenia ani funkcji użytkowej. Obiekt, mimo wpisania do rejestru zabytków, stopniowo niszczeje i nie jest odpowiednio wykorzystywany ani promowany.

Rafineria posiada jednak ogromny potencjał kulturowy i edukacyjny – mogłaby stać się przestrzenią muzealną, miejscem wydarzeń kulturalnych, warsztatów lub ekspozycji poświęconych historii przemysłu, technologii i lokalnej tożsamości. Rewitalizacja tego miejsca i jego adaptacja do nowych funkcji mogłaby nie tylko uratować cenny zabytek przed dalszą degradacją, ale również przyczynić się do rozwoju turystyki kulturowej i aktywizacji społecznej w regionie.

Rafineria „Fanto” zasługuje na nowe życie – jako żywe dziedzictwo, łączące historię z teraźniejszością, przeszłość z nowoczesną formą przekazu. Odpowiednie zagospodarowanie tego miejsca może stworzyć unikalne centrum kultury technicznej i historii przemysłu naftowego w sercu Bieszczad.

Zdjęcie 24 Cerkiew Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Wojtkowej

Źródło: wikipedia.org

2.4.3. Mieszkalnictwo i planowanie przestrzenne

Elementem rozwoju lokalnego danej gminy jest mieszkalnictwo, które jest związane z wielkością zasobów mieszkaniowych oraz warunkami mieszkaniowymi. Mieszkalnictwo wiąże się z polityką przestrzenną, ze względu na jej rolę w kształtowaniu przestrzeni, decydując o sposobie użytkowania terenu.

Według danych GUS z 2021 roku, na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” znajdowało się 7 362 mieszkania w 4 001 budynkach mieszkalnych, których łączna powierzchnia wyniosła 550 246 m². Najwięcej mieszkań znajdowało się na terenie gminy Ustrzyki Dolne – 5 848 o łącznej powierzchni 428 939 m², w pozostałych gminach liczba ta była znacznie niższa, w gminie Czarna – 770 o łącznej powierzchni 64 240 m², w gminie Lutowiska 744 o łącznej powierzchni 57 067 m², na co zasadniczy wpływ ma potencjał demograficzny tych gmin.

Dane dotyczące liczby budynków mieszkalnych, mieszkań, izb oraz powierzchni użytkowej mieszkań w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017 i 2021, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 38 Liczba budynków mieszkalnych, mieszkań, izb oraz powierzchnia użytkowa mieszkań w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017 i 2021

Wyszczególnienie	Rok	Gmina Czarna	Gmina Lutowska	Gmina Ustrzyki Dolne
Liczba budynków mieszkalnych	2017	599	369	2 802
	2021	619	393	2 989
Liczba mieszkań	2017	747	713	5 400
	2021	770	744	5 848
Liczba izb	2017	3 039	2 775	21 351
	2021	3 208	2 921	23 026
Powierzchnia użytkowa mieszkań (m²)	2017	60 906	53 927	394 748
	2021	64 240	57 067	428 939

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Wskaźniki, które pozwalają określić wielkość zasobów mieszkaniowych na danym obszarze, to przede wszystkim:

- przeciętna powierzchnia użytkowa 1 mieszkania,
- przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania na 1 osobę,
- przeciętna liczba osób na 1 mieszkanie,
- przeciętna liczba osób na 1 izbę,
- mieszkania na 1000 mieszkańców.

W 2021 roku, przeciętna powierzchnia użytkowa 1 mieszkania na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” wyniosła 77,8 m², w porównaniu do 2017 zwiększając się o 1,1 m². Wskaźnik ten jest niższy od średniej dla województwa podkarpackiego (84,3 m²) i wyższy dla średniej całego kraju (75,1 m²), z uwagi na dysproporcje w przeciętnej powierzchni użytkowej w miastach,

w szczególności dużych i średnich, gdzie przeważają budynki mieszkalne wielorodzinne oraz na obszarach wiejskich, gdzie w większości występują budynki mieszkalne jednorodzinne. Zestawiając dane dla OF z danymi powiatów, znajdujących się w jego zasięgu terytorialnym lub sąsiedztwie, można zauważyć, że wskaźnik jest wyższy od średnich wskazanych powyżej – w powiecie przemyskim (95,2 m²), leskim (91,4 m²) oraz sanockim (83,3 m²).

Dysproporcje znikają w przypadku wskaźnika przeciętnej powierzchni użytkowej mieszkania na 1 osobę, który w OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku wynosił 27,0 m², nieznacznie poniżej średniej dla województwa podkarpackiego (28,4 m²) oraz o 3,4 m² mniej niż średnia krajowa (30,4 m²). Wartość wskaźnika dla OF, była również niższa niż dla powiatu leskiego (30,6 m²), przemyskiego (28,3 m²) oraz sanockiego (27,6 m²).

Dane dotyczące wskaźników: przeciętnej powierzchni użytkowej 1 mieszkania oraz przeciętnej powierzchni użytkowej mieszkania na 1 osobę w 2021 roku dla OF „Innowacyjne Bieszczady”, powiatów: przemyskiego, sanockiego i leskiego, województwa podkarpackiego oraz całego kraju przedstawia poniższy wykres.

Wykres 28 Przeciętna powierzchnia użytkowa 1 mieszkania w m² i przeciętna powierzchnia użytkowa 1 mieszkania na 1 osobę w m² w OF „Innowacyjne Bieszczady”, powiatach: leskim, sanockim i przemyskim, województwie podkarpackim oraz w Polsce

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Jednym ze wskaźników, przedstawiającym zagęszczenie mieszkań jest przeciętna liczba osób przypadająca na 1 mieszkanie. W przypadku tego wskaźnika zmniejszenie jego wartości jest pozytywnym trendem, co miało miejsce w OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2021.

W 2021 roku, w OF „Innowacyjne Bieszczady” na jedno mieszkanie przypadało średnio 2,89 osoby, co było poniżej średniej dla województwa podkarpackiego (2,97) oraz powyżej średniej dla całego kraju (2,47), świadcząc o małej gęstości zaludnienia mieszkań na tym terenie, co charakterystyczne jest dla obszarów wiejskich. Na przestrzeni lat 2017-2021 zauważalna jest malejąca tendencja dla tego wskaźnika.

Kolejnym wskaźnikiem jest przeciętna liczba osób przypadających na 1 izbę. W statystyce, przez izbę rozumie się pomieszczenie w mieszkaniu, oddzielone od innych stałymi ścianami

o powierzchni nie mniejszej niż 4 m², z bezpośrednim oświetleniem dziennym poprzez okno lub oszklone drzwi w ścianie zewnętrznej budynku. Do izb zalicza się pokoje oraz kuchnie, które spełniają przedstawione kryteria, a nie uwzględnia np. przedpokoju, holu, łazienki, spiżarni. W 2021 roku, na jedną izbę w OF „Innowacyjne Bieszczady” przypadało 0,72 osoby, dla województwa podkarpackiego – 0,70, a w skali kraju – 0,64.

Wskaźnik liczby mieszkań na 1000 mieszkańców określa wielkość zasobów mieszkaniowych oraz stopień zaspokojenia potrzeb w zakresie tych zasobów. W 2021 roku w OF „Innowacyjne Bieszczady” liczba mieszkań na 1000 mieszkańców wyniosła 347,87, wynik ten kształtował się na poziomie wyższym niż średnia dla województwa podkarpackiego – 337,2, oraz znacznie poniżej średniej dla całego kraju – 405,2.

Analiza powyższych wskaźników, według danych z 2021 roku dla poszczególnych gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” pokazuje, że:

- najwyższy wskaźnik przeciętnej powierzchni użytkowej 1 mieszkania wystąpiła w gminie Czarna – 83,4 m², a najmniejsza w gminie Ustrzyki Dolne – 73,3 m²;
- najwyższa wartość przeciętnej powierzchni użytkowej mieszkania na 1 osobę wystąpiła w gminie Lutowiska – 28,2 m², a najmniejsza w gminie Ustrzyki Dolne – 26,0 m²;
- najwyższa wartość przeciętnej liczby osób przypadających na 1 mieszkanie wystąpiła w gminie Czarna – 3,11 osoby, a najmniejsza w gminie Lutowiska – 2,72 osoby;
- najwyższa wartość liczby osób przypadających na 1 izbę wystąpiła w gminie Czarna – 0,75 osoby, a najmniejsza w gminie Lutowiska – 0,69 osoby;
- najwyższa wartość liczby mieszkań na 1000 mieszkańców wystąpiła w gminie Lutowiska – 368,1, a najmniejsza w gminie Czarna – 321,6.

Dane dotyczące wartości wskaźników zasobów mieszkaniowych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017 i 2021 przedstawia poniższa tabela.

Tabela 39 Wskaźniki dotyczące zasobów mieszkaniowych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017 i 2021

Wyszczególnienie	Rok	Czarna	Lutowiska	Ustrzyki Dolne
Przeciętna powierzchnia użytkowa 1 mieszkania (w m²)	2017	81,5	75,6	73,1
	2021	83,4	76,7	73,3
Przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania na 1 osobę (w m²)	2017	25,2	26,0	22,7
	2021	26,8	28,2	26,0
Przeciętna liczba osób na 1 mieszkanie	2017	3,24	2,91	3,22
	2021	3,11	2,72	2,83
Przeciętna liczba osób na 1 izbę	2017	0,80	0,75	0,81
	2021	0,75	0,69	0,72
Mieszkania na 1000 mieszkańców	2017	308,9	343,3	310,4
	2021	321,6	368,1	353,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Na przestrzeni lat 2017-2021 na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” można zauważyć wzrost liczby mieszkań, w tym okresie oddano łącznie do użytkowania 282 mieszkania o powierzchni 32 228 m².

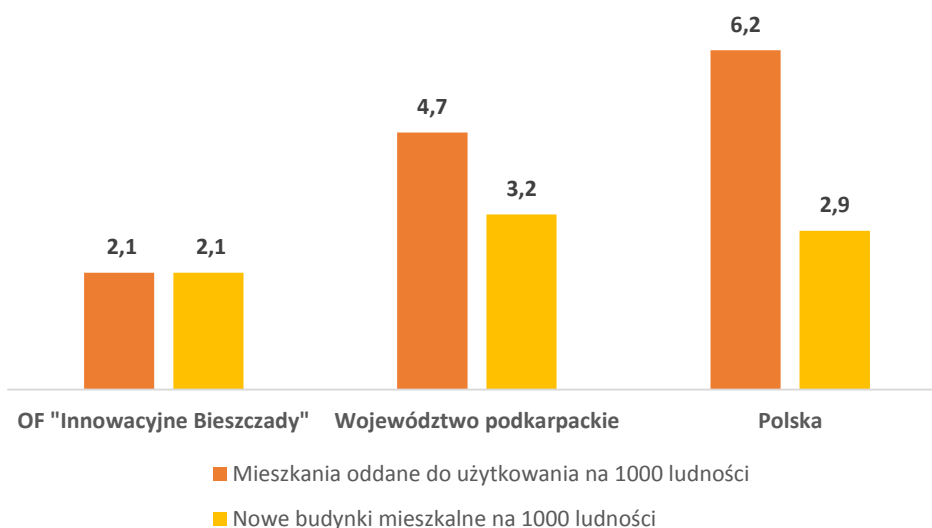
Pomocne w określeniu sytuacji w budownictwie mieszkaniowym na danym obszarze oraz tendencji zachodzącej w tej kwestii, są opracowane przez GUS wskaźniki budownictwa mieszkaniowego, m. in. mieszkania oddane do użytkowania na 1000 ludności, przeciętna powierzchnia użytkowa 1 mieszkania oddanego do użytkowania oraz nowe budynki mieszkalne na 1000 ludności.

Według danych GUS z 2021 roku, wartość wskaźnika liczby mieszkań oddanych do użytkowania na 1000 ludności wyniosła w OF „Innowacyjne Bieszczady” 2,1, co było niskim wynikiem w stosunku do średniej województwa podkarpackiego (3,2) oraz całego kraju (2,9). Przyczyną takiego wskaźnika jest charakterystyka OF, gdzie dominują tereny wiejskie, a budownictwo mieszkaniowe nie rozwija się tak jak w przypadku dużych ośrodków miejskich, gdzie pojawia się duża liczba nowych osiedli budynków mieszkaniowych wielorodzinnych. Uwarunkowania demograficzne oraz rynek pracy mają zasadniczy wpływ na sytuację w budownictwie mieszkaniowym, a za tym idzie rozwój mieszkalnictwa na danym obszarze.

Na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”, oddawane do użytkowania są mieszkania głównie w budynkach jednorodzinnych, co potwierdza wskaźnik dotyczący przeciętnej powierzchni użytkowej 1 mieszkania oddanego do użytkowania (w 2021 roku 168,6 m²). W województwie podkarpackim oraz w skali kraju, wartość wskaźnika jest natomiast mniejsza – odpowiednio 110,5 m² oraz 92,9 m². Porównując wartość wskaźnika dotyczącego nowych budynków mieszkalnych na 1000 ludności, która w OF w 2021 roku wyniosła 2,1, natomiast nieznacznie więcej jest w całym kraju 2,9, a w województwie podkarpackim – 3,2, gdzie przyrost budynków mieszkalnych jest znacznie mniejszy niż liczba mieszkań oddanych do użytkowania.

Dane dotyczące wartości wskaźników mieszkań oddanych do użytkowania na 1000 ludności oraz nowych budynków mieszkalnych na 1000 ludności w 2021 roku w OF „Innowacyjne Bieszczady”, województwa podkarpackiego oraz Polsce przedstawia poniższy wykres.

Wykres 29 Wskaźniki dotyczące budownictwa mieszkaniowego dla OF „Innowacyjne Bieszczady”, województwa podkarpackiego oraz Polski w 2021 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Analizując dane dotyczące budownictwa mieszkaniowego dla poszczególnych gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” można zauważyć, że na przestrzeni lat 2017-2021, największą liczbę mieszkań oddano do użytkowania w gminie Ustrzyki Dolne – 235, zdecydowanie mniej oddano w gminie Czarna – 25, a w gminie Lutowiska 22.

Dokonując analizy wskaźników z zakresu budownictwa mieszkaniowego według danych GUS z 2021 roku można zauważyć, że największa liczba nowych budynków mieszkalnych na 1000 mieszkańców oraz liczba mieszkań oddanych do użytkowania na 1000 mieszkańców wystąpiła w gminie Ustrzyki Dolne - 2,6, a najmniejsza w gminie Czarna – 0,8. Natomiast największą średnią powierzchnią użytkowania charakteryzowały się mieszkania oddane w gminie Czarna – 196,5 m², z kolei najmniejsza w gminie Ustrzyki Dolne – 132,9 m².

Dane dotyczące wartości wskaźników z zakresu budownictwa mieszkaniowego dla poszczególnych gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” w latach 2017 i 2021 przedstawia poniższa tabela.

Tabela 40 Wskaźniki dotyczące zasobów mieszkaniowych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2016-2021

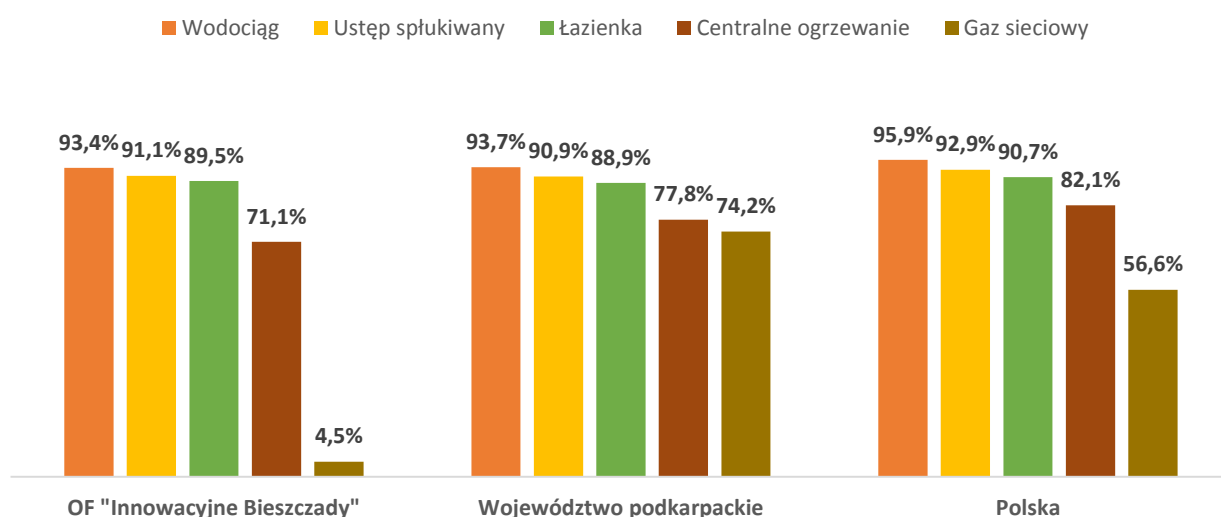
Wyszczególnienie	Rok	Czarna	Lutowiska	Ustrzyki Dolne
Mieszkania oddane do użytkowania na 1000 ludności	2017	2,1	0,5	3,1
	2021	0,8	3,0	2,6
Przeciętna powierzchnia użytkowa 1 mieszkania oddanego do użytkowania	2017	142,0	216,0	97,8
	2021	196,5	176,5	132,9
Nowe budynki mieszkalne na 1000 ludności	2017	2,1	0,5	1,4
	2021	0,8	3,0	2,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

O warunkach mieszkaniowych decyduje również wyposażenie w podstawowe instalacje techniczno-sanitarne, do których można zaliczyć łazienkę, ustęp spłukiwany, wodociąg, centralne ogrzewanie oraz gaz sieciowy.

Na przestrzeni lat można zauważyć wzrost liczby mieszkań wyposażonych w instalację techniczno-sanitarne, także ogółem w skali kraju. Najwięcej mieszkań na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2020 roku wyposażonych było w wodociąg – 93,4% ogółu mieszkań. W ustęp spłukiwany – 91,1% ogółu mieszkań, w łazienkę 89,5% ogółu mieszkań, w centralne ogrzewanie – 71,1% ogółu mieszkań, a w gaz sieciowy zaledwie 4,5% ogółu mieszkań. Wartości te były zbliżone do średniej dla województwa podkarpackiego oraz średniej dla całego kraju, jedynie wskaźnik wyposażenia w gaz sieciowy zdecydowanie odbiega od średniej dla województwa i kraju, co zostało przedstawione na poniższym wykresie. Z uwagi na brak dostępnych danych za rok 2021 na dzień opracowania niniejszej diagnozy, przedstawione zostały dane dla roku 2020.

Wykres 30 Mieszkania wyposażone w instalacje techniczno-sanitarne w % ogółu mieszkań w OF „Innowacyjne Bieszczady”, województwie podkarpackim oraz w Polsce w 2020 roku

*brak danych w GUS za 2021 rok

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Analizując wyposażenie mieszkań w instalację techniczno-sanitarne w 2020 roku, zauważalne są dysproporcje w tej kwestii w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady”:

- w wodociąg najwięcej mieszkań wyposażonych było w gminie Lutowiska – 95,0% ogółu mieszkań, a najmniej w gminie Czarna – 89,9%;
- w ustęp spłukiwany najwięcej mieszkań było wyposażonych w gminie Lutowiska – 94,0% ogółu mieszkań, a najmniej w gminie Czarna 89,5%;
- w łazienkę najwięcej mieszkań wyposażonych było w gminie Ustrzyki Dolne – 90,7% ogółu mieszkań, a najmniej w gminie Lutowiska – 88,9%;
- w centralne ogrzewanie najwięcej mieszkań wyposażonych było w gminie Ustrzyki Dolne – 75,9% ogółu mieszkań, a najmniej w gminie Czarna 63,2%;
- w gaz sieciowy najwięcej mieszkań wyposażonych było w gminie Ustrzyki Dolne – 9,0%, a w najmniej w gminie Lutowiska – 0,0%.

Dane dotyczące wyposażenie mieszkań w instalację techniczno-sanitarne w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2020, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 41 Mieszkania wyposażone w instalacje techniczno-sanitarne w % ogółu mieszkań

Rodzaj instalacji techniczno-sanitarnej	Rok	Gmina Czarna	Gmina Lutowiska	Gmina Ustrzyki Dolne
Wodociąg	2017	94,0%	96,8%	96,5%
	2020	93,4%	95,0%	91,9%
Ustęp spłukiwany	2017	90,0%	95,8%	94,3%
	2020	89,5%	94,0%	89,8%
Łazienka	2017	87,1%	95,5%	92,2%
	2020	89,5%	88,9%	90,7%
Centralne ogrzewanie	2017	62,9%	75,2%	79,3%
	2020	63,2%	74,2%	75,9%
Gaz sieciowy	2017	4,6%	0,0%	0,5%
	2020	4,6%	0,0%	9,0%

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Ważnym elementem rozwoju lokalnego w danej gminie jest mieszkalnictwo, które jest związane z wielkością zasobów mieszkaniowych oraz warunkami mieszkaniowymi. Mieszkalnictwo wiąże się z polityką przestrzenną, ze względu na jej rolę z kształtowaniem przestrzeni, decydując o sposobie użytkowania terenu. Zgodnie z obowiązującymi przepisami, kierunki polityki przestrzennej gminy określa studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego.

Studium określa także lokalne zasady gospodarowania przestrzenią przy równoczesnym uwzględnieniu celów i kierunków polityki przestrzennej, które są określone w koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województwa, planie zagospodarowania przestrzennego województwa i strategii rozwoju gminy. Fundamentalne znaczenie mają zasady ładu przestrzennego i zrównoważonego rozwoju.

Ład przestrzenny to sposób ukształtowania przestrzeni, który tworzy harmonijną całość, który uwzględnia w uporządkowanych relacjach uwarunkowania i wymagania funkcjonalne,

społeczno-gospodarcze, środowiskowe, kulturowe i kompozycyjno-estetyczne. Oznacza uporządkowanie i harmonię pomiędzy różnymi elementami składowymi przestrzeni i funkcjami struktury przestrzennej, stanowiąc kryterium oceny jakości zmian zagospodarowania w odniesieniu do sprawności procesów społeczno-gospodarczych i jakości życia.

W celu kształtowania zabudowy oraz wskaźników zagospodarowania terenu są tworzone miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego na działkach gminnych i prywatnych, które umożliwiają przyjęcie wieloletniego kierunku działań standaryzujących ład i porządek przestrzenny. Stwarza to możliwość zrównoważonego rozwoju podstawowej infrastruktury komunalnej i społecznej oraz sprawniejszego zasiedlenia obszarów gminy.

Zgodnie z danymi GUS w 2021 roku, na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” obowiązywało 96 miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, o łącznej powierzchni 2 111,6 ha. Zaledwie 42 z nich zostały sporządzone na podstawie ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, o łącznej powierzchni 1 551,6 ha. Pozostałe obowiązujące plany, zostały opracowane na podstawie ustawy z dnia 7 lipca 1994 roku o zagospodarowaniu przestrzennym, która została uchylona przez ww. ustawę.

Najwięcej miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego w 2021 roku obowiązywało w gminie Ustrzyki Dolne – 48 planów, z czego 27 zostało sporządzonych na podstawie ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. W gminie Lutowiska – 31 planów, z czego 14 sporządzonych na podstawie ww. ustawy z 2003 r., natomiast w gminie Czarna – 17 planów i tylko 1 plan sporządzony na podstawie ww. ustawy z 2003 r.

Dane dotyczące obowiązujących miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 42 Obowiązujące miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku

Wyszczególnienie	Gmina Czarna	Gmina Lutowiska	Gmina Ustrzyki Dolne
Plany zagospodarowania ogółem	17	31	48
Powierzchnia gminy objęta obowiązującymi planami ogółem (w ha)	112,0	737,0	1 262,6
Plany sporządzone na podstawie ustawy z 2003 r.	1	14	27
Powierzchnia terenów objętych obowiązującymi planami na podstawie ustawy z 2003 r. (w ha)	32,0	277,0	1 242,6
Udział powierzchni objętej obowiązującymi planami w powierzchni ogółem (w %)	0,6%	1,5%	2,6%

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Ze względu na mały odsetek terenów objętych miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego, zagospodarowanie przestrzenne jest realizowane przez wydawanie przewidzianych prawem decyzji o warunkach zabudowy lub decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego. Na przestrzeni lat 2017-2021, na terenie OF „Innowacyjne

Bieszczady” zostało wydanych 1 081 decyzji o warunkach zabudowy oraz 103 decyzje o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego.

Wydawane decyzje o warunkach zabudowy dotyczyły zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej – 835, tj. 77,24% ogółu wydanych decyzji. Ilość decyzji dot. zabudowy usługowych wyniosła 134, a dotyczących innej zabudowy 95.

W latach od 2017 do 2021, najwięcej decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego zostało wydanych w gminie Ustrzyki Dolne – 77, natomiast w gminie Lutowiska – 14, w gminie Czarna – 12. Biorąc pod uwagę liczbę wydanych decyzji o warunkach zabudowy, to tak jak wyżej, najwięcej decyzji wydano w gminie Ustrzyki Dolne – 669, kolejno w gminie Czarna – 143 i w gminie Lutowiska – 23.

Dane dotyczące liczby wydanych decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego oraz decyzji o warunkach zabudowy w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2021, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 43 Wskaźniki dotyczące zasobów mieszkaniowych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2016-2021

Wyszczególnienie	Rok	Gmina Czarna	Gmina Lutowiska	Gmina Ustrzyki Dolne
Decyzje o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego	2017	3	4	14
	2018	2	1	19
	2019	3	4	16
	2020	2	5	19
	2021	2	0	9
Decyzje o warunkach zabudowy	2017	26	12	184
	2018	30	10	178
	2019	19	11	154
	2020	43	8	212
	2021	42	7	145
Decyzje dot. zabudowy mieszkaniowej wielorodzinnej	2017	0	0	3
	2018	0	0	5
	2019	0	0	1
	2020	0	0	6
	2021	0	0	2
Decyzje dot. zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej	2017	23	7	135
	2018	30	7	129
	2019	18	3	128
	2020	35	3	165
	2021	37	3	112
Decyzje dot. zabudowy usługowej	2017	1	0	31
	2018	0	1	27
	2019	1	0	20
	2020	1	2	23
	2021	5	0	22
Decyzje dot. innej zabudowy	2017	2	5	15
	2018	0	2	17

	2019	0	8	5
	2020	7	3	18
	2021	0	4	9

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

2.4.4. Infrastruktura techniczna i gospodarka odpadami

Wpływ na jakość życia na danym obszarze oraz procesy rozwojowe w gminie ma dostęp do infrastruktury technicznej i istniejące warunki do rozwoju mieszkalnictwa. Jednym z celów jednostek samorządu terytorialnego jest tworzenie najlepszych warunków zamieszkania, prowadzenia działalności gospodarczej, realizacji usług społecznych, komunalnych i administracyjnych oraz zagospodarowanie przestrzennego.

Infrastrukturę techniczną stanowi infrastruktura drogowa, wodno-kanalizacyjna oraz sieć gazowa, energetyczna i telekomunikacyjna. To zespół elementów, które są niezbędne do funkcjonowania społeczeństwa oraz gospodarki i mają istotny wpływ na zrównoważony rozwój społeczno-gospodarczy danego obszaru przez wzrost atrakcyjności i potencjału inwestycyjnego.

Na zaspokojenie potrzeb związanych z uprawianiem turystyki znaczenie ma transport. Na dostępność komunikacyjną danego obszaru turystycznego składają się dwa czynniki. Po pierwsze możliwość dotarcia turysty z miejsca jego stałego zamieszkania do celu jego wyjazdu, czyli tzw. dostępność zewnętrzną, a po drugie jest to sieć połączeń komunikacyjnych, która umożliwia jego poruszanie się po zwiedzanym regionie turystycznym, czyli tzw. dostępność wewnętrzną. O dostępności komunikacyjnej świadczy więc infrastruktura komunikacyjna, obejmująca m. in. drogi, linie kolejowe, dworce i przystanki, oraz parkingi, ale także i sieć różnego rodzaju połączeń wewnątrz i na zewnątrz miejsca docelowego ruchu turystycznego.

Drogi publiczne ze względu na funkcję w sieci drogowej dzielą się według przepisów ustawy z dnia 21 marca 1985 r. o drogach publicznych (Dz. U. z 2023 r. poz. 645 z późn. zm.) na następujące kategorie: drogi krajowe, drogi wojewódzkie, drogi powiatowe, drogi gminne.

Przez teren OF „Innowacyjne Bieszczady” przebiega droga krajowa nr 84 prowadząca od Sanoka do granicy z Ukrainą w Krościenku i zapewnia dostępność komunikacyjną OF z strony północnej, centralnej, wschodniej i zachodniej województwa podkarpackiego. Komunikacja na terenie OF zapewniają drogi wojewódzkie, które umożliwiają połączenia między miastami i mają znaczenie dla województwa. Przez teren OF „Innowacyjne Bieszczady” przebiegają drogi wojewódzkie:

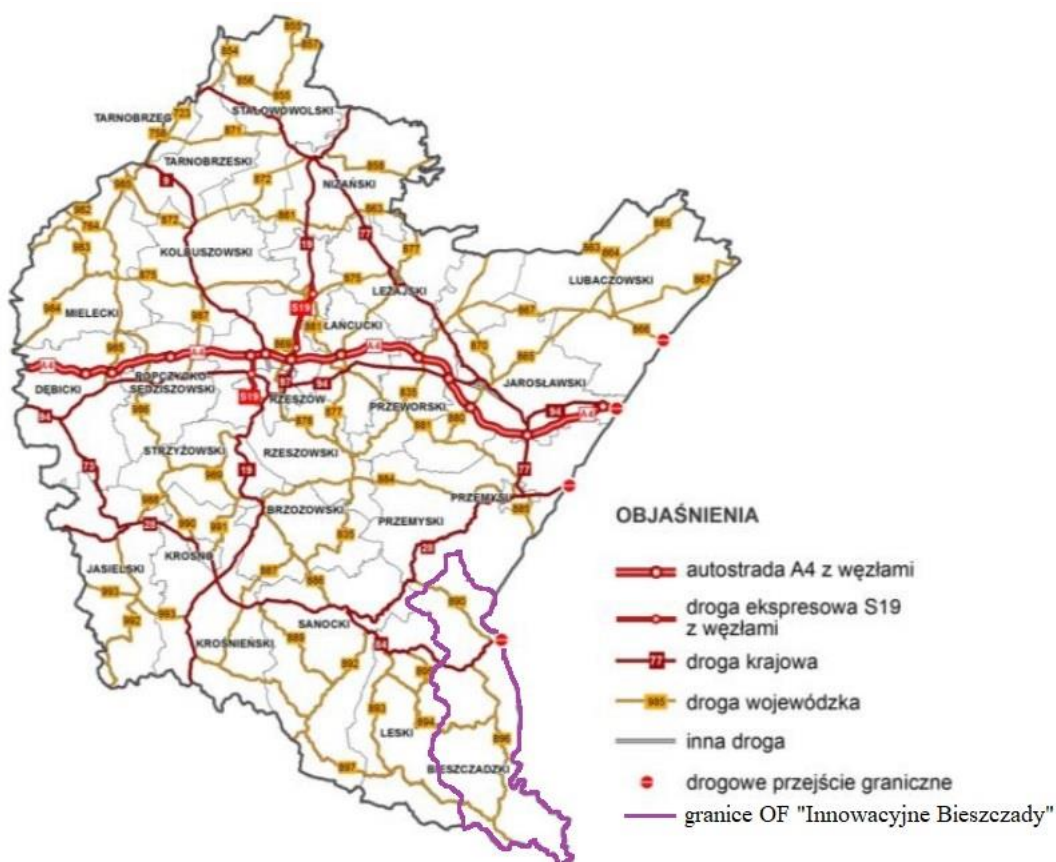
- nr 890 Kuźmina-Krościenko,
- nr 894 Lesko-Hoczew-Wołkowyja-Czarna,
- nr 896 Ustrzyki Dolne-Czarna-Ustrzyki Górne,
- nr 897 Tylawa-Komańcza-Radoszyce-Cisna-Ustrzyki Górne-Wołosate-Granica Państwa.

Układ komunikacyjny regionu Bieszczad i Gór Sanocko-Turczańskich tworzy, zwana potocznie Mała Pętla Bieszczadzka oraz Wielka Pętla Bieszczadzka, które stanowią atrakcyjne widokowo trasy turystyczne. Za punkt startowy małej pętli bieszczadzkiej uważa się Lesko, a długość drogi wynosi 99 km. Przebiega przez Ciśniańsko-Wetliński Park Krajobrazowy, Park Krajobrazowy Doliny Sanu i Park Krajobrazowy Gór Słonnych. Odcinki trasy to droga wojewódzka: nr 893 (Lesko-Hoczew), nr 894 (Hoczew-Polańczyk-Czarna Górna) i nr 896 (Czarna

Górna-Ustrzyki Dolne) oraz droga krajowa nr 84 (Ustrzyki Dolne-Lesko). Częściowo pokrywa się z wielką pętlą bieszczadzką, której długość wynosi 144 km, jeżeli na trasie uwzględnione zostanie Wołosate to długość wyniesie 155 km. Punktem startowym również jest Lesko. Natomiast odcinki trasy są następujące: droga wojewódzka: nr 893 (Lesko-Hoczew-Baligród-Cisna), nr 897 (Cisna-Wetlina-Ustrzyki Górne z odgałęzieniem do Wołosatego) i nr 896 (Ustrzyki Górne-Smolnik-Czarna-Ustrzyki Dolne) oraz droga krajowa nr 84 (Ustrzyki Dolne-Lesko).

Układ sieci drogowej OF „Innowacyjne Bieszczady” na tle województwa podkarpackiego uwzględniający drogę krajową (w tym autostradę) oraz drogi wojewódzkie, przedstawia poniższa mapa.

Mapa 15 Układ sieci drogowej województwa podkarpackiego

Źródło: Strategia rozwoju województwa – Podkarpackie 2030

Linie kolejowe pełnią ważną rolę w zakresie transportu osobowego oraz towarowego. Przez teren OF „Innowacyjne Bieszczady” nie przebiegają linie kolejowe o znaczeniu państwowym ani międzynarodowym, natomiast przebiegają linie o lokalnym znaczeniu, tj. linia kolejowa nr 108 Stróże – Krościenko (teren gminy Ustrzyki Dolne).

Układ sieci kolejowej OF „Innowacyjne Bieszczady” na tle województwa podkarpackiego przedstawia poniższa mapa.

Mapa 16 Układ sieci kolejowej województwa podkarpackiego

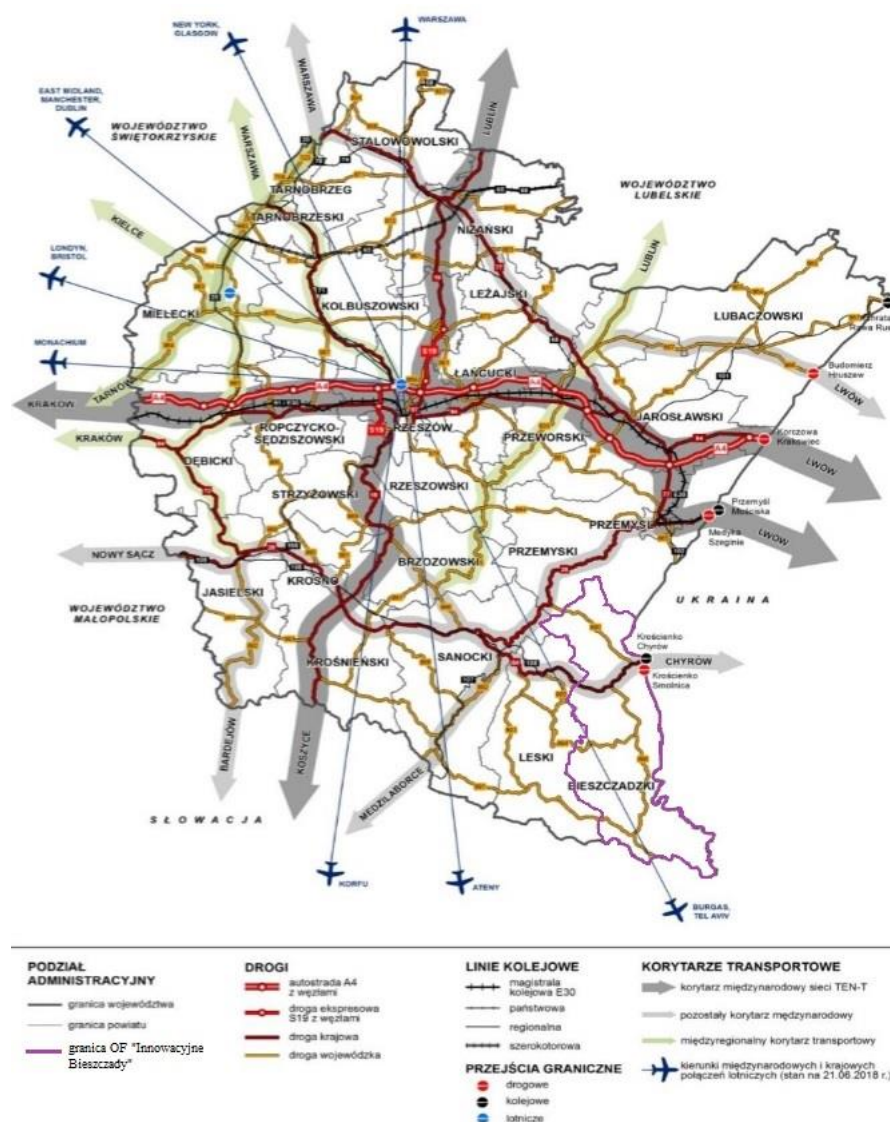
Źródło: Strategia rozwoju województwa – Podkarpackie 2030

Strategicznymi ciągami komunikacyjnymi, stymulującymi rozwój społeczno-gospodarczy całego OF „Innowacyjne Bieszczady” i wpływającymi na zewnętrzną dostępność jest droga krajowa nr 84, rozwinięta sieć dróg wojewódzkich. Ciągi te zapewniają sprawną i szybką komunikację z głównymi ośrodkami miejskimi, do jakich dla OF należą przede wszystkim miasto Ustrzyki Dolne oraz poprzez przejście graniczne transportu drogowego w Krośniciu – z Ukrainą. Droga krajowa nr 84 umożliwia również połączenie z lotniskiem Rzeszów-Jasionka, które jest siódmym co do wielkości lotniskiem w Polsce, obsługującym ruch krajowy oraz międzynarodowy (pasażerski i towarowy), który również znajduje się w sieci TEN-T. Port ten obsługuje połączenia m. in. do Warszawy, Monachium, Wielkiej Brytanii i Irlandii, Nowego Jorku, czy Tel-Awiwu. Mimo to, OF „Innowacyjne Bieszczady” posiadają znacznie słabsze powiązania komunikacyjne z resztą kraju, niż znacznie lepiej powiązane regiony z zachodniej, północno-zachodniej i centralnej części województwa.

W komunikacji ważną rolę pełnią również drogi krajowe oraz wojewódzkie, które zapewniają połączenie z innym ośrodkami miejskimi lub terenami atrakcyjnymi turystycznie. Uzupełnieniem są drogi powiatowe oraz gminne, które stanowią największą część sieci drogowej ogółem. Większość jest utwardzona i modernizowana w ostatnich latach dzięki uzyskanym dofinansowaniom ze środków unijnych lub budżetu państwa w ramach Funduszu Dróg Samorządowych (teraz Rządowy Fundusz Rozwoju Dróg) oraz Rządowego Funduszu Inwestycji Lokalnych.

Zewnętrzną dostępność komunikacyjną OF „Innowacyjne Bieszczady” na tle województwa podkarpackiego, przedstawia poniższa mapa.

Mapa 17 Zewnętrzna dostępność komunikacyjna województwa podkarpackiego

Źródło: Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego

W ostatnich latach w transporcie drogowym pojawił się nowy trend w zakresie rozwoju elektromobilności. W szczególności rynek e-mobilności rozbudowywany jest w krajach zachodnich, na terenie kraju, w tym i podkarpacia, wciąż jest jednak słabo rozwinięty. Wpływ na to ma niska dostępność infrastruktury dedykowanej e-mobilności. Obecnie na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” nie znajdują się punkty ładowania pojazdów elektrycznych.

Elementem infrastruktury technicznej, która znacząco wpływa na jakość życia mieszkańców jest infrastruktura wodno-kanalizacyjna. Składają się na nią ujęcia i stacje uzdatniania wody, sieci przesyłowe i rozdzielcze, przyłącza wodociągowe i kanalizacyjne, zbiorcze i indywidualne oczyszczalnie ścieków, przepompownie ścieków oraz ściekowe.

Najwięcej budynków mieszkalnych podłączonych do sieci wodociągowej znajdowało się w gminie Lutowiska – 70,5%, natomiast najwięcej osób korzystających w gminie Ustrzyki Dolne –

74,2% i występowała tu największa długość eksploatowanej sieci wodociągowej oraz liczba przyłączy prowadzących do budynków mieszkalnych i zbiorowego zamieszkania, a także gmina ta jest najstabilniej zwodociągowaną gminą na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” – 43,0%. Natomiast najmniej osób korzystających z instalacji wodociągowej było w gminie Czarna – 53,2%.

W 2021 roku na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”, ilość wody dostarczonej przez sieć wodociągową wynosiła 491,5 dam³, z czego 414,2 dam³ wody zostało dostarczone gospodarstwom domowym. Zużycie wody w gospodarstwach domowych na 1 mieszkańca wynosiło ogółem 18,7 m³. Najwięcej wody dostarczono w gminie Ustrzyki Dolne – 336,1 dam³, gdzie występowało również największe zużycie wody w gospodarstwach domowych na 1 mieszkańca – 20,3 m³.

Dane dotyczące sieci wodociągowej dla poszczególnych gmin OF „Innowacyjne Bieszczady”: przedstawia poniższa tabela

Tabela 44 Dane dotyczące sieci wodociągowej w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku

Wyszczególnienie	Gmina Czarna	Gmina Lutowiska	Gmina Ustrzyki Dolne
Budynki mieszkalne podłączone do sieci wodociągowej (%)	65,0	70,5	43,0
Korzystający z instalacji w % ogółu ludności	53,2	70,3	74,2
Długość eksploatowanej sieci wodociągowej (w km)	27,9	17,6	93,3
Długość czynnej sieci rozdzielczej (w km)	22,1	3,7	67,3
Sieć rozdzielcza na 100 km ² (w km)	12,0	0,8	14,1
Przyłącza prowadzące do budynków mieszkalnych i zbiorowego zamieszkania (w szt.)	323	251	1505
Woda dostarczona (dam ³)	41,8	42,8	406,9
Woda dostarczona gosp. domowym (dam ³)	37,9	40,2	336,1
Zużycie wody w gosp. domowych na 1 mieszkańca (m ³)	16,0	19,8	20,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Podczas gdy do sieci wodociągowej w 2021 roku podłączonych było 59,5% budynków mieszkalnych z terenu OF „Innowacyjne Bieszczady”, to dostęp do sieci kanalizacyjnej miało 34,1% budynków. Wynik ten jest niższy niż średnia dla województwa podkarpackiego, która wynosiła 66,3%, na co wpływ miało bardzo słabe lub brak skanalizowania gmin, które są położone w rejonie gór Sanocko-Turczańskich oraz Bieszczad. Sytuacja ta jest wynikiem układu sieci osadniczej oraz konieczności poniesienia znacznych inwestycji na rozbudowę infrastruktury kanalizacyjnej na obszarach, gdzie występuje stosunkowo niższa gęstość zaludnienia oraz rozproszona zabudowa.

Na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”, zgodnie z danymi GUS z 2021 roku z sieci kanalizacyjnej korzystało 47,4% ogółu ludności. Największy odsetek ludności korzystał z sieci w gminie Lutowiska – 69,6% ogółu ludności, natomiast najmniejszy w gminie Czarna – 23,2%.

łącznie do sieci odprowadzonych zostało 327,4 m³ ścieków bytowych, natomiast ilość oczyszczonych ścieków, odprowadzonych z sieci wynosiła 325 m³. Najwięcej ścieków bytowych zostało odprowadzonych kanalizacją w gminie Ustrzyki Dolne 271 m³.

Nieoczyszczone ścieki zagrażają środowisku naturalnemu, a w szczególności narażone są wody powierzchniowe i głębinowe, które stanowią źródło wody pitnej dla ludzi i zwierząt. Negatywnie wpływają również na zdrowie człowieka oraz są źródłem toksycznych gazów. Z tego względu bardzo ważne są działania gminy w celu ograniczenia negatywnego wpływu ścieków na otoczenie, poprzez zapewnienie gospodarstwom domowym oraz podmiotom gospodarki narodowej dostępu do infrastruktury kanalizacyjnej.

Dane dotyczące sieci kanalizacyjnej dla poszczególnych gmin OF „Innowacyjne Bieszczady”, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 45 Dane dotyczące sieci kanalizacyjnej w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku

Wyszczególnienie	Gmina Czarna	Gmina Lutowska	Gmina Ustrzyki Dolne
Budynki mieszkalne podłączone do sieci kanalizacyjnej (%)	12,5	69,1	20,7
Korzystający z instalacji w % ogółu ludności	23,2	69,6	49,4
Długość czynnej sieci kanalizacyjnej (km)	4,9	20,5	29,1
Sieć rozdzielcza na 100 km ² (km)	2,7	4,3	6,1
Przyłącza prowadzące do budynków mieszkalnych i zbiorowego zamieszkania (szt.)	79	236	584
Ścieki bytowe odprowadzone siecią kanalizacyjną (dam ³)	12,5	43,9	271,0
Ścieki oczyszczane odprowadzone (dam ³)	10,0	37,0	278,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

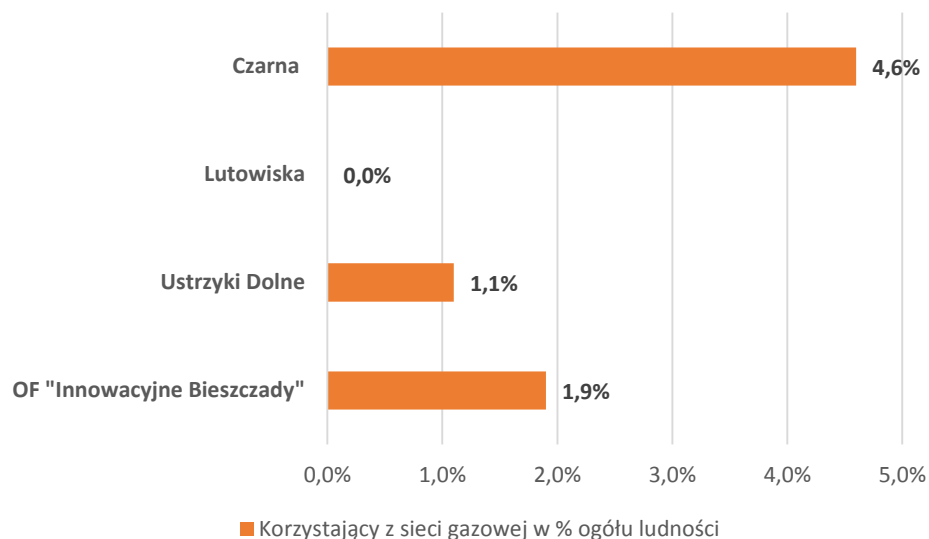
W ramach infrastruktury technicznej, wyróżnia się także sieć gazową, która ma znaczenie w systemie energetycznym państwa. Gaz, jako źródło energii w gospodarstwach domowych używany jest głównie do przygotowywania posiłków oraz podgrzewania wody, w mniejszym stopniu wykorzystywany jest do ogrzewania pomieszczeń. Z sieci gazowej korzystają również odbiorcy z sektora handlu i usług, czy też z sektora przemysłu przetwórczego.

Długość czynnej sieci gazowej na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku wg danych GUS wyniosła 6 674 km, z czego 4 724 km stanowiła sieć dystrybucyjna. Z sieci gazowej korzystało jedynie 1,9 % ogółu ludności OF, stanowi to wartość zdecydowanie niższą niż średnia dla województwa podkarpackiego -74,8%. Należy zauważyć, że w gminie Lutowska nie ma dostępu do sieci gazowej, a w pozostałych gminach jest niski stopień gazyfikacji: w gminie Czarna – 4,6% i w gminie Ustrzyki Dolne 4,6%.

Odbiorcami gazu w 2021 roku było 74 gospodarstw domowych, z czego 19 (26%) gospodarstw ogrzewało gazem mieszkania. Łączne zużycie gazu na terenie OF wyniosło 506,4 MWh. Najwięcej gazu zużyto w gminie Ustrzyki Dolne - 309,2 MWh.

Dane dotyczące odsetek osób korzystających z sieci gazowej w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku przedstawia poniższy wykres.

Wykres 31 Korzystający z sieci gazowej w % ogółu ludności w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Dane dotyczące sieci gazowej dla poszczególnych gmin OF „Innowacyjne Bieszczady”, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 46 Dane dotyczące sieci gazowej w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku

Wyszczególnienie	Gmina Czarna	Gmina Lutowiska	Gmina Ustrzyki Dolne
Korzystający z sieci gazowej w % ogółu ludności	4,6	0,0	1,1
Długość czynnej sieci gazowej ogółem (km)	bd	0,0	6 674
Długość czynnej sieci dystrybucyjnej (m)	bd	0,0	4 724
Długość czynnej sieci ogółem w km na 100 km ² (km)	bd	0,0	1,4
Czynne przyłącza do budynków ogółem (szt.)	1	0,0	36
Odbiorcy gazu (gospodarstwa domowe) ogółem	27	0,0	47
Odbiorcy gazu ogrzewający mieszkania gazem	10	0,0	9

Zużycie gazu przez gospodarstwa domowe w MWh	197,2	0,0	309,2
---	-------	-----	-------

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Istotną kwestią, która wpływa na jakość życia mieszkańców w gminie jest gospodarka odpadami komunalnymi. Zgodnie z ustawą z dnia 14 grudnia 2012 roku o odpadach (Dz. U. z 2022 r. poz. 699 z późn. zm.), przez odpady komunalne rozumie się odpady powstające w gospodarstwach domowych, wyłączając pojazdy wycofane z eksploatacji, a także odpady niezawierające odpadów niebezpiecznych pochodzące od innych wytwórców odpadów (m. in. z sektora handlu i usług), które ze względu na swój charakter lub skład, podobne są do odpadów powstających w gospodarstwach domowych.

Zgodnie z art. 3 ustawy z dnia 13 września 1996 r. o utrzymaniu czystości i porządku w gminach (Dz. U. z 2022 poz. 2519 z późn. zm.), utrzymanie czystości i porządku, a w tym kwestie związane z gospodarką odpadami komunalnymi na terenie gminy, należą do zadań własnych gminy. Gminy są zobowiązane do zorganizowania, odbierania i zagospodarowania odpadów komunalnych zebranych w nieruchomościach położonych na jej terenie.

Na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku wg danych GUS, zebrano i odebrano ogółem 4 624,50 ton odpadów komunalnych, z czego 1 839,43 ton, tj. 39,78% ogółu odpadów, stanowiły odpady zebrane w sposób selektywny. Masa wytworzonych odpadów komunalnych na 1 mieszkańca wyniosła natomiast 193,0 kg. Wskaźnik ten umożliwia monitorowanie postępów w dążeniu do zmniejszenia ilości wytworzonych odpadów oraz zmniejszenia negatywnego oddziaływania tych odpadów na środowisko, co jest celem polityki Unii Europejskiej w zakresie gospodarowania odpadami komunalnymi. Ilość wytworzonych odpadów w przeliczeniu na 1 mieszkańca jest uzależniona od czynników ekonomicznych i społecznych, głównie standardu życia ludności oraz wielkości i intensywności konsumpcji produktów.

W celu ochrony środowiska w kwestii gospodarowania odpadami komunalnymi jest ich segregacja. Zapewnienie selektywnego zbierania odpadów komunalnych, obejmuje co najmniej: papier, metale, tworzywa sztuczne, szkło, odpady opakowaniowe wielomateriałowe oraz bioodpady i należą do zadań własnych gminy. Gminy zostały zobowiązane do osiągnięcia określonych w ustawie o utrzymaniu czystości i porządku w gminach, poziomu recyklingu, przygotowania do ponownego użytku i odzysku oraz ograniczenie składowania odpadów komunalnych ulegających biodegradacji.

Zgodnie z danymi GUS, na przestrzeni lat 2017-2021 można zauważyć tendencje wzrostową ilości odpadów zebranych w sposób selektywny oraz ich udział w ilości odpadów zebranych ogółem, co przedstawia poniższa tabela i wykres.

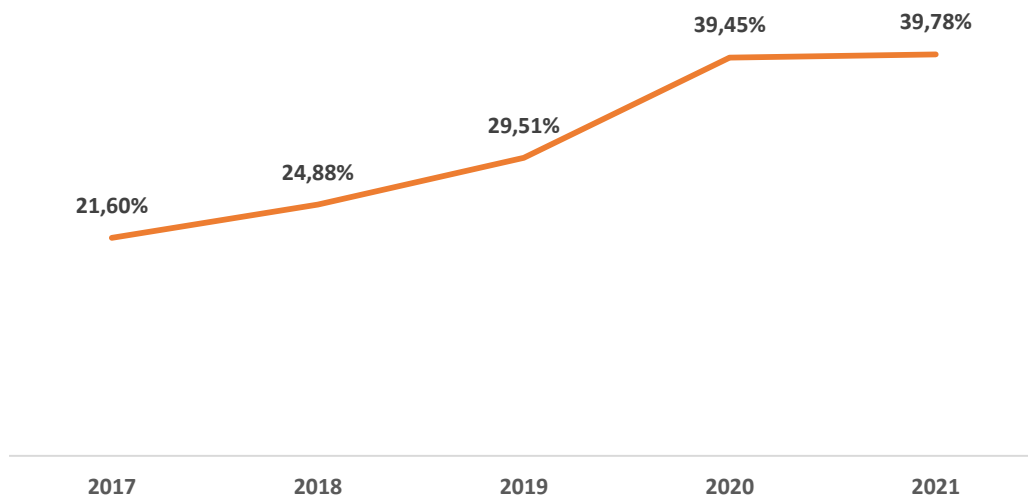
Tabela 47 Odpady komunalne zebrane na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2021

Rok	Odpady zebrane ogółem (t)	Odpady zebrane selektywnie (t)	Odpady zebrane zmieszane (t)
2017	4 314,17	931,95	3 382,22
2018	5 012,96	1 247,15	3 765,81
2019	5 221,10	1 540,99	3 680,11

2020	4 369,62	1 723,90	2 645,72
2021	4 624,55	1 839,43	2 785,12

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Wykres 32 Udział odpadów komunalnych zebranych selektywnie w ilości odpadów zebranych ogółem na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2021

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Wzrost udziału odpadów komunalnych zebranych selektywnie w ilości odpadów zebranych ogółem na przestrzeni lat 2017-2021, wystąpił we wszystkich gminach analizowanego obszaru. Największy udział odpadów zebranych selektywnie w ilości odpadów ogółem w 2021 roku wystąpił w gminie Czarna – 51,92%, natomiast w gminie Ustrzyki Dolne – 39,82%, a najmniej w gminie Lutowiska – 29,01%. Dane dotyczące udziału odpadów komunalnych zebranych w sposób selektywny w ilości odpadów zebranych ogółem na przestrzeni lat 2017-2021 w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady”, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 48 Udział odpadów komunalnych zebranych selektywnie w ilości odpadów zebranych ogółem w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2021

Gmina	2017	2018	2019	2020	2021
Czarna	30,85%	34,96%	37,96%	51,93%	51,92%
Lutowiska	33,45%	33,39%	23,23%	35,48%	29,01%
Ustrzyki Dolne	19,79%	23,37%	29,59%	38,78%	39,82%

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Największa ilość wytworzonych odpadów komunalnych przez jednego mieszkańca, a także zebranych zmieszanych odpadów komunalnych na jednego mieszkańca, wystąpiła w 2021 roku w gminie Lutowiska – odpowiednio 141 kg oraz 134 kg, a najmniej w gminie Czarna – odpowiednio 69,8 kg oraz 29,8 kg.

Zebrane odpady komunalne w 2021 roku w większości pochodziły z gospodarstw domowych – 82,22% ogółu odpadów, w mniejszym zaś stopniu z innych źródeł, m.in. podmiotów z sektora handlowego i usługowego, małego biznesu, biur i instytucji – 17,78%.

Dane dotyczące zebranych odpadów komunalnych w 2021 roku w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady”, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 49 Dane dotyczące zebranych odpadów komunalnych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku

Wyszczególnienie	Czarna	Lutowiska	Ustrzyki Dolne
Masa wytworzonych odpadów komunalnych przez 1 mieszkańca	145	199	234
Odpady zebrane selektywnie w ciągu roku (w t)			
Ogółem	179,06	116,96	1 543,41
Z gospodarstw domowych	164,12	111,13	1 398,93
Ogółem z innych źródeł	14,94	5,83	144,48
Odpady zebrane w ciągu roku (w t)			
Ogółem	344,90	403,21	3 876,44
Z gospodarstw domowych	234,83	383,74	3 183,77
Ogółem z innych źródeł	110,07	19,47	692,67
Zmieszane odpady zebrane w ciągu roku (w t)			
Ogółem	165,84	286,25	2 333,03
Ogółem na 1 mieszkańca (w kg)	69,8	141,1	140,8
Z gospodarstw domowych	70,71	272,61	1 784,84

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Uzupełnieniem systemu gospodarowania odpadami komunalnymi w gminach są punkty selektywnego zbierania odpadów komunalnych, gdzie właściciele nieruchomości mogą oddawać, określone w regulaminie utrzymania czystości i porządku w gminie, rodzaje odpadów. Na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” znajdują się 3 takie punkty: w Czarnej Górnjej (gmina Czarna), w Smolniku (gmina Lutowiska) i w Ustrzykach Dolnych (gmina Ustrzyki Dolne).

Analizując dane dotyczące systemu gospodarki odpadami na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”, zauważyć można zwiększającą się efektywność tego systemu, ze względu na wysoki i systematycznie rosnący poziom selektywnej zbiórki odpadów komunalnych. Wciąż jednak występują problemy wymagające rozwiązania, spowodowane między innymi brakiem odpowiedniej infrastruktury do zagospodarowania odpadów oraz zbyt małej świadomości ekologicznej części społeczeństwa w zakresie gospodarki odpadami, w tym ograniczania powstawania odpadów u źródła i selektywnego zbierania odpadów. Istotny jest również fakt, że OF położony jest w obszarze o wysokich walorach przyrodniczo-krajobrazowych, przyciągając znaczną liczbę turystów, w związku z tym istnieje tu rozwinięta infrastruktura noclegowa i gastronomiczna, co wpływa na wysoką ilość odpadów komunalnych na tym obszarze.

SPIS TABEL

Tabela 1	Powierzchnia gmin wchodzących w skład OF „Innowacyjne Bieszczady”	6
Tabela 2	Liczba ludności oraz gęstość zaludnienia w gminach według stanu na 31.12.2021 r... 10	10
Tabela 3	Zmiany w liczbie ludności w poszczególnych gminach na przestrzeni lat 2017-2021	10
Tabela 4	Liczba urodzeń, zgonów oraz przyrost naturalny w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2021.....	12
Tabela 5	Liczba zameldowań, wymeldowań oraz wartość salda migracji w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2021.....	14
Tabela 6	Liczba wymeldowań do miast oraz za granicę w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2021.....	15
Tabela 7	Struktura mieszkańców w poszczególnych gminach według trzech grup wiekowych w 2017 oraz 2021 roku.....	16
Tabela 8	Wskaźniki obciążenia demograficznego w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” oraz ogólnie w województwie podkarpackim w 2021 roku	17
Tabela 9	Prognoza ludności poszczególnych gmin na lata 2022-2030.....	19
Tabela 10	Liczba placówek wychowania przedszkolnego oraz liczba dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym w poszczególnych gminach w 2021 roku	22
Tabela 11	Liczba szkół, uczniów oraz etatów nauczycieli w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” według danych z 2021 roku.....	23
Tabela 12	Wyniki egzaminu ósmoklasisty w 2022 roku w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady”	25
Tabela 13	Dane dotyczące opieki zdrowotnej w OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2017 oraz 2021 roku.....	30
Tabela 14	Liczba rodzin oraz osób korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej w poszczególnych gminach w 2021 roku	32
Tabela 15	Liczba osób w wieku produkcyjnym w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2021	34
Tabela 16	Liczba osób w wieku mobilnym w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 oraz 2021	35
Tabela 17	Liczba osób pracujących w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2011-2021.....	36
Tabela 18	Liczba osób pracujących na 1000 ludności w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2021	36
Tabela 19	Liczba zarejestrowanych bezrobotnych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2011-2021	37
Tabela 20	Udział zarejestrowanych bezrobotnych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2021.....	37
Tabela 21	Podmioty gospodarki narodowej zarejestrowane na terenie gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2017 i 2021 roku	38
Tabela 22	Rodzaje podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowane na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021	40
Tabela 23	Podmioty gospodarki narodowej wg sekcji PKD zarejestrowane na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 oraz 2021	40
Tabela 24	Podmioty gospodarki narodowej według klas wielkości na terenie poszczególnych gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2017 oraz 2021 roku.....	41
Tabela 25	Wskaźniki dotyczące podmiotów gospodarki narodowej w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021	42

Tabela 26 Wskaźniki dotyczące podmiotów gospodarki narodowej dla OF „Innowacyjne Bieszczady” i województwa podkarpackiego w 2017 i 2021 roku	43
Tabela 27 Liczba gospodarstw rolnych według grup obszarowych, ich powierzchnia oraz powierzchnia użytków rolnych wchodzących w skład tych gospodarstw na terenie gmin wchodzących w skład OF „Innowacyjne Bieszczady”	44
Tabela 28 Liczba gospodarstw rolnych według grup obszarowych, ich powierzchnia oraz powierzchnia użytków rolnych wchodzących w skład tych gospodarstw na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”	45
Tabela 29 Średnia powierzchnia gospodarstw rolnych i użytków rolnych wchodzących w ich skład, struktura użytkowania gruntów przez gospodarstwa rolne, powierzchnia zasiewów wybranych upraw oraz liczba pracujących w gospodarstwach rolnych i źródła dochodów	48
Tabela 30 Realizacja budżetu gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021	55
Tabela 31 Wskaźniki dochodów na 1 mieszkańca oraz wydatków na 1 mieszkańca w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 oraz 2021	57
Tabela 32 Struktura dochodów budżetu w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021	58
Tabela 33 Wysokość dochodów majątkowych, w tym wysokość dotacji i środków przeznaczonych na inwestycje oraz wpływów ze sprzedaży składników majątkowych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021	58
Tabela 34 Wysokość wydatków majątkowych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021	60
Tabela 35 Wynik bieżący gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021	61
Tabela 36 Finansowanie i współfinansowanie programów i projektów unijnych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w perspektywie finansowej 2017-2021	62
Tabela 37 Powierzchnia gruntów leśnych oraz lesistość w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady”	68
Tabela 38 Liczba budynków mieszkalnych, mieszkań, izb oraz powierzchnia użytkowa mieszkań w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017 i 2021	98
Tabela 39 Wskaźniki dotyczące zasobów mieszkaniowych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017 i 2021	100
Tabela 40 Wskaźniki dotyczące zasobów mieszkaniowych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2016-2021	102
Tabela 41 Mieszkania wyposażone w instalacje techniczno-sanitarne w % ogółu mieszkań	103
Tabela 42 Obowiązujące miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku	104
Tabela 43 Wskaźniki dotyczące zasobów mieszkaniowych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2016-2021	105
Tabela 44 Dane dotyczące sieci wodociągowej w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku	110
Tabela 45 Dane dotyczące sieci kanalizacyjnej w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku	111
Tabela 46 Dane dotyczące sieci gazowej w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku	112
Tabela 47 Odpady komunalne zebrane na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2021	113
Tabela 48 Udział odpadów komunalnych zebranych selektywnie w ilości odpadów zebranych ogółem w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2021	114

Tabela 49 Dane dotyczące zebranych odpadów komunalnych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku.....	115
--	-----

SPIS MAP

Mapa 1	Zasięg terytorialny gmin wchodzących w skład Obszaru Funkcjonalnego „Innowacyjne Bieszczady” na lata 2023-2030.....	5
Mapa 2	Lokalizacja gmin wchodzących w skład OF „Innowacyjne Bieszczady” w województwie podkarpackim.....	6
Mapa 3	Podział administracyjny gminy Czarna	7
Mapa 4	Podział administracyjny gminy Lutowiska	8
Mapa 5	Podział administracyjny gminy Ustrzyki Dolne.....	9
Mapa 6	Położenie fizycznogeograficzne Obszaru Funkcjonalnego „Innowacyjne Bieszczady” według J.Kondrackiego.....	63
Mapa 7	Sieć wodna na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”	65
Mapa 8	Obszary występowania złóż surowców na tereny górnicze na OF „Innowacyjne Bieszczady”	67
Mapa 9	Położenie OF „Innowacyjne Bieszczady” względem Bieszczadzkiego Parku Narodowego	69
Mapa 10	Parki krajobrazowe na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”	70
Mapa 11	Obszary chronionego krajobrazu na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”	72
Mapa 12	Specjalne obszary ochrony ptaków – Natura 2000 na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”	73
Mapa 13	Specjalne obszary ochrony siedlisk – Natura 2000 na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”	74
Mapa 14	Rezerваты przyrody na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”	76
Mapa 15	Układ sieci drogowej województwa podkarpackiego	107
Mapa 16	Układ sieci kolejowej województwa podkarpackiego.....	108
Mapa 17	Zewnętrzna dostępność komunikacyjna województwa podkarpackiego.....	109

SPIS WYKRESÓW

Wykres 1 Zmiany w liczbie ludności w OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2021	11
Wykres 2 Liczba urodzeń i zgonów oraz przyrost naturalny w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku	12
Wykres 3 Przyrost naturalny w poszczególnych gminach w okresie lat 2011-2021	13
Wykres 4 Liczba zameldowań i wymeldowań oraz saldo migracji w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2021	14
Wykres 5 Saldo migracji w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2021	15
Wykres 6 Struktura mieszkańców według trzech grup wiekowych OF „Innowacyjne Bieszczady” oraz w województwie podkarpackim w 2021 roku	16
Wykres 7 Prognozowane zmiany w liczbie ludności na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2022-2030	20
Wykres 8 Prognozowana struktura mieszkańców według trzech grup wiekowych na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2022 oraz 2030	20
Wykres 9 Liczba dzieci w wieku do lat 3 w poszczególnych gminach w 2021 roku	21
Wykres 10 Liczba dzieci w wieku od 3 do 6 lat w poszczególnych gminach w 2021 roku	22
Wykres 11 Współczynniki skolaryzacji w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 oraz 2021	24
Wykres 12 Współczynniki skolaryzacji na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” oraz w województwie podkarpackim w roku 2017 oraz 2021	24
Wykres 13 Średnie wyniki egzaminów ósmoklasisty w OF „Innowacyjne Bieszczady” oraz w województwie podkarpackim w 2022 roku	25
Wykres 14 Liczba czytelników oraz wypożyczeni księgozbioru na zewnątrz w Gminnej Bibliotece Publicznej w Czarnej w latach 2017-2021	27
Wykres 15 Liczba czytelników oraz wypożyczeń księgozbioru na zewnątrz w bibliotekach w gminie Lutowska w latach 2017-2021	28
Wykres 16 Liczba czytelników oraz wypożyczeń księgozbioru na zewnątrz w bibliotekach w gminie Ustrzyki Dolne w latach 2017-2021	29
Wykres 17 Zasięg korzystania ze środowiskowej pomocy społecznej w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2021	33
Wykres 18 Zasięg korzystania ze środowiskowej pomocy społecznej w roku 2021 w OF „Innowacyjne Bieszczady”, w województwie podkarpackim oraz ogólnie na terenie kraju	33
Wykres 19 Zmiany liczby osób w wieku produkcyjnym na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 201-2021	35
Wykres 20 Udział zarejestrowanych bezrobotnych w liczbie osób w wieku produkcyjnym w OF „Innowacyjne Bieszczady”, w województwie podkarpackim oraz w Polsce w 2017 i 2021 roku ..	38
Wykres 21 Udział podmiotów gospodarki narodowej w poszczególnych gminach w liczbie podmiotów gospodarki narodowej ogółem na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku	39
Wykres 22 Liczba gospodarstw rolnych według grup obszarowych, ich powierzchnia oraz powierzchnia użytków rolnych wchodzących w skład tych gospodarstw na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”	46
Wykres 23 Liczba gospodarstw rolnych według grup obszarowych oraz ich powierzchnia według grup obszarowych użytków rolnych na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” oraz województwa podkarpackiego	47

Wykres 24 Dochody na 1 mieszkańca oraz wydatki na 1 mieszkańca w 2017 i 2021 w OF „Innowacyjne Bieszczady”, województwie podkarpackim (bez miast na prawach powiatu) oraz w powiatach: leskim, przemyskim i sanockim	56
Wykres 25 Struktura dochodów budżetu OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021	57
Wykres 26 Udział dochodów majątkowych w dochodach ogółem w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021	59
Wykres 27 Udział wydatków majątkowych w wydatkach ogółem w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021	60
Wykres 28 Przeciętna powierzchnia użytkowa 1 mieszkania w m ² i przeciętna powierzchnia użytkowa 1 mieszkania na 1 osobę w m ² w OF „Innowacyjne Bieszczady”, powiatach: leskim, sanockim i przemyskim, województwie podkarpackim oraz w Polsce	99
Wykres 29 Wskaźniki dotyczące budownictwa mieszkaniowego dla OF „Innowacyjne Bieszczady”, województwa podkarpackiego oraz Polski w 2021 roku	101
Wykres 30 Mieszkania wyposażone w instalacje techniczno-sanitarne w % ogółu mieszkań w OF „Innowacyjne Bieszczady”, województwie podkarpackim oraz w Polsce w 2020 roku	102
Wykres 31 Korzystający z sieci gazowej w % ogółu ludności w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku	112
Wykres 32 Udział odpadów komunalnych zebranych selektywnie w ilości odpadów zebranych ogółem na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2021	114

SPIS ZDJĘĆ

Zdjęcie 1 Kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża Św. w Czarnej Górnej.....	79
Zdjęcie 2 Kościół filialny pw. Świętej Rodziny w Rabem	80
Zdjęcie 3 Kościół filialny pw. Narodzenia św. Jana Chrzciciela w Michniowcu	81
Zdjęcie 4 Cerkiew grekokatolicka pw. św. Michała Archanioła w Bystrem.....	82
Zdjęcie 5 Kościół filialny pw. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy w Żłobku	83
Zdjęcie 6 Cerkiew grekokatolicka pw. św. Mikołaja w Polanie	84
Zdjęcie 7 Cerkiew św. Michała Archanioła w Smolniku nad Sanem.....	85
Zdjęcie 8 Cerkiew św. Mikołaja w Chmielu	86
Zdjęcie 9 Kościół pw. św. Stanisława Biskupa w Lutowiskach.....	86
Zdjęcie 10 Kościół św. Michała Archanioła w Dwerniku.....	87
Zdjęcie 11 Cerkiew Św. Michała Archanioła w Brzegach Dolnych	88
Zdjęcie 12 Cerkiew Narodzenia Matki Bożej w Hoszowczyku	89
Zdjęcie 13 Cerkiew św. Mikołaja w Hoszowie	89
Zdjęcie 14 Cerkiew św. Mikołaja w Jałowie	90
Zdjęcie 15 Cerkiew Opieki Bogurodzicy w Jureczkowej	91
Zdjęcie 16 Cerkiew Narodzenia Matki Bożej w Krościenku	91
Zdjęcie 17 Cerkiew pw. św. Paraskewy w Leszczowatym	92
Zdjęcie 18 Cerkiew Narodzenia Najświętszej Panny Marii w Liskowatym.....	93
Zdjęcie 19 Cerkiew św. Michała w Łodynie	93
Zdjęcie 20 Cerkiew Przeniesienia Relikwii św. Mikołaja w Moczarach	94
Zdjęcie 21 Dawny kościół i kaplica grobowa Wierzbickich w Ropience	95
Zdjęcie 22 Cerkiew Opieki Matko Bożej w Równi	95
Zdjęcie 23 Cerkiew św. Paraskewy w Ustianowej Górnej	96
Zdjęcie 24 Cerkiew Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Wojtkowej.....	97